

Balogh Károly
Gyermekkorom emlékei

Madách Könyvtár — Új folyam 6.

A szöveget gondozta és jegyzetekkel ellátta: Andor Csaba

A sorozat eddig megjelent kötetei:

1. I. Madách Szimpózium (1995)
2. II. Madách Szimpózium (1996)
3. Fráter Erzsébet emlékezete I. (1996)
4. Imre Madách: Le manusheski tragedija (1996)
5. III. Madách Szimpózium (1996)

Balogh Károly

Gyermekkorom emlékei

**Nagyanyám, Madáchné Majthényi Anna
emlékének szentelve**

**Ez a könyv a Bp. I. Kerületi Önkormányzat
támogatásával jelent meg**

Madách Irodalmi Társaság

**Budapest
1996**

Készült Szegeden, 1996-ban, felelős kiadó,
munkaszaki szerkesztő, borító: Andor Csaba.

ISBN 963 04 6906 5
ISSN 1219-4042

EL SZÓ

Sorozatunk kötetei a Madách család életével, Madách Imre életével foglalkoznak; els sorban eddig még meg nem jelent írásokat teszünk közzé. Ilyen ifjabb Balogh Károlynak, Madách Imre unokaöccsének visszaemlékezése is, amelyben ugyan számos részletet tett közzé, s még többet használt fel a veinek írásakor fia, legifjabb Balogh Károly (*Madách, az ember és a költő*, *Egy pillantás a sztregovai oroslánbarlangba*, *Madách Imre otthona* stb.), de amely teljes terjedelmében most jelenik meg először.

Az eredeti kézirat a Petőfi Irodalmi Múzeum tulajdonában van, jelzete: V. – an. 4306/1.

Balogh Károly visszaemlékezése önmagában is érthető írás, amely nem igényel különösebb magyarázatot, jóllehet számos helyen nyílna lehetőség más visszaemlékezésekkel, dokumentumokkal való egybevetésre. Éppen ezért jegyzetek csak kevés helyen szerepelnek; a szövegben a megfelelő szövegrésznél csillag jelzi, hogy a további információ található a könyv végén.

A szerkesztő köszönetet mond mindazoknak, akik a könyv megjelenését lehetővé tették. Mindenekelőtt Matzón Frigyesné Balogh Annának, a kézirat eredeti tulajdonosának, aki nagyapja a veinek legépelesével komoly segítséget nyújtott a kötet sajtó alá rendezéséhez, Radó Györgynek, aki fordításaival, a források megkeresésével járult hozzá a jegyzetek elkészítéséhez, Pölöskeiné Varga Rózsának a szlovák nyelv részek fordításáért, továbbá Rákóczi Katalinnak, Asztalos Lajosnak (Kolozsvár), Böszörményi Istvánnak (Losonc), Urbán Aladárnak (Ipolyvarbó).

TARTALOM

Bevezet rész	11
I. Rész	
Ahová a gondviselés helyezett	12
Gaál bácsi	13
Gyermekkorom paradicsoma	14
Az öreg kastély	15
A forradalom id szaka	16
A véres dráma	18
Madách Imre házasesletének katasztrófája	20
Az els pajtás	23
Az új kastély	24
A nagymama szobája	25
Nagyanyám	26
A többi szoba	30
Nagybátyám lakosztálya	36
Madách Imre egyénisége	38
Pass András	39
Zsoko	41
Az átjáró	42
A Noé bárkája. Ité Nina	42
A konyha départment	44
Disznóölés	45
Az alsó helyiségek	46
A baromfi udvar	47
A protestánsok temploma	49
A park	49
A szüret	52
Az alsó kert	54
A falu	56
A falu népe	58

7

A juhászat	59
Az els leckék	61
Megjött a tavasz	63
Els pesti utam	64
Szül im	68
Anna n vérem	71
A nagybácsi és az unokahúg	73
Matolcsy	74
Sréter Miklós, a poéta	75
A két pap	77
Esti szórakozásaink	79
Szalatnya	82
Szentiványi Bogomér	84
Lutter János	86
Bory, az öreg tisztartó	87
Losonc	89
Az öreg hajdú	90
Szontagh Pál	91

II. Rész

Borsody Miklós, a nevel	95
Szánkázások	99
Császárvárás	102
A szakali postarablás	105
Karácsony	106
Az zike	109
Herkovics Sándor	110
Húsvét	111
Tanulmányaink	114
Morzsa	118
Tanórák	119
Mandi	121
Anna n vérem leánykora	121
Károlyi Miksa sógorom	122

Borsody szórakozik	125
Az alvó oroszlán barlangjában	127
Decemberben vizsgára	130
A táncórák	131
A turóci francia	133
Hogyan jártunk lovagolni gyalog?	134
Pinci napok	135
Károlyi János és családja	137
Károlyi László	138
A pinci napok folytatása	139
Gr. Cebrian László	140
Mocsáry Béláné, a nagy utazó	142
Az öreg Kovaj	144
N vérem	145
A politikai fordulat	147
A Borsody éra vége	149

III. Rész

Jancsó, az új nevel	154
Csesztve	155
Váci fiúk	156
Nagybátyám és Jancsó	158
A két Veres család	159
Madách Jolán	162
Kedvteléseink	165
Major avatás	169
Nincki nagynéném	172
Sipos Antal és a csodadoktor	173
Szomorú idők, megváltás Sztregovától	175
Nagyanyám búcsúírata	177
Aladár	177
Bérczy Margit	181
Testvér és feleség	183
Jegyzetek	187

*One gets to know people better in
one's thoughts sometimes than
when one is with them.*

Mrs. W. K. Clifford

BEVEZETŐ RÉSZ

Pécs, 1912. október

Életem 64. évének sze borong felettem. A nap mintha elköltötte volna már melegének nagyobb részét, s most már takarékoskodnia kellene tűzével, már inkább csak fényes, de hlt korongként futja be napi pályáját kopár, virágtalan, letarolt mez k, sárgult lombkoronák felett.

De íme, egyszerre élénkülni kezd ismét a Mecsek lankás hegyoldala, a rét s mez – s mint mikor az anyja ölés szenderg gyermeknek fáradt pillái közül elalvás eltt még egyszer kicsillan szempárjának mosolygó két csillaga: ezernyi virágnak kelyhe nyitja halvány lila szirmai az ég felé végbúcsúképpen, a természetnek hosszú téli álma eltt.

Szeretem az sznek ezt a bájos, utolsó virágát, szeretek elbarangolni az szí kökörösínekkel hintett mezen.

Az élet szének is vannak ily kés virágai – édes emlékei azok a múltnak, az élet elmúlt tavaszának, nyarának, hogy felderítsék még egyszer életünk szének napjait, mieltt megj a tél.

Ezeket az emlékeit életemnek gyjtöttem össze ezeken a lapokon.

I. RÉSZ

AHOVÁ A GONDVISELÉS HELYEZETT

Nem szükségképpen s mindig az a hely, ahol bölcs nket ringatták, egyszerűs mind a mi egyéniségünk megszületésének helye.

Azon a helyen, abban a környezetben, abban az értelmi és érzelmi körben, amelyhez énünknek, egyéniségünknek, gyermekkori emlékezéseinknek összes gyökérszála f znek, amely megadta alaphangját gondolataink, érzelmeink, hajlamaink, vonzalmaink, vágyaink és reményeink egész világának – ott kezdtük mi az életet igazán; ott van a mi énünk, a mi egyéniségünk megszületésének helye.

Engem életemnek alkonyán egy csendes völgy öléhez f znek els emlékeim, azzal a hálával, azzal a kegyelettel, a szeretetnek azzal a melegével, amely egy árvának szívében l csak fakadhat, aki sohasem hallotta, de sohasem nélkülözötte az anya édes altató dalát; sohasem érezte, de sohasem nélkülözötte az atyai karoknak biztos támaszát; sohasem melengett a két szül i szívek feléje sugárzó melegen, de sohasem nélkülözötte azt sem – mert nem ismerte mindezt soha; s nem nélkülözött semmit – mert megvolt mindene.

Hiszen az a fészek, hová a kegyes Gondviselés helyezte akkor, amikor szül imben mindenemet elvesztettem – a szeretetnek meleg fészke volt; s annak, aki árván, tehetetlenül, egyedül marad a világon, nem pótol-e mindent a szeretet?

S ez a szeretet forró volt, mint a nap sugárzása a nyári delel n, mert a nagyanyának szíve mélyébe l fakadt. Nyugtalan gyermekálmaim felett meg ott virrasztott, s rködve kísérte els lépteimet az a másik szeretet, amelyet szent bizományképpen ápolt szívében gyermekomnak az a másik jó nemt je, az az áldott emlék jó Ité Nina, akinek karjaiba helyezte utolsó útjára távozó anyám e szókkal: „Legyen anyja gyermekemnek, amíg visszatérek!” S híven teljesítette a reá bízott feladatot, hogy beszámoljon róla annak, akit e földön nem látott többé soha, de akivel már régen megtalálták egymást ott, ahová a hit világa életük tiszta ösvényén mindkett jüket vezette.

S most még a gyermeki hála egy szerény virágszálát a nagybácsi emlékének a dicsőség koszorúj mellé, amelyekkel egy nemzet kegyelete övezi nagy költőjének emlékét. Hiszen az nagy és nemes szíve tizenhat évén keresztül egy gondos atya szeretetének melegét árasztotta felém. Ez a nagy és nemes szív ott porlik a Madách család sztrégovai sírboltjában, Madách Majthényi Annának, a mindenkinek felett szeretett anyának oldalán. A sebzett beteg szív egy élet tragédiájától megtörten megtalálta az örök nyugalmat a sírbolt éjjelén – de fájdalma felzokog minden időkre az író halhatatlan művében, Az ember tragédiájában.

GAÁL BÁCSI*

A gyermeknél, aki nagyok körében, kortársak nélkül tölti kora éveit, a szeretetnek a gyermekszívbe sarjadó zsenge hajtásai mintegy támaszt keresve, a repkénynek szívósságával tapadnak mindazokhoz, akikből a gyermek ösztöne kiérzi a vonzalomnak feléje áradó melegét.

Ezek között él a Te emléked is szívemben, fehér hajaddal, jóságos arcú öreg papunk, a kis Károlynak kedves Gaál bácsija.

Mily örömteljes órái a napnak voltak azok, amikor a munkában megkérgesedett tenyered meleg szorításával fogva kezemet, kivezettél a ház, az udvar szökőkörébe lementem, erdőn keresztül, ki a verőfényes szabadba.

Mintha Te nyitottad volna meg előttem azt a szent kaput, amely a természet nagy templomába vezet.

Mintha Te nyitottad volna meg szívemben azt a tiszta forrást, a természet szeretetét, amely örömeimnek forrása volt egész életemben.

Évek hosszú során keresztül ott láttam még a hegy oldalán, az erdőszélen párosan állani azt a két terebélyes vén cserfát, amelyeknek hársárnyékában tartottuk sétáinkon, gondosan kiterített köpenyeden heverve, a pihenőt.

Előttünk feküdt két vízmosság között a „Pap földje”, az a háromszögletű kis terület, amelyet „túrószacskó”-nak nevezte el, s amelyen alacsony és ritka rozsvetésnek érett kalászeit lengette a nyári alkonyat szellőjének enyhe fuvalma.

Hálás megemlékezéssel később is fel-felkerestem e helyet, mikor lelkes hívatásod már más messze vidékre vitt* szeretőkörünkkel, s amikor már én is csak mint vendég látogattam el oda, ahol réges-régen egyszer otthonom volt; az az édes otthon, amelyről oly szépen mondja Hansjakob: „Der Himmel auf Erden ist für den Menschen die erste Jugendzeit, und das Paradies – die Heimat.”*

GYERMEKKOROM PARADICSOMA

Hansjakobnak igaza van. Ha az élet gyermekkorának évei – a boldogságkora, amikor minden szép, minden jó, minden nagy és felséges – úgy élteünk paradicsoma az a hely, ahol gyermekkorunkat töltöttük el.

Nékem a Nógrád megyei Sztrégova volt gyermekkoromnak ez a boldog, ez a szép paradicsoma.

De hát nem volt-e szép és kedves a csendes völgy ölében meghúzódó kis falu, s annak egész kies környéke?

Ott állok képzeletben ismét a kis kerek szőlőemeletes présházának faerkélyén, s feltáru előttem a völgynek egész látképe. Észak felé a távolnak ködös párázatába tölgyhegyek koszorúja zárja azt. Onnan jökanyargós folyásban vissza-visszatérve, mintha nehezen tudna megválni szeretett völgyétől, üde zöld rétségek vadvirágos szőlőnyegén keresztül az Ipoly felé siet Sztrégova vizének ezüstösen csillogó szalagja.

A völgynek két oldalán vonuló dombhát lankáin vannak a szántók; gerincét cser- és bükkerdőség borítja, amelynek koronái mögül kél az egyik oldalon, s tere nyugovóra a másikon a nap.

A kelet felől húzódó dombhátnak egyik öblében fekszik a falu. Hatalmas parknak sötét facsoportjai közül az ún. új kastélynak kéttornyú homlokzata fehérlik ki, ablakosrainak zöld zsáluja és a tornyok piros kupolái már messziről vidám, barátságos jelleget adnak a képnek.

A kastély háttérben a közvetlen szomszédságban emelkedő protestáns templomnak fehérre meszelt fala, magas szürke fedelével, s a különálló harangtoronynak kissé hátrább, a Madáchok sívárszer kastélyának (ún. öreg kastélynak*) körvonalai tölgynek szemünkbe.

A nagy és kiemelkedő épületeknek már a távolból feltűnő tömbje mögött a falu házai sorakoznak észak felé. A hosszan elnyúló sor a katolikusoknak a Madách család patronátusa alatt álló kis templomával zárul, ezt követi a temető, a család omladozó sírkápolnájával.*

Sztrégován túl kisebb falvak házcsoportjai tarkítják a völgy képét. Legközelebb Kisfalunak néhány szalmafedéles viskója, távolabb Kelecsény, a Zichy grófok senioratusához tartozó ódon kastéllyal; azon túl, már alig kivehető a Felső sztrégova. Mögötte keletnek fordul a völgy, s a tótságnak fokozatosan emelkedő hegyei mögött eltűnik el. A Liszecznek (Madách tető) 699m-es sziklakúpja emeli ezek között legmagasabbra a fejét.

Az évek telés során vissza-visszatérve erre a helyre el-elmerengett tekintetem a dombtetőre az anyyra ismert, az anyyra szeretett és álmaimban is sokszor lelkem elé tárult látképen.

De Istenem, mivé lett a léleknek az a sóvárgó szárnyalása, amely akkor régen, az esti alkonyattal leszálló napot követni szerette volna a látóhatárt szorongató hegyek peremén túl, amely a képzelem szárnyain követte a sötét nyárfasor koronái felett tovasuhanó vándormadarak röptét, vágyva kísérté útjában a felfelé törtető patakat valahová a vágyak, a remények sejtelmes, rejtelmes ígért földje felé!

AZ ÖREG KASTÉLY

A Madáchok ősi kastélyának az idők viharaitól kormosult falai eltűntek.

A kapu fölött illesztett kőlap latin felirata az épületnek több százados múltjáról beszél. 1430-ban már a Madáchok lakták, 1552-ben a török rombolta el, jelenlegi alakját Madách Sándor idejében nyerte, 1799-ben. A régi bástyaszerű körfalazat saroktornyaival, a réseiivel harcias időkre vall.

A látogató léptei alatt tompán dübörgő tölgyfalépcsőzet kő balustrádjával, az emelet nyitott, boltíves tornáczára vezet. Erre nyílnak a szobák ajtói.

Csendes kis kör volt az, amely életet vitt a rideg falak közé.

A pár száz gyertya halavány fényét a megvilágított szobának boltívei alatt hárman üldögéltek esténként a szoba egyik sarkában álló asztal körül.

Ezeknek egyike áldott emlékű nagyanyám. A széles fehér szalagokkal díszített falon csipkék között élesen rajzolódnak arcának nemes vonásai, a finom metszésű orr, az ajkaknak erélyre valló keskeny vonala, barna szemének élénk tekintete, a fekete bársony szalag alatt domborodó magas homlok, amelynek jobbról és balról egy-egy barna hajfonat ad megfelelő keretet. Egyenes testtartással ül megszokott karosszékeiben; véle szemben társalkodón ül, a jó Ité Nina.* A magas támlájú karosszékeben szinte elvész kicsiny púpos, összetöpörödött alakja. Arcának erősen markirozott vonásai mellett kék szemének a szemüveg alól kimosolygós jóságos, nyílt és derűs kifejezése vonzóvá, bizalomkeltővé teszi egész egyéniségét. A kis társaságnak harmadik tagja, 4-5 éves kisfiú szeméjében magam vagyok.

A két öreg hölgy kezében szorgosan villognak az acélkötőket; a kisfiú papírdarabokra firkált ákum-bákumjaiba van elmerülve.

A szoba mélységes csendjében még az egymáshoz való közeledés halk pendülése, az irónkarcolásának nesze is visszhangot költ. Csak néha zavarja azt néhány röviden váltott szó, majd a lomhán ketyegő órának kilencütése, a fiú lefekvésének jelzi az idejét. A kis Károly ezután sikertelen ellenállás után nyugovóra tér, s kis rácsos ágyában elmondott esti imája végeztével álmra hűnyja szemét, hogy agya tovább szelje gyermeki fantáziájának fehér álmoképeit.

Nem zavarja álmának békés nyugalmát a zord tragédia, amely az életének rövid történetéhez fűződik. Mily rémképei, mily vérfagyasztó lidércei a borzalomnak lebegnek ott a kis ágy körül; de a gyermekek rangyala állja útjokat, hogy ne félkzhessenek az alvó gyermek szívéhez.

A FORRADALOM IDŐ SZAKA

Boldog gyermekkor, melynek álmai felett angyalok röködnek! Az élet alkonyuló korának nincsen ilyen jóságos anygala.

Gond, keserűség, megbánás, lelki fájdalom – ott lesik áldozatukat az ágy párnáiban, s onnan rajzanak elé az éj sötétjén.

Ott, a falnak túlsó oldalán álomra hunyta már szemét a nagyanya is. De a lehunytt pillák mögött az öntudatlanság homályába olvadó kusza képzetek ténny árnyképei helyett – egy közelmúlt idők kísért emlékei öltének testet, hogy felvonuljanak újra a külvilág befolyásaitól nem zavart képzelemnek varázstükre elé.

Megújul ebben elé ismét a búcsú pillanata, mikor áldó kezével keresztet vetett Mari leánya homlokára, s ez elindult hosszú útjára a szabadságharc utolsó csatáiban küzd férje, édesatyám után.

Első férjét 1 született 15 éves fiát, Huszár Pepit* vitte magával kísérettül. Ennek névére, a 12 éves Anna* s a két év elé kötött második házasságából született egy éves Károly, a nagyanyának gondjai alatt maradtak.

Ki sejtette még akkor a nemzet hős küzdelmének, szent ügyének oly közeli bukását; ki sejtette a sötét emléket Világost.

Már Sztregova csendes völgyének bejáratához közeledtek a muszka hadak. Rémület szállta meg a szíveket.

Engem nagyanyám a közeli juhászokban akart elrejtetni, öreg dajkám felügyelete alatt. Kis, magunkkal vinni való cókókunk is csomagolva volt már.

Szerencsére völgyünket a szeszélyes Sztregova pataknak hirtelen áradása mentette meg a portyázó kozákok kegyetlenkedéseitől. A Sztregova völgyének Rárósnál a Vác-Kassa-i országútra, az orosz hadak útjára nyíló, öbölszerű széles torkolata bőszt tengerré változott, s csapataik tovább vonultak. Éjszakára a Losonc városának égését 1 pirosuló ég jelezte útjuk irányát.

Halálra sebzett oroszok felordításaként jajdult fel egy letört, hősben meggyalázott, rabláncba vert nemzetnek szívében 1 a fájdalom, hogy ezt a feljajdulását közel húsz éven át a temetőnek néma csendje kövesse.

Világosnál minden elveszett!

S ebben a nagy nemzeti fájdalomban nem volt széles e hazában a kunyhóktól a palotákig egy család sem, amelyre a balvégzet sötét szárnyainak árnyéka ne borult volna keserűséggel, gyásszal, szenvedéssel.

No hiszen, kijutott mindebből 1 a mi családunknak is!

A VÉRES DRÁMA

Ritka híradással a mieink felől, múltak napok, hetek; de aztán hosszú hallgatás – nyomuk veszett – s következtek a szívet bénító aggodalmaknak, a gyötrelmének kínos napjai.

Egyszerre ott állt* a nyári esthomály óráiban a sztregovai kastély kapuja elé rongyolt ruhájú vándor képében – a halál követe.

Sötétben, tétovázón, baljóslatún áll ott, remegnek ajkai, borzasztó lesz a hír, amit mondani fognak.

Megcsillan feslett köpenyének egy címeres ércgombja – családunk címere! Atyámnak volt inasa az, ki ott áll a kapu elé mint egyetlen megmaradottja, egyetlen földi tanúja a borzalmas börtönnel, melyben kilenc cinkostárs három nemes szívnek oltotta ki életét Arad megyének zord hegyei között azon a végzetes utazáson, amelynek célja volt, hogy édes atyám Erdélyből jövet az orosz feldarabozáson, Nagyváradon önkénytelentek.

S a baljóslatú hírnök beszélt: „Sötét este Lugosról Soborsinon át Maroszlataira érkezünk, s ott a bíró házában töltöttük az éjszakát.

Uraságom korán kívánt indulni, hogy ha lehet, Kiszindián keresztül még aznap Buttyinba érjünk. Szekereket kerestünk. Lovas szekér nem volt kapható. 'Az út nehéz, erdősen hegynek megy – ló nem bírja; csak ökröt adhatunk.'

A hajnal óráiban már két szekér egy-egy pár ökrrel állott a ház elé. Ezek egyikén az uraság helyezkedett el, a másikra a mállhat raktuk, ezzel mentem én.

Még föl sem kelt a nap, mikor elindultunk.

A szekerek lassan nyikorogva dőögtek a Drócsa hegy rengeteg erdő-ségében egy szék, meredeken kanyargó, sziklás völgyön fölfelé.

Az ökröket hajtó két sötét tekintetől az első szekér oldalán haladt, halk beszélgetésben. Közben-közben baltáik fokával egyet-egyet sújtottak a közeli fatörzsekre. Végigzúgott az erdő mélységes csendjén a koppanások visszhangja, s annak elháltával a baltatüések döngését a hegynek a völgy felé lejtő oldaláról egyre közeledő hasonló felelet követte...

A gödrös hegyi útnak egyik kanyarulata előtt fuvarosaink rövid fujtóra – mint mondták – megállottak, mindnyájan leszálltunk...

Ebben a pillanatban hét bárányborsüveges oláh rontott el az erdősről, s csapásra emelt fejszékkel törtek felénk...

Az nagy urat kivéve, ki kardját rántva állott eléjük – mindnyájan futásnak eredtünk. Áruló fuvarosaink a támadókhoz csatlakoztak...

Rövid futás után visszapillantva, úrmet elbukni láttam – rémít félelmem továbbzött – néhány vérfagyasztó sikoltást hallottam még – aztán pár percnyi néma csend, s én egy bokrok közé rejtett árok fenekén feküdtem eszméletlenül.”

Így zajlott le a zord tragédia. Borítsa annak borzalmas részleteit a feledés fátyola, s porladjon azok emléke a bünygi iratok aktáival, amelyek adatai szóról szóra megerősítették az inas eladását mint azt később, nagyobbacska fiú koromban tőle magától is hallottam; a Madách család gazdaságában sok éven át mint béres, utóbb gazda állott alkalmazásban.

fedte fel először a fátyolt előttem szülőim borzalmas haláláról, amelyet családi körömben jónak láttak titkolni a különben is érzékeny kedélyű gyermek előtt; amely titokzatosság aztán azt a sejtést költötte bennem, hogy szülőim tán még bujdosnak valahol, s még meglátom őket egyszer a földön.

A tettesek voltak:

1. Ille Juan (25 éves) 1851. szept. 19. Aradon felakasztatott.
2. Sztanyila Onne (27 éves) 16 évi börtönre ítéltetett.
3. Szulicsán Gyorgye (25 éves) 12 évre,
4. Ille Gyorgye (30 éves) 8 évre,
5. Prundan Petru (25 éves) 8 évre,
6. Sztanyilla Gyorgye (20 éves) 8 évre,
7. Ille Jozsif (30 éves) 5 évre,
8. Maximan Togyer (25 éves) 5 évre,
9. Maximan Jorga még a vizsgálati fogságban meghalt.

A levél írója, ki az adatokat közölte velem, hozzáfűzi még azokhoz, hogy a börtönbüntetések kegyelem útján alkalmaztattak, mi azonban az

illeték halálát csak rövid időre odázta el, mert, mint tudom, a börtönben csakhamar mindnyájan elhaltak.*

A véres börtöncselekményt a földi igazságszolgáltatás sújtó pallosa sem hagyta megtorlatlanul.

Az áldozatok ajkai némák – de a nemezis megtalálja útját, hogy lerántsa leplét a sötét titoknak. A zsákmány felett való osztozás hevében keletkezett szóváltás elárulta a tetteseket, s a bíróság ítélszéke elé kerültek mindannyian. Az elrablott s visszakerült ékszerek* tokjain még ma is rajta van a bíróságok töredezett bírósági pecsétje.

*Híven követted férjedet, Marim,
Balsors szerencse közt az életen,
S midn a síron állt meg csillaga,
A sírba is követted tőhíven.*

Így írja Madách Imre a *Mária testvérem emlékezete* című költeményében.

Az imádott leányát, vejét és viruló unokáját egy csapásra elvesztett matróna szívét a súlyos bánat nem törte meg; mert lelke mélyén érezte, hogy leányának végfohásza az árvák felé szállott – akik felett édesanyául rködni lesz ezentúl életének szent kötelessége.

MADÁCH IMRE HÁZASÉLETÉNEK KATASTRÓFÁJA

Az öreg kastély csendjével ellentétben zajos, víg élet folyik a másikban. A szobáknak gyertyák fényétől világos ablaksora kivilágít a sötét éjszakába. Bent vendégsereg csoportosul a kastély fiatal úrnője, Madách Imréné Fráter Erzsébet körül.

Egy éve lehet annak*, hogy az ifjú pár, a testvérek között megejtett osztály után Csesztvéről ide, az Imrének jutott sztrégovai kastélyba költözött.

Agarászatra készül holnap a társaság, s ennek előizgalmai, tréfa, élcs – vidámságra hangolják az összegyűlteket.

A házigazda sem zárkózik el hidegen el le; de mégis, mintha felh borongana a magas homlokon.

Talán sötét emléke még a börtön falaknak, melyek közé annak a hazafias tettének, hogy egy forradalmi menekültet rejtegetett gazdasági alkalmazottként házánál, árulói juttatták, s amelyeknek dohos légköréb l csak pár hónapja szabadult*; óh nem! Szíve mélyén van a seb, annak fájdalma tükröz dik ott, a homlok red íben.

Egy rossz sejtelem, amelynek keser sége szabadulásának örömperceibe vegyül – a valóság gyötr tudatává bizonyosodott, hogy megmérgezze családi életének nyugalmát.

A hitvestársi kötelék kapcsát utóbbi id kben már csak a három sz ke fiúrt gyermekf tartotta fenn; ezekben látta oly hamar let nt boldogságának édes emlékét.

Ködös zsi reggelen kürt harsány szavától visszhangzik a kastély udvara; felüvöltenek az agarak, a nyugtalanul toporzékoló paripákra pattan az agarász társaság; a ház úrn je lebeg lovagló köntösben közöttük.

Búg a kürt szava a ködös zsi reggelen, hangjának hullámai megtörnek a régi kastély falán, behatolnak a szobák kongó boltívei alá, s tompult hangjai eljutnak a reggeli álmában szenderg matróna füléhez. Végigrezegnek testének minden idegszálán, s fájó érzéseket váltanak ki szívében.

Alig lehet élesebb sarki ellentét, mint amely napának s menynek értelmi s erkölcsi világát egymástól elválasztja.

Amaz a Gracchusok anyjának korszakára valló nagy n i jellemei típusa. Nem könnyen ellágyuló szív, er s akarat. Az erkölcs kérdéseiben kérlelhetetlenül szigorú, szokásaiban nemesen egyszer ; de gondolkodásának fennköltségénél, m veltségének magas fokánál fogva igazi úrn , a szónak legnemesebb értelmében.

Véle szemben áll a másik n , a meny; akit fia az el relátó anya minden ellenzése dacára élettársul választott. Erkölcsi alapja gyenge, inga tag; ellenállási ereje nincs; tudása fogyatékos; dacos, hiú és kacér.

A két n lelkületének, kedélyvilágának ily ellentétes volta találkozásuk els percét l fogva kizárta a lelkek harmóniájából fakadó rokonszenvet közöttük.

Ez az eleinte lappangva érlel d ellenszenv kés bb mind nyilvánvalóbban jelentkezik érintkezéseik, levelezéseik folyamán.*

Így bomlott az egyideig látszatra még fenntartott kötelék napa és meny között – míg végre a férj távollétében történtek után, annak minden szála végleg elszakadt.

Hidegen zárult el az anyai érzelmeiben mélyen sértett szív a fiának unszoló kéréseire megkísérelt békülés után* is, s a két szomszéd kastély úrn jét most már áthidalhatatlan r választotta el egymástól.

A búgó kürt szavára megjelent az anyós lelki szemei el tt a n , aki tönkre zúzva férje életének minden boldogságát – mulatni tud annak romjai felett,

a n , aki látva, hogy férjét az anyagi romlás lejt jére sodorta, nem tud határt szabni féltelen költekezési hajlamának,

a n , aki rövid egy év el tt a színlelt megbánás álnok könnyeivel könnyögött bocsánatért, s most kacér mosolyának csábos ígérétevel bátorítja az új szeladont.

Sajnálatos balvégzet volt az, amely ilyen n t adott neki menyül; balvégzet volt, amely bele lopta 22 éves fiának szívébe a szerelmet e n iránt, hogy felruhazza imádottjának képét a n i tulajdonságok minden szépségével, s mindez ábrándokat csakhamar foszlányokká tépje – a való.

Ennek a fájdalmas ébredésnek feljajdulása tör ki Ádámnak szavaiból a Kepler-jelenetben:

*Óh, n , ha te meg bírnál érteni,
Ha volna lelked oly rokon velem,
Min nek els csókodnál hívém,
Te büszke lennél bennem, s nem keresnéd
Kív l a boldogságot körömmön;
Nem hordanál mindent, mi benned édes,
Világ elé s mindent, mi keser ,
Nem tartanál fel házi t zhelyednek –
Óh, n , mi végtelen szerettelek*

A házas felek családi életének katasztrófája sötét felhőként ott borongott a kastély felett, mialatt annak nagytermében dúsan terített asztal körül csengett a pohár, s borát a ház úrnéjének egészségére ürítette a víg társaság.

Az öreg kastély teraszának egyik ablaka a falun keresztül vezet út kijáratára nyújt kilátást. Az ablakfülkéjében álltam nagyanyám oldalán, mikor egy szünet napján nyílt délutánján négylovas hintó robogott a napsütött úton a faluból kifelé.

A leeresztett hintófedél fölé emelt két színes napernyő eltakarta a bennülket.

Felporzott az út* a hintó nyomában, s az egy kanyarultnál eltűnt szemünk elől. Eltűnéssel lezárult a Madách család történetének egy szomorú szaka. A hintó üresen tért vissza – Madách Imréné Jolán leányukkal elhagyta Sztregovát.

Az évek hosszú sorának* múltával egyszer még megfordult életében ott – erkölcsileg züllötten, anyagilag megtörtén a nyomortól, nélkülözéstől, hogy alamizsnát kolduljon fiától.

AZ ELŐ PÁJTÁS

A változott viszonyokkal az új kastélyban egyes átalakítások, s a szobák új beosztása vált szükségessé.

A házaspár hálószobája a csipkemennyezetes ágygal, s a mellette volt gyermekszoba vendégszobák lettek. Madách Imre az épület udvar felőli részében folyosóból alakított kis fürkét rendezett be magának hálószobául; anyja részére a fő homlokzat egyik szobája volt szánva.

De a heves közhíves fájalmak, amelyek nagyanyámnál ebben az időben jelentkeztek, s a szervezetének dacára hosszabb időre ágyhoz kötötték, egy időre megakadályozta az átköltözést.

Betegsége alatt fia, Imre sokszor jött át mihozzánk, s órákat töltött szerető anyja oldalán, a betegek körül abban az időben füstölő használni szokott boróka magvak illatával telített szobában. Legtöbbször áhozta magával nálam fél évvel idősebb fiát, Aladárt.

Nem voltam most már én sem pájtás nélkül, s gyorsan röppentek az órák, melyeket Aladárral együtt töltöttünk.

A régi kastélynak nyugati oldalán széles terrace húzódott, terebélyes vén vadgesztenye fákkal szegélyezve. Ezeknek sárgult lombjai közül sűrűn potyogtak a szűrősburkaikból kipattant, fehér foltokkal tarkázott fenyves, barna gesztenyék. Egész délutánokat eljászottunk ezekkel; hol golyók voltak, amelyekkel a terasz bástyaszerő oldalfalát ostromoltuk, hol tehének, s ezekből megvolt mindegyikünknek a maga gazdasága. Ebből aztán egy-más vitás tulajdonjogi kérdés keletkezett, melyet fiúk módjára, néha kis tettleges összekoccanással intéztünk el. Mikor aztán így össze mérve erőnket, azok egyensúlyáról győztünk meg, szent volt a béke, s a mérkőzés csak megszilárdította a jópajtási viszonyt közöttünk; ez főzött azután össze gyermekkorunk s ifjúságunk évein keresztül.

Nagyanyám egészsége a tavasz beálltával, s mint azzal öreg szakácsunk dicsekedett: az ő leveleinek erőhatása alatt annyira javult, hogy karosszéken át lehetett szállítani új otthonába az úrné új kastélyba.

AZ ÚJ KASTÉLY

Ezt az új kastélyt a Ráday család építtette abban az időben, amikor a sztregovai birtok nagyobb része mint zálogos birtok volt a Révay család kezén. A birtokot utóbb gazdag házassága után nagyatyám, id. Madách Imre váltotta vissza; megszerezve az azon épült kastélyt is.

A kastély kert felé néző homlokzati részének, amely egy-egy vörös kupolás saroktoronnyal zárul, mindkét végén egy-egy szárnya van, az udvar felé. Ezek közül az északi hosszabbra nyúlik a délinél. Vagyis a három rész együtt egyenlőtlen szárú U alakot alkot, amely a belső udvart három oldalról zárja körül; annak negyedik oldalán a luteránus templom melletti régi temetőnek, cintorínnak komlóval befuttatott fala húzódik végig.

A homlokzat középső részének kissé előre ugró oromzatát a sztregovai és kelecsényi Madách és a kesselekei Majthényi családoknak aranyozott címerei (griffmadár illetve medve) díszítik, a címerek fölé helyezett, előre domboruló ötágú koronával.

Az oromzat alatt kijáratú ajtó nyílik a vasráccsal szegélyezett altanára (erkélyre), amelyről jobbról és balról lépcső vezet a kertbe; a vasráccsok ornamentikája köré nyári barackfának ágai fonódnak.

Az épületnek homlokzati része a két toronyszobácskával együtt 9 bolthajtásos szobára tagolódik. Ezek sorában van a nagymama szobája a szobalányok szobájával, az ebédlő, egy kisebb társalgó (az ún. fekete szoba), s ezeken kívül még egy-egy egyablakos szoba jobbra s balra az ebédlőtől. Mindezeket, valamint a rövidebb déli szárnyban elhelyezett nagy társalgó termet (az ún. kék szobát) s két vendégszobát, magas, fehér szárnyasajtók választják el egymástól.

A hosszabbik szárnyat, az északit, a boltozott kapubejárat, amelyen keresztül a belső udvarból a külsőbe (a cseléduddarba) jutunk, két részre osztja. Az a rész, amely a fő épülethez zárul, foglalja magában Madách Imre lakosztályát. A kapubejáraton túli rész már toldalék, s a közepén végig húzódó keskeny folyosóra mindkét oldalról két-két szobácska nyílik. A homlokzati rész szobáinak széles, zárt folyosóra van kijáratuk. E folyosóról nyílik közepén egy kijáratú ajtó az udvar felé széles kintertaszra, erről néhány lépcsőfokon a tágas udvarra jutunk.

A fenti beosztással* az egész épület 19 szobából áll; hozzájárul még ezekhez külön toldalékként a pár lépcsőfokkal mélyebb szinten fekvő konyha az éléskamarával és a cselédszobával.

A NAGYMAMA SZOBÁJA

A nagymama szobája! – nagy hiánya van a gyermek boldogságának, aki a nagymama szobájának varázsát nem ismeri.

Valami áldott melegség, valami vidám derű, valami édes illat árama vesz körül annak légkörében. Abból a szívből, abból a jószágos arcból, abból a finom kezéből árad az – amilyen gyengéd szeretettel dobogó szíve, szelíden mosolygó arca, s lágyan becézései csak nagyanyának lehetnek.

S én élveztem a boldogságnak ebben a szobában töltött perceit. Oly kedves volt nékem abban minden: Carlo Dolci Megváltójának jószágos, isteni békét tükröző vonásai, amint ég felé emelt tekintettel megáldja a

kenyeret, a komoly imazsámoly, a tonnaszer, magas támlájú karosszékek, a „kanapé”, búzavirágos párnázatukkal, a fekete „almárium” a sárgaréz oroszlánfejekkel, s az ugyanilyen „szekreter”, melyből oly kellemes illat árad, s oly érdekes kincseket rejt fiókjában, honnan csak néha-néha kerül szemem elé az Albach-féle ezüstkapsos imakönyv finom metszeteivel, szárított s régi emlékek illatát lehelő virágaival, az a teknőbéka foglalatú zsebkész, melynek halkán zümmögő zenélő szerkezete igazán csodaszámba ment; abban volt végre a két szent ereklye – a szülők arcképei. A két elhalványult dagerrotípnak alig kivehető alakja.

Mi drága volt ez emlék nekem! Ezek a képek* nem ugyanannak a tizen napsugárnak voltak-e mivelt, mely körüljárta egykoron a lakait?

A fehér kabátos, komoly tekintetű katona – ez volt atyám; anyám a bánatos arcú székely.

Egy néma csók az élettelen lemezekre, s ismét eltűnik a szekrényfiókban rejtött kincsek között.

Estére fehér kendővel leterített széket állítanak nagyanyám ágya mellé. Azon áll a gyertyatartó, gyufa, ezüst kézi csengettyű, vizes pohár és az imakönyv; odakészítik reggeli kávéját is, amelyet ágyában szokott elkölteni.

Öltöztet je a szomszéd egyablakos szoba. Egyszer mosdóasztal áll abban, azon ezüst mosdótál, ezüst pohár, pár tégely, üvegse, most már alig ismert kozmetikus szerekkel: sperma ceti, mandulakorpa, agancsszesz (Hirschhorngest) stb.

Ilyen egyszer volt az a milió, amelyben nagyanyám töltötte napjait, s most, amidőn a képzelet elém varázsolja annak emlékét, mintha életre ébrednél véle Te is, drága emlék, áldott nagyanyám.

NAGYANYÁM

Látom a szalagokkal díszített fehér főkötőnek csipke keretében arcodnak nemes profilját; látom a felém sugárzó szeretetnek azt a mosolyát, amely tied körében fel-felderíti arcodnak szigorú vonásait.

Így állsz lelki szemeim előtt abból az időből, amelyről emlékezéseim szólnak; míg a festmény amott,* mely félszázaddal korábban készült, még leányéveid virágkorából adja képmásodat.

Olyannak látom azt, mint a szép nyári nap üde, harmatos reggelén fakadó bimbót, mely hívta van arra, hogy virággá feselve megküzdjön a déli nap hevével, viharával, s az alkonyat is ott találja még életerős tövén, letörtlenül.

Bizony annak a bájos fiatal leánynak a simára fésült barna hajába tűzött piros rózsával oly bizalomteljesen reánk esztétek tekintete szomorú képeivel találkozott volna az élet viszontagságainak, ha belélt az éveknek majdnem egy százados sorozatába, melyeket neki szánt a gondviselés. Erős lélek, erős jellem, erős akarat kellett azok elviseléséhez.

Nagyanyám, bár korán árvaságra jutott, életének fiatal éveit boldogok voltak. Ezeket nagynénje, özv. Marczibányiné* oldalán élte le. Itt nyerte meg veltségének magas fokát, az erkölcsi társadalmi élet formáiban való teljes otthonosságot.

Megfordult nagynénjével a nádori udvar fényes estélyein. Élénken emlékezetében maradt ezeknek benyomásai, s nem egyszer mesélt egy ilyen jelmezestélyről, amelyen mint Hebe jelent meg.

Korán ment férjhez* Madách Imre cs. k. kamaráshoz, aki csakhamar házassága után visszaváltotta a Sztregovához tartozó birtokkomplexumnak abban az időben a Révay család által zálogban bírt részeit, s az így most már tekintélyessé vált uradalom gazdaságának vezetésére fordította tevékenységét.

Meghonosította s magas fokra fejlesztette a juhászatot; épített cselédlakokat, istállókat, majorokat; bevezette a gazdaságba a bivalytenyésztést is; sokat fáradozott a kert, az udvar csinosításán, birtokváltásán; kisajátította a tervet kivitelének útjában álló parasztviskókat; a kert alsó részében jókora halastavat létesített stb. Mindezek eszközéséhez megvolt helyes gazdasági, de emellett esztétikai érzéke is.

Nagyanyám gyermekei közül Pált, a legfiatalabbat korán, életének virágában vesztette el; ez huszonkét éves kora dacára akkor már Nógrád megye alispánja volt. Kedves leánya, Mária, korán özvegygé lesz, majd fiával s második férjével halálba sodorják a szabadságharc véres hullámai.

Mindez és imádásig szeretett Imre fiának már kora ifjúságában kezdődött betegeskedése, s utóbb házasesetének katasztrófája: mennyi gond, mennyi fájdalom!

Hogy valaki a sorsnak ilyen súlyos csapásai mellett is megtörtlenül végigküzdje az élet harcát – nemcsak a léleknek, hanem a testnek energiája is szükséges, annak is erősnek, ellentállónak kell lennie.

Nagyanyámnak ilyen erős volt* szervezete is. Nála tüdő, szív, gyomor fiatalos erővel teljesítette feladatát, életének utolsó szakáig. Érzékei mindvégig épek maradtak; szemüveget sohasem használt.

Tartása egyenes, sohasem támaszkodott. Egyenes testtartással ült az étkezéseknél, s a hintóban is, tartott légyen bár óráig az utazás. Étkezéseknél e hármasság regule kötött minket is: egyenes testtartás, kezek az asztalon és mindenek felett: hallgatás. Gyermekek csak akkor szóljanak, ha kérdezik. Jaj, ha megfélemlítve erről pár szót váltottunk egymással. Egy dobantás az asztalra, s egy erőteljes „Csitt!” torkunkon akasztotta a megkezdett beszélgetést.

Nagyanyám a háztel részleteibe nemigen folyt be. Gazdasszonyi tevékenysége mégis teret kívánt magának, s e célból két ágat a belső gazdaságnak magának tartotta fenn.

Ezek voltak a len- és kendertermelés, s a pulykanevelés.

Az erkölcsi birtok ritka pontossággal vezette feljegyzéseit. Miután a len és kender kinyerve és áztatva lett, gúllákba rakták a kert alsó részében szárítás végett. A gúlláknak ez a városa természetesen érdekes tanyájává vált játékaiknak. Ott bújkáltunk annak tekervényes ösvényein, s a kendernek bódító szaga valami különös érdeket kölcsönzött ezeknek a játékoknak.

A gúllák csakhamar megszáradtak, s ekkor bevonult a béresasszonyok nyelvvel serege a gazdasági, a külső udvarba, s folyt tereferé közt a tilolás; mintha száz kutya ugatása töltötte volna be az udvart, hangzott a kenderitillók csattogása reggeltől estig. Most aztán a tillók (fakutyák) alól kikerült szösz el lett könyvelve, s ki lett osztva a béresasszonyok között, s abból bizonyos idő alatt a megfelelő fonalmennyiséget kellett beszolgáltatniuk.

A fonál ismét gondos elkönyvelés mellett a kislibercsei takács szövedékére került, s ettől aztán nagy részben mint abrosznak, asztalterítőnek való finomabb damaszt, részben pedig mint durvább, közönségesebb cé-

lokra szolgáló vászon jött vissza a házba, s fedezte a háztartási szükségleteket.

Nem kevésbé érdekelte nagyanyámat, s különös el szeretetének tárgya volt a pulykanevelés. Jól tudta a módját, hogyan kell bánni ezekkel a kényes jószágokkal; különösen amíg még zsengek, fiatalok. Tudta, hogyan kell óvni ket hidegt l, melegt l, szélt l, es t l. Így szépen gyarapodtak, növekedtek az állatok, amelyeket azután id r l id re kocsiszámra szállítottak a losonci piacra, ahol már ismerték a sztregovai pulykák jó hírét.

Ilyen volt régen a mi falusi jó gazdasszonyaink tevékenysége: növelt és gyarapított.

De mindezek mellett nagyanyám szellemi élete sem maradt parlagon; szeretett olvasni, minket is buzdított arra; érdekelték t a külföldi irodalom termékei is; de különösen a hazai irodalmat szerette: Eötvöst, Jókait, Jókait stb.

Erkölcsei világának bens séges, mély vallásossága adta meg az alaphangot, anélkül, hogy bigott volt volna.

Hazafias magyar nemzeti érzületét korán beléoltotta gyermekei, unokái lelkébe, s ha a forradalom letörése utáni Haynau-éra kegyetlenségei kerültek szóba, ebbe a jellemz mondásba foglalta azok felett ítéletét: „vörösre lehetne festeni a Dunát a bécsi udvar áldozatainak vérével!”

Helyes társadalmi érzékre, és egy hosszú élet tapasztalataira vallanak a nagyanyai intelmek, tanácsok, amelyekkel útra bocsátott, amikor búcsút mondv a sztregovai otthonnak, a nyilvános iskolával egy új élet útjai nyíltak meg el ttünk; gondos el relátással figyelmeztetett azoknak veszélyeire s óvott ezekt l – különös nyomatékkal kötötte lelkünkre a társak helyes megválasztásának az egész életre kiható fontosságát.

Ne induljunk, szokta mondani, az amolyan „fertálmágnáskodó” fiatalemberek után, mert az anyagi és erkölcsi romlásunkat okozhatná. Azoknak sorából válasszuk barátainkat, akiknek jó példája, tudása, modora hasonlóra ösztönöz minket is. Sokszor állította elénk példaképül Imre fiának „Menyus”-hoz – Lónyay Menyhérthez – való, mindkett jükre el nyös, bens baráti viszonyát, aki ifjúságuk idejében sokszor volt a sztregovai háznak vendége.

Erkölcsei oktatásának f elvét nagyanyám vélünk szemben ezekkel a szókkal fejezte ki: „Hallgassatok mindenkor a kisbíró szavára – a lelkiismeretet értette ezalatt –, sohase tegyetek olyat, amire az azt mondja: ne tedd!”

Szerette nagyanyám falujának lakosságát is; természetes nyájasságával érintkezett azokkal. Segítésre, anyagi támogatásra mindenkor kész volt, ha arra alkalom kínálkozott.

Ezek maradtak emlékemben nagyanyámról.

A TÖBBI SZOBA

A kastély homlokzati részének szobái között a középs , a legnagyobb az ezen a vidéken palotának nevezett nagy ebédl .

Magas, boltíves mennyezetér l aranyozott csillár függ a közepén, alatta kerek ebédl asztal; a belépti ajtótól jobbra s balra egy-egy pohárszekrény (kredenc). Az erkélyre nyíló ajtó két oldalán egy-egy arany tükör, consollal. A márványozott s korintheta oszlopokkal díszített festés falakon angol tájképek; a Whitehall palota, hangulatos részletek a Wight szigetr l stb. Itt áll a zongora is, meg az etazser. Ezen vannak elhelyezve a vieux Vienne tea- és kávékészletek; az utóbbiakból különösen kett érdekes. Ezek egyikén a hétéves háborúnak finom festés tábortábori jelenetei, másikán a szárazföldi és vízi madárvilág; nem ugyan annyira a természetrajzi h ségnek mint valami képzeleti világnak megfelelő színgazdag, de azért harmonikus kivitelben.

Az etazser fels polcán végre két, papírmáséból készült, arasznyinál valamivel magasabb csoportozat két-két alakkal; különösen érdekelték ezek, természetes realizmusukban szinte életet nyertek a mi szemünk el tt. Bonbonni re-ek lehettek valamikor; de a jelenetek humoros és természetth beállítása, s finom kivitele alkotójuknak nem közönséges m -vészi érzékére vall. Az egyikén pápaszemes, id sebb mesterember-féle kötényes férfi, nyíróköpenyben, széken guggoló fiának s r hajzatát olózza, a köpenyen s a földön a lenyírott hajpamatok hevernek. A másikon az el bbinek megfelelő jókép nénike pityerg leánykájának mosdásával van elfoglalva.

Az étkezésekhez délben és este a konyhaajtó el tt alkalmazott kis harangon Mihály szakács adja meg a jelet, amelynek éles hangja átjárja minden zegét-zugát az udvarnak s az egész épületnek.

Régi inasunk, Pass András teljesíti asztal körül a kiszolgálást. Hosszú utat kell a tálakkal megtennie a konyhától az ebédl ig a kelheimi táblákkal kövezett hosszú, magas és széles folyosón; ennek h mérséke, különösen tél derekán, mikor a h mér higanyoszlopa odakünn 18–20 R -ra süllyedt, s mikor falain az esti lámpa világánál jégkristályokat láttunk csillogni, éppen alkalmas volt arra, hogy a leves ne kerüljön forrón az asztalra, s a hosszú út bizony jó hosszúra nyújtotta sokszor az ételközöket, s ezzel az étkezés id tartamát is.

A konyha amolyan magyaros, annak minden savával-borsával és b -ségével. Az étrend: délben öt étel, este három. Általában ez volt abban az id ben a szokás a vidéki magyar úri házaknál.

Ha vendég volt a háznál, asietekkel, konfektekkel stb. persze még b vült az étrend.

De hát mi volt mindez az ezt az id t 25–30 évvel megel zött restauracionális, lakodalmi napok étrendjének b ségéhez képest.

Megmaradt azokból az id kb l, 1833-ból nagyanyámnak egy sajátkez leg írott utasítása, amelyben a cselédség miheztartása végett, édesanyám els férjhezmenetele alkalmából a lakodalmi étkezések sorrendjét állapította meg.

Napi rend - *

6 orakor főzzön a 'Gazdaszony marha húsból jó gulyás lét haluskával. -

10 orakor egyenek a 'mi cselédjeink és ki ki kapjon egy pohár bort. -

12 orakor egyenek az idegeny inasok a 'szobaleány pedig tekincse meg jó rend van é ottan. Ugyan akkor kapjanak az idegeny szobaleányok kenyeret és gyüm lcsöt. -

1 orakor hozzák be a 'mi két inasaink a 'napali szobába, a 2 rendbéli lilk rt, hozzája 2 tányér kalácsot. - Az urakhoz pedig vigyék a '2 tál szán elkészítet tokajit, a 'két z ld tányeron lév kaláccsal. -

2 orakor legyen az ebéd - az alatt a 'napali szobát rendbe köll szedni. - Ha az ebédhez a 'pecsenyét viszik, hát a 'nagy kandlikat kavéval meg köll tölteni. - Az egyik inas osza a 'findzsákat - a 'másik kúnaljfon cukrot és t lcsön kávéját. -

Amint az ebéd t fölkelünk azonnal a 'palotát köll tisztítani. - Azalatt egyenek a 'czigányok

Amint az inasok az ebédl t rendbe hozták, mindjárt egyenek a 'szobaleányok, a 'mi inasaink és a szakácsok. -

7 orakor lesz az uzsonna a 'napali szobában, - és a 'sárga szobában, ide kint mindent a 'szobaleányok készítsenek el de be az inasok hordják. - Az uzsonna olyan rendbe legyen mint az ide szerkesztet papiros mondja. -

9 orakor hordjanak az inasok lemondadét - és mandula tejet. - Ugyan akkor vacsorálynak a 'cselédék. -

12 orakor lesz a 'vacsora 3 nagy és 2 kisebb asztalra terítve. - Ha a 'vacsorat elvégeztük hát a 'sárga szobába terít djön föl a 'nagy gombóly asztal és ra készít djön minden féle pecsenye bor és kenyér. Az inas többször tekincse meg és a 'mi ki fogyott, ujítsák meg. -

A háló szobába ályon a 'kanapé előtt való asztalon a thée kész lett - valami sütemény - és gyüm lcs. Ezt a 'szobaleány tekincse neha meg. -

2 orakor horgyanak az inasok nagy tátszakon, csészikéken Fagylaltat. -

3 orakor legyen a 'napali szobába kávé és kalács. -

4 orakor horgyanak az inasok lemondadét, és mandula tejet. -

5 orakor puncsot horgyanak az inasok -

8 orakor lesz a 'fölstököm a palotába 2 négy szegletes asztal legyen fölterítve, az egyiken legyen minden findzsa, 3 nagy ezüst kandli és lábasokba tej cukor pikszisek, és sok kalács. -

A másik asztalon legyen bor, viz 2 tál sunka sok aszpikval 2 tál bornyú sniczli czitromval, egy leveses tál korhely leves - kenyér kalács. -

Az ebédl b l jobbra és balra egy-egy kisebb, egy ablakos szobába van bejárat. A nagymamával szomszédos jobboldali, távoli tájképeknek érdekes sorozatával, Anna n véremnek leánykori háló-, a baloldali pedig nappali szobája. Ez utóbbiban diván, pár szék és az íróasztal áll, ezen írószerei, nippjei; kis bronz filigran ingaóra érdekelt ezek között

leginkább, keresztben leng kétfelől a székkel; bár lábakon állott a kis alkotmány, egészben nem volt magasabb három hüvelyknél.

Az asztal fölött széles aranykeretbe foglalt olajfestmény, az „angyali üdvözlés” – valamelyik olasz festő képének régi másolata.

Kedvenc tartózkodási helye volt ez a véremnek, itt kereste fel a többszörösként Imre nagybátyám is, egy-egy újabb alkotását felolvasva költeményeivel.

Innen tovább haladva az ún. fekete szobába érünk. Ez volt az intimebb vendégek fogadására szánt társalgó, empire stílusban készült fekete ébenfa bútorzattal.

A szobák észak-déli irányban vonuló enfiladéjának utolsója már keletnek néz; ennek rózsaszínben mustrázott falait (rózsaszín szoba) az orleansi szász és Stuart Mária életének egyes mozzanatait ábrázoló színes metszetek díszítik, érdekessége még ennek a szobának a márvány asztalkán álló kétajtós rokokó szekrényke, belső fiúkjében kis bronz Amor, tegezettel hátán, nyíllal kezében, a balra és jobbra sok kis fiók, ezeken madaraknak, gyümölcsöknek olasz művészek, ragyogó színekben tartott mozaik képei.

A homlokzati rész két sarkát két toronyszobácska zárja be. Ezek közül a déli a rózsaszín szobának mintegy fiúkjét alkotja. Ablakaiból szép kilátás nyílik a kert felé; falain az esztendő 12 hónapját ábrázoló kedves akvarell képecskék sorozata. Innen csigalépcső vezet a fürdő szobán keresztül a nagy és magas télikertnek is beillő üvegházba – nagyatyám idejében komornyikja tört be erre rablási szándékkal, mire aztán a lejárati ajtót befalazták.

Az északi toronyszobában a könyvtár és a Madách család levéltára van elhelyezve. A könyvtárban sok vastag, vén disznó bőr kötés fóliás, acta dietarum, corpus juris stb. – az összes latin és német klasszikusok remek kötetek sorozata; azután Herder, Rotteck, Schlosser történelmi művei mellett Fesslernek nagy részben a besenyői kolostorkert tölgyfái alatt megírt 10 kötetes munkája: „Die Geschichten der Ungarn und ihrer Landsassen”, Buday Ézsaiásnak: „Magyarország története” stb.

A levéltárnak – mely nagy fali szekrényben van elhelyezve – gondos elrendezése, kimerítő katalógussal ellátása* Madách Károly nagybátyám és segítőtársa, a mi jó Gaál bácsink nagy és fáradtságos munkájának

gyümölcse; emlékszem annak egy közérdekű nevezetességére, a családi irományok között rótt árpádkori okiratra IV. Béla királyunk eredeti aláírásával.

Az épületnek a rózsaszín szobához záruló déli szárnyában van a nagy társalgó, az ún. kék szoba. Ünnepelesebb alkalmakra szánt terme volt ez a családnak. Sötét meggyzöld damasztal bevont mahagóni bútorzattal, tükrökkel, s középen aranyozott csillárral.

A kékekkel tapétázott falakon családi miniatűr arcképek, s néhány, az akkori romantikus ízlésnek megfelelő tájkép – nagybátyám ifjúkori olajfestményei*, nagy aranykeret tájképszerőre, amelyen a templom tornyának órája mutatja az időt, s út szerkezete óránként forgásba hozza az elterben álló malom kerekét, és szép csengő hangon játssza a Fra Diavolonak egyik dallamát.

Ebben a szobában áll még az elmaradhatatlan vitrin, értékes csecsebecsekkel, emlék, nipp és ezüst tárgyakkal. Ezek között volt többek között egy antik teáscsésze is, amelynek oldalához valami zöld üveg nyakának felső része volt csodálatosan odaforradva; a losonci tőzvesznek érdekes emléke. Továbbá a XIX. század elején nagy hírű Bosco, olasz származású bűvészek finom, porcelán szobrocskája, amint selyemharisnyás, térdnadrágos, csipkefodros szalonöltözékében kacér gesztussal osztja a közönség hölgyei között a cilindereiből elvarázsolt rózsacsokrokat; végre két apróság, amelyeknek az adta meg értékét, hogy Aladár cousinnak nem közönséges kézügyességére, s bizonyos művészi érzékére valló alkotásai voltak; ezek egyike kis róka, amelyet egy természetrajzi műillusztrációja alapján Sztregova völgyének valami sajátos, puha, fehér márgaszekeretéből (apokának nevezték ott) faragott ki, másika pedig szilvák faerkélyes kis présházának szivardobozból, nem is lombfűrésszel, hanem kis zsebkesével fáradtságosan s híven reprodukált mintája.

Ugyanabban a szobában állott végül hozzá illő kis asztalon egy szép faragványokkal díszített empire ébenfaszekrényke, sok fiókkal. Ez volt a házi gyógyszerár, a patika.

Az ilyen kis házi gyógyszerár alig is volt abban az időben faluhelyen nélkülözhetetlen. A legközelebbi hely, hol orvos volt kapható, a tőlünk több

óra járásra fekvő Losonc mez városka volt. Az út a Sztregova völgyén télvíz idején csaknem járhatatlan.

Mire meghozták az orvost, a jó Pongrácz bácsit, este lett. A beteg megtekintése után kis preferansz, utána vacsora s lefekvés. Másnap kell kényelemmel végzett reggeli után vissza Losoncra. Míg ott a gyógyszer megkészült, s azt meghozták, ismét este lett, s ekkor jutott végre orvos-sághoz a beteg – ha megélte.

Ezért kellett a kis patika. Volt aztán abban árnyika, kámfor, rebarbara, ópium cseppek, ricinusolaj; kelésekre diachilum flastrom, torokfájásra valamiféle melotten* (talán melilotus) vesicator (k risbogárból készült er s húzó tapasz) stb.

Hatályos, áldásos szerek ezek; de néha kis tévedés is megesis alkalmazásuknál. Szomorú tapasztalata volt ebben szegény Aladár pajtásomnak.

Egy este torokfájásról panaszkodott. Sebaj! Kis melotten flastrom a torkára a „patikából”, s reggelre kutya baja!

Kentek is hamar kis vászonrongyra (az ún. rongykasztliból) bel le, s kend vel felkötötték a jó Aladár torkára.

Egy ideig t rte, de csakhamar sziszegni, majd pityeregni végre bömbölni kezdett fájdalmában – csípte a flastrom. – De mindhiába; a melotten flastrom nem csíphet, és így nem is fájhat. Komédia az egész! A flastrom ott marad a nyakon reggelig. Ez volt a szentencia. Így is történt.

Jött végre a megváltó reggel. Lefejtik a nyakból a többszörösen köré tekert kend t. De óh! általános megdöbbenés. Óriási hólyag a flastrom helyén, mely véletlenül vesicator (vesicatoire) volt, melotten flastrom helyett.

A torokfájás elmúlt; de a hólyag helyén keletkezett sebnek mappaszere forradása megmaradt örök emlékül.

A kék szobán túl két vendégszoba zárta a szobák sorozatát; ezeknek egyikét a kerti kilátással egy értékes domborm tette érdekessé. A kálváriát ábrázolta számos alakkal abban a pillanatban, mikor Megváltónk megízlelte a dárda hegyén ajkaihoz emelt szivacsot, s elhangzott utolsó szava: „Beteljesedett”. Az alakok gyógyházból voltak metszve, fekete alapon.

Egy epizód emléke is f z dik ehhez a szobához a régi id kb l, mikor Károly nagybátyám még kisfiú korát élte. 4–5 éves lehetett akkor.

Nem tudom, mi volt a szobák rendje abban az id ben, elég az hozzá, hogy nagybátyám az elbeszélendő esemény idejében ebben a szobában tartózkodott, dadájával.

Éppen rajzolgatásban volt elmerülve, s dadája felhasználta ezt az alkalmat, s t magára hagyva kiosont a szobából; óvatosságból a kijáratit ajtót is rázárta.

Nagybátyám elkészült a rajzával, s alkotása m vészi becsvágyát anynyira kielégítette, hogy szerette volna azzal azon melegében mások méltányoló elismerését is kiérdemelni. Futott az ajtóhoz, az zárva volt; nem soká habozott, felkapaszkodott a nyitott ablak párkányára, s a kijutás leg-rövidebb útját választva, rajzlapjával kezében kiugrott a több, mint ölmagasságú ablakon. Merész vállalatát elég drágán, s mégis, mondhatni szerencsésen csak kartöréssel fizette meg, s ennek emléke balkarjának némi elgörbülésével egész életére megmaradt.

NAGYBÁTYÁM LAKOSZTÁLYA

A folyosón túli rész foglalja magában nagybátyám lakosztályát. Két nagy szobából áll ez, és egy kicsiny, keskeny hálószobából; ezt fels részében üvegezett fal választja el a másik kett t l.

A két nagy szoba közötti fal nagy félkörívben, alkóvszer en van kivágva, s minthogy e szobák egyikének, amelynek a folyosóról van bejárata, közvetlen világítása nincs, s csakis a másikkól s a hálószobát elválasztó félkör üvegfalon át nyeri világosságát, az meglehet sen sötét. Madách Imre „Löwengrube”-nak nevezte el. Téli esteken mégis a szoba sarkába illesztett s Hébe szobrával díszített nagy kandallónak pattogó hasábjai ritka kedélyességet kölcsönöztek ennek az oroszlanbarlangnak.

A kett s szobának másik, az udvar s illetve a kapubejáró fel li részében óriási régi divatú tekész asztal áll, amely elég nagy arra, hogy ha sok vendég van a háznál, háromnak is ágyazhatnak rajta egymás mellett; az a „biliárdszoba.”

Férfiszobának gyakori dísz, a fegyverállvány hiányzik Madách Imre egész lakosztályából; a Madách testvérek egyike sem hódolt a vadászat szenvedélyének. A Löwengrubeban a csibukokkal körülrakott pipatartó felett néhány vívókard, vívókesztyű és maszk, s egy régi páncéling; körszék körül a falon a tékozló fiú története színes régi angol metszeteken, amint a XVIII. század viseletének megfelelő öltözékben lóháton indul kísérőjével a szülői házból, majd a ledér hölgyek, cimborák társaságában kártyázva, tivornyázva költi pénzét, majd megfoszlott ruhában disznót rizs végül borbán borul atyja nyakába.

A biliárdszobának falait néhány bronzírozott szobrocska, G. the, Schiller, Gutenberg, Luther stb., nagyatámnak s nagyanyámnak összekeverésük idejéből való olajfestés arcképei, s néhány női fej – Madách Imre festményei* – díszítik.

Ugyanennek a szobának dél felé néző ablaka mellett áll az íróasztal, amelyen Madách Imrének nagy költői koncepciói nyertek életet. Az asztal közepén nagy hatszögű porcelán tintatartó, amelyhez az íróeszközök lúdtollak szolgáltatták.

Itt van a faliszekrényben a kis kézikönyvtár. A könyvtárban lexikon, a Vulgata vaskos kötete s néhány, többnyire magyar irodalmi mű s gyakoribb használatra való kézikönyv.

Érdekelte Madách Imrét a dr. Gall svájci tudós műve alapján az ötvenes években igen felkapott frenológia is. Alapelve ennek a tannak, hogy az ember szellemi tehetségei, képességei, hajlamai, azoknak különbözősége szerint az agyvelőnek más és más részében vannak elhelyezve, s ezek az „organum”-ok a koponya dudorodásaiból külsőleg is felismerhetők. Egy-egy dudor jelzi az ítélet-tehetség, a fantázia, a humor iránti érzék, a művészetekre, nyelvekre való hajlam organumait. Ettől kapta a tanár a „koponyatan” (phrenologia) nevet.

Minden háznál megvolt* abban az időben a hölgyek fejdíszjeinek, főkötők alakításához szükséges női fej alakú báb, Haubenstein. Koponya hiányában ilyenre rajzolta ki nagybátyám az egyes „organumok” területét, határait, az azokról szóló műrajzai után.

Ennek a tannak gyakorlati alkalmazását parodizálja Madách Imre Az ember tragédiájának XII. színében, midőn az „Aggastyán” így szól a falanszter tudóshoz:

*„Tudós! vizsgáld fejalkotásukat
E gyermekeknek.”*

S a tudós megvizsgálva azokat, így válaszol:

*„E gyermeket orvosnak kell tanítani,
Ebből pásztor lesz.”*

A frenologikus „Haubenstein” ott állt a faliszekrény melletti sarokban.

A „biliárdszoba” elnevezésből a falusi nép „belejár”-t csinált. Igazán belejárója is volt az a falu egész népének, az uradalmi cselédségnek, zsandárnak, főúrnak, aranygalléros főszolgabírónak, s mindenféle hivatalos komisszióknak.

Sok fontos kérdés forgott akkor színyegen. Folytak a telekkönyvezéssel járó helyszínelési munkálatok, úrbéri rendezés; szó esett maradványföldekről (remanenciákról), páskum felosztásról, zsellér birtokról etc.

A parasztok prémes borködmönei, átázott bocskoraik, juhvajtól csepegető hajfűrtjeik, a reggelire fogyasztott pálinka – orrcsavaró illattal töltöték be, szinte sűrűvé tették a nagy szoba levegőjét.

Az itt leírt szobákban töltötte Madách Imre életének azt a tíz évét Sztregován, mely sajnos, annak utolsó tíz éve volt.

MADÁCH IMRE EGYÉNISÉGE

Ám ne gondolja senki, hogy az „Oroszlánbarlang”-nak lakója valami keserűséggel eltelt embergyöl volt.

Barna szemének élénk tekintete, s az a jóízű nevetés, mely sokszor könnyeket facsart szemébe – éppen az ellenkezőjére vallanak.

Bizalmas baráti körben, kellemes hölgyek társaságában sziporkázott ajkairól az élce; de vidámságot, derít keltettek tréfái, ötletei szívesebben családi körben is. Emellett nyílt és egyenes lelkű, jószívű és áldozatkész mindenkivel szemben.

Külsejében kissé cinizmusra hajló. Szabója rossz volt, valami falusi kontár Mulyadról; kalapjára, cip jére nem sokat tartott. De testtartásában, gesztusában, modorában volt valami el kel , minden feszesség nélkül.

Szerette házában a vendégeket, s Imre napkor nagy számban gy ltek össze nála jóbarátai. Sokat írt, olvasott.

Legtöbbször Shakespeare drámáinak, Gibbon nagy m vének német fordításában láttam elmerülve. A francia m veket eredetiben olvasta. El szeretettel történelmi és természettudományi dolgokkal foglalkozott. Gyakran el vette Humboldt „Kosmos”-át, s baráti körben lebilincselte hallgatói figyelmét széles olvasottságra valló, érdekes fejtegetéseivel.

A német költ k közül G the és Heine, a magyarok közül Arany János voltak kedvencei. Arany János fel is kereste egyszer Sztregován, s nagybátyám vitte t innen fogatán Szliácsra, ahová Arany pár heti fürd kúrára ment.

Olvasmányaiból nagy csomó jegyzet volt felhalmozva íróasztalán. Egyre emlékszem ezekb l, mely véletlenül kezembe került; rendkívül megtetszett, nem is felejttem el soha. Nem tudom, milyen m b l való. Arról szól, hogy mid n Pythagoras* meglepte a világot nagy tantételével, a matematika tudományának ezt a korszakot alkotó nagy eseményét hekatombával ünnepelték meg (száz ökröt áldoztak) a görögök – azóta minden, a régivel szakító nagy újjátásnál remegés fogja el az ökröket.

PASS ANDRÁS

Madách Imre lakosztályához f z d emlékezéseim sorában nem hagyhatom említés nélkül Pass András sem, h séges inasát, ki ott volt nagybátyám oldala mellett, annak utolsó óráiban is.

Hogyan került a családhoz,* s mikor – nem tudom, valahonnan a fels vidékr l származott, mit tótos kiejtése is elárult. Sztregóvára nagybátyám hozta magával, akkor 30–35 éves lehetett. Büszke volt útlevelére, mely így szólt: Reisepass für Andreas Pass; absolutus philosophus, candidatus poeta. Filozófus is maradt az neve családi körünkben.

A viszonyok alakulata magasabb iskolázottsága dacára sem engedte meg pályája folytatását, s poeta helyett inassá lett. Valami sajtósági cikoronyás, tudálékos beszédmód volt nála jellemző. Elég volt t le reggel, mikor a tisztítandó ruhákért jött, az id fel l kérdez sködni, erre oly mondatszerkezetekbe keveredett, hogy végre elvesztve beszéde fonálát, zavarba jött, s tenyerébe fojtva felcsukló nevetését, kiosont a szobából.

Kötelesség- és tisztelettudó modorában illedelmes, küls megjelenésében szerény, igénytelen emberke volt a mi Passunk.

Valami, annak idején divatos libériaszövetb l készült drappszín öltözet, csizmába gy rt nadrággal, bizonyos megkülönböztetett jelleget adott külsejének. Künnjártában bodor fürtöket eregetett kurta selmeci pipájából, de hirtelen kabátja zsebébe süllyesztette azt, ha így kívánta a tisztesség.

A család dolgaiban szigorúan diszkrét; kisebb konfidenciákat azonban a család intimebb barátaival szemben megenged magának. Szontagh Pál hosszabban szokott öltözködni. Egyszer a rendesnél korábban kellett indulnia. Pass már jóval az indulás el tt bekopog nála. Szontagh még korainak találja; Pass nem enged: „Tessék csak már felkelni,* hiszen tetszik tudni, a nagyságos úr akkor is szuszog, mikor siet.”

Ájtatos ember volt Pass. Vasárnaponként csak ritkán mulasztotta el a templomba menetelt. Húsvét hetén meg éppen fontos szerepe volt a kóruson a Passióban; a kántor volt az evangelista, Brenner,* a minden esztendőben új családi szaporulattal megáldott szíjgyártó mester volt Pilátus, Pass András meg bens átérzést l áthatott hangon Krisztus urunk szavait énekelte. Az egész faluban nem találtak volna méltóbbat erre a feladatra.

Méltóvá tette t erre az egyszer ségében oly szép erkölcsi világa.

Pesti iskolázásunk második évében iskola- és lakótársam, Aladár cousin január végén hasi hagymázban súlyosan megbetegedett. A baj napról napra súlyosabbra fordult. Híradásomra Aladár gyámja, Veres Gyula – édesatyja már nem élt akkor – Pass András küldötte ápolására Sztregóváról.

Igazán megható volt, s felejthetetlen emléke marad ennek a nehéz id nek az odaadás és türelem, amellyel Pass ennek a feladatnak megfelelt. Háziasszonyunk eleinte megfelelő fekhelyet sem szerelhetett fel

szegénynek, s így az éjjeli virrasztás óráiban, napokon keresztül a földre terített köpenyén fekve lehetett csak egy-egy rövid időre pihennie.

Pár hét telt el, míg betegünk szerencsésen átesett a krízisen. Jó Pass Andrásunkra is ráfért már egy kis jó, friss levegő. Ki-kiment egy időre a szabadba. Az akkori Nagyhíd utcában (utóbb Deák Ferenc utca) laktunk, nem messze a Dunától. „No, merre járt, András?” – kérdeztem tőle egyik sétája után. „Hát tetszik tudni – felelte – zajlik a Duna; jártam egy kicsit a parton és néztem, néztem a lefelé úszó jégtáblákat, s elgondoltam, Istenem, bizonyosan van köztük olyan is, amelyik Sztregova felé jön.” Ebben a költői gondolatban – pedig csak candidatus poeta volt – nyilatkozott meg szegénynek mindaddig visszafojtott honvágya, amely azután 6 kínos hét után végre meg is valósulhatott.

Pass András utóbb kulcsárrá lépett el, öreg korban végezte be életét Sztregován.

ZSOKO*

Bújj el végre te is biliárdszobai kuckódból, komikus bulldog fejjel, tigrisszerű, jó öreg Zsoko barátom! Azt írja gazdád fajodról:

*Az ebnek is eb legfőbb ideálja,
S megtisztel, hogyha társaúl fogad.*

Te majdnem tizenöt éven át tisztelted meg családjunkat hű és áldozatkész barátságoddal. Reászolgáltál, hogy néked is szenteljek egy rövid, hálás megemlékezést.

Az ugrifüles, konclesi agarak helyét a te komoly becsületességéd váltotta fel. Jobban is illett ez a mostani helyzethez, s meg is becsültek érte. Ebben az időben megvolt még a tekintély tisztelete, melyből még a kutyának is kijárt a része, ha megérdemelte. Zsoko ilyen tekintélyszámba ment. A falusi nép nem is harmadik személyben beszélt róla, hanem a tót nyelvnek egy megkülönböztetőbb alakját használta, mi kb. annak felelt meg, mintha a mi nyelvünkön így mondaná: „kigyelme”.

Zsoko parasztembert nem is ugatott meg soha; de a zsandárt, cigányt és házaló zsidót nem szerette.

Nagybátyámat mélyen meghatotta kedvenc kutyájának kimúlta. Felvette magában, hogy kutyát nem tart többé. Az ember megszokja, megszereti, s fáj megválni tőle. Majd csókát tart, az is tanulékony, szórakoztató, s száz évig is élél. Nem kell pusztulását látnia. Szerzett is egyet, s ez túl is élte, bár alig öt év múlva valami baleset hirtelen véget vetett életének.

AZ ÁTJÁRÓ

Madách Imre lakosztályának udvar felőli szobájából kettős ajtón át a kapubejárat alá jutunk. Arra járt az egész falu népe keresztül, hol józanon, hol részegen. Kopogtak a patkós csizmák éjjel-nappal a rossz kövezeten, meg-megálltak néha egy-egy rövid tereferére, vagy egy kis romantikus találkára.

Nagybátyám könnyen véget vethetett volna ennek a régi gyakorlaton alapult szokásnak, de ez nem fért össze demokratikus gondolkodásával, s talán mulattatta is.

Különösen nagy volt az átjáró forgalma a húsvéti időszakban, amikor a falu felvégi részének mindkét nemű protestáns ifjúsága esténként – heteken át – a vallásoktatásra, „artikulikra”, mint mondták, arra vette útját a paplakra; no meg aztán a kékkői vásárok idejében. Ezek négyszer ismétlődtek egy évben, s ekkor, mintha az egész csizmadiaság arra vette volna útját, vége-hossza nem volt a csizmadia-karavánnak, mely a kapubejárat alatt az udvaron keresztül, Gácsról Kékkőre tett útjában átvonult. Ketten-ketten rúdra aggatva szállították mesterségük remekeit.

Másnap este azután mentek visszafelé. De bizony ritkán üres rudakkal.

A NOÉ BÁRKÁJA. ITÉ NINA

A kapubejáraton túli lakosztály, amelynek folyosójára 4 lépcső vezet, nagybátyám elnevezése szerint a Noé bárkája volt.

Ez volt a gyermektanya, a jó öreg Ité Nina kisasszony védszárnyai alatt. Az egyik szobát lakta. Ebben töltötte el hosszú sorát fáradhatatlanul munkás élete éveinek, s szobáját ugyanaz a szerény egyszerűség jellemezte, mely az egész lényének jellemvonása volt.

Maga varrta azt a színes perkal huzatot, mely pamlagát s karszékét borította, s amely idről időre kimosva, mindig friss és tiszta volt. Tiszta, rendez, gondozott volt az külső megjelenése is, s égszínkéek szemeknek az állandóan viselt szemüvegen keresztül is jószágos, nyílt, vidám tekintete megnyerővé, rokonszenvesé tette szerény, értelmes és határozott jellem egyéniségét.

Igényei nem voltak. Sohasem költötte el magára azt a szerény összeget, amely nagy és fáradtságos munkájának bére volt. Abból segítette szűköss viszonyok között élni véret, s mégis párszáz forintot meg is tudott takarítani belőle.

Francia származású volt. Édesatyja mint katona Lembergbe került, itt élt haláláig két leányával, akiknek egyike a mi Ninánk volt.

Árván maradt gyermekei Magyarországon találtak alkalmazást. Nina egy váci orvos családjánál, s innen került utóbb anyámhoz, akinél névérem volt az gondjaira bízva.

A szűlő imet ért katasztrófa után nagyanyám vette magához mint társalkodónak, s háztartásának vezetésével is megbízta, emellett vélem is kellett szegénynek vesznie. Névérem nemsokára intézetbe ment, akkor meg még Aladár, s Madách Imrének kisebbik leánya, Borbála is az gondozása alá került.

Derült kedélye, melegen szeretni tudó szíve hivatottá tette t erre a feladatra. A gyermekek bizalommal és szeretettel vonzódtak hozzá, aki körünkben minden tréfára, bohóságokra mindenkor kész volt; emellett bírta a francia és német nyelvet, amit azután azok játszva sajátíthattak el tőle.

A magyar nyelv nehézségeivel szegény jó Nina nem tudott megküzdeni, értett ugyan magyarul, de ha beszédre került a sor, az furcsa elszólásokra adott alkalmat. Egy húsvéti körmenet után a család vendégei társaságában lassan ballagott hazafelé; már későre járt az idő, Ninának meg még sok elintéznivalója volt otthon, sietnie kellett; ezt – valószínűleg a

„kutyafuttában” kifejezés lebegett el tőle – így fejezte ki: „Jetzt muss ich aber Kutjavoraus!”, s ezzel hajlott derekával gyorsan bicegett el re.

Egy alkalommal meg vendég jött a házhoz. Nina fogadta, s kölcsönösen nem ismerték egymást. Hogy a vendég tisztában legyen a helyzettel, így ismertette meg magát Nina: „Én vagyok a Madáchné társaság.” Kierítette-e a vendég ebből, hogy Madáchné társalkodónak jével beszél? – nem tudom.

A „Kutjavoraus” és a „Madáchné társaság” szállóigévé lett a családban.

Nina ekkor 40–50 év között lehetett; még nem szűlő, szép barna haját akkori szokás szerint kétoldalt ún. „Sajtli”-ba fésülve viselte. Szívós, erős csontkatú, de gerincben erősen elferdült volt szegény.

Az épületnek ebben a kaputúli részében volt később iskolánk, s nevelőnk lakása is.

Az itt megtelepült társaságnak ez a vegyes volta indította nagybátyámat az épületrésznek ötletes elnevezésére.

A KONYHA DÉPARTEMENT

A jó öreg Nina felügyelete alá tartozik még a konyha département is.

A konyha tágas, világos helyiség, egy oldalról hűs éléskamrával, a másik oldal felé van a szintén tágas, s a cselédség étkezési helyül is szolgáló cselédszoba.

Mihály szakács a konyha mestere. Óriási izomerejű, öles ember; aki hivatottabb volna arra, hogy vaspáncélban buzogányt forgasson, mint hosszú fehér kötényben fűzkanalat. Egyszer valami ló megfékezésében volt segítségére szükség; úgy belémarkolt annak szájába, hogy menten kitért három foga. S alig hinné az ember, ennek a Góliát embernek milyen lágy, galamb szíve van. Emellett mesterségét kitűnően érti, színbecsületes, s a családhoz végtelenül ragaszkodó. Szabadidejét a vadászatnak szentelte, s ritkán eredménytelenül. Egy alkalommal érdekes zsákmánnyal tért vissza vadászkirándulásáról. Hatalmas hím vadmacskát látott kertünk közelében, talán valami házimacskának bájai csalták ide a közeli erdő ségekbe l.

A konyha és az egész háztartás feletti felügyelet nem kis teherrel jár. Nina már kora reggel elhagyja szobáját, s megkezdi házi teendőit, melyek estig alig engednek neki kis nyugovót. Sok, talán kissé túl sok a perpatvar is emellett.

Szegény, amely áldott jó szív és lélek, a háztartás ezer gondja között oly könnyen elveszt rajta az indulat. Pörög, pattog, korhol, s mindenkinek kijut ebből, aki ilyenkor elébe kerül. De hisz mindezt nem a saját érdekében teszi.

Mihály szakáccsal a konyha napi szükségleteire való reggeli „kiadás” körül merülnek fel differenciák, ami annak zsírból, cukorból, ebből-abból kevés, az a jó Ninának sok. De ezek is hamar elsimulnak, s szent a béke.

DISZNÓÖLÉS

A konyhában rendszerint négy családi ünnep szokott lezajlani. Három disznóölés párosával, s a Márton lúdja.

Nagy napok voltak ezek. Disznóöléskor már a reggel kora óráitól, mikor fellobogott a szalmaláng az udvaron, s leperzselték a napáldozatait, s mi boldogok voltunk, ha a fülek pörkölt hegyéből kaphattunk egy ropogós darabkát kóstolóra, késéig, míg a zsírt olvasztó üst alatt elhamvadt a tűz, lázas tevékenységben volt mindenki, kinek e nagy dologban valami szerep jutott. Felhangzott a kastély csendes folyosójára a hurkák s kolbászkok töltelékét vagdaló kések ütemes pengése, s a fűszerek erősebb illata kavargott a levegőben.

Mi is kötevényeket kapva ilyenkor, nagy érdeklődéssel le-lepillantottunk a konyha mozgalmas életébe.

A Márton-napi vérengzésnek a ludak voltak áldozatai. A lúdtartás az egyes juhászatoknak volt feladata. Innen szállították be időnként a kastély asztalára a libákat, s Márton napjára a felhízalt libáknak egész tömegét.

Ezekből kerültek azután a pompás füstölt libamellek, amelyek pácolva oly jó pecsenyét adtak egész karácsonyig, s a mellcsont barna avagy fehér színével még azt is megmutatták: barna vagy fehér lesz-e a

karácsony? s a lúdzsír, amely sokféle háztartási haszna mellett oly élvezetessé tette uzsonnára a pirított kenyérszeleteket.

AZ ALSÓ HELYSÉGEK

A kastély kiegészítő részét képezték még az annak déli szárnya alatt levő alsó helyiségek. Sokféle rendeltetése volt ezeknek. Az első, amely bejáratul szolgált a többihez, az ún. „alsó konyha” volt. Az én időmben a mángorló állott benne, s a tenyeres-talpas szolgálók nyárszakán ide jártak le vaját köpülni. Hogy valamikor konyhául is szolgált, a tágas tőzhely mutatta, amely a ház egyik kéményébe torkollott belé. Ezzel a tőzhellyel aztán egyik kéményseprének volt furcsa kalandja.

A kéményseprésnek is megvolt abban az időben a maga poézise. Nem volt az még akkor olyan egyszerű mesterség, mint most.

Most felsétál a kéményseprő a padlásra, beléereszti vasgolyóját párszor a kémény szék füstcsatornájába, s készen van munkájával. Akkor bizony könyökeivel, térdeivel neki feszülve – akár egy modern turista a szikla kaminokon – kellett magát felküzdenie a kémény egész magasságában. Mikor azután kiért a szellő magasba, jó kedve kerekedett, megfordította kormot kotró szerszámját, s annak üres nyelvébe fújva, a legfurcsább hangokat csalta ki abból. Bőgött, mint a borjú, majd bagoly módra huhogott, majd meg rőfögött, majd kukorékolt, s közben-közben le-, majd ismét fel-felbukott fekete ábrázatával a kémény peremén.

Ilyen jókedvű mókákkal mulattatta egy darabig a konyha hölgyeit – no meg minket is, fiúkat –, míg aztán eltűnt, s lefelé vette gyors csuszában útját. De eltévesztette, s egyszerre az elte ismeretlen alsó konyhai tágas tőzhelyen cuppant le jókora magasból. Innen visszapaszkodni már nem tudott, s így csak hosszú dörömbölés után sikerült a zárt helyiségből kijutnia.

A kéményseprő volt ilyen látogatásai alkalmával a cselédek (oficérok) asztalának is mulattatója; hozta a legújabb losonci pletykákat. S ha a szobaleányok késve jöttek fel szobájukba, az volt nagyanyám megjegyzése, „bizonyosan a kéményseprő jött meg Losoncról.”

A belső helyiségben volt a gyümölcsös kamara, ennek széles polcain a kertben termelt alma, körte volt elhelyezve nagy mennyiségben; ugyanitt volt a télre eltett szőlő is kettőnkint egy szálon, szépen sorjában felaggatva. Hej, be pompás, ingerlő illat is volt odabenn! A harmadik helyiségben kezelték a tejet. Ide vonult le nyáron esténkint Nina, nagy suitejével, amely sajtárokka, köcsögökkel felszerelten követte, ilyenkor a teraszon szerette élvezni a nyári esthétét – néztük az érdekes karavánvonulását.

De érdekeldésünk tárgya volt még a külön bejárattal nagy pince is, rejtelmes sötét folyosóival, tompa visszhangjával, a gyertyának lobogólángja mellett. Az évi bortermést különben nem itt, hanem egy, a falun kívül eső sziklás hegyoldalba vágott pincében pincézték be; a ház alatti pince csak amolyan kézipincének szolgált, egy-két akóborral a rendes szükségletre, káposztáshordóval, zöldségkupacokkal stb.

Az előbb leírt helyiségek külső falával derékszöget képezve volt az üvegház oszlopos bejárati tornáca, s azon túl az ún. alsó szoba. A felesleges ágynemű volt itt keresztléceken felhalmozva nagy mennyiségben; volt itt még üveg és porcelánemlékek egész raktára, régi installationalis ebédek idejéből; voltak ládák régi lószerszámokkal, s mindenféle egyéb, ami a „vacak” fogalmá alá tartozik. De legérdekesebb volt nekem ezek között az a sisak, melyet atyám viselt abban az időben, mikor még a bajor királyról elnevezett dragonyos ezredben szolgált. Megcsodáltam, s tiszteltem, mint egy szent ereklyét, s boldog voltam, ha fejemre próbálhattam.

Legkisebb gyermekkoromnak egyik szaka is e szobához fűződik. Fent megunták túlságosan hangos megnyilatkozásomat, s ide lettem szegény jó Ninámmal internálva egy időre.

A BAROMFIUDVAR

A kapubejáratnak a külső udvar felé nagy, rendszerint zárt kapuja van, kis ajtó van ezen, mely éjjel-nappal záratlan. Ezen áthaladva a tágas, és a kert alsó része felé lejtő külső - vagy cselédudvarra jutunk. Ezt cselédlakások, istállók, baromfiólok, sütőkemence (az ebben az udvarban dívó

elnevezés szerint *pekarnya*), fáskamra (*drevarnya*), mosókonyha, kocsi-szín stb. veszik körül; ide nyílik a konyha kijárata is, mellette az a harangnak beillő csengettyő, mellyel az étkezések idejét jelzi a szakács.

Ennek az udvarnak a közepén áll, magas oszlopon a galambház; alsó végében van a mély, jó vizű kerek kút.

Micsoda gazdagsága a tarka képeknek ebben az udvarban! mily kiapadhatatlan forrása a gyermeklelkek gyönyörű ségeinek!

De hát meg is volt azoknak a maguk varázsa! Nem a miremont-i major baromfiudvarának élete inspirálta-e Rostand-nak költői képzelmet a *Chantecler* csodás világának megalkotására?

Nem láttuk és nem üdvözlöttük-e a tavasz ébredését ez udvarnak a téli álom szunnyadásából feltámadt életében?

Nem a szabadságnak csábosan hívogató szava hangzott-e be az udvar mozgalmas életéből iskolánknak zárt, fülledt levegőjének falai közé, mikor odakünn lágyan turbékolt a galamb, édes hangokon hívogatta a kotlós apró csibéit maga köré, harsány hangon kiáltotta ki vidám kukurikúját a kakas, és valamennyit gögösen lenézve, felfuvalkodottan sétált köröttünk, öblögetve a kanpulyka; fel-felhárogott a kacsák serege, s rikácsoló éktelen hangján a páva a kőfalon.

Mikor aztán az est leszálltával elnehezültek pilláink, s egymásután elmentek az ólban, akkor be, kolomplolva bevonult, szinte ünnepélyes komolysággal a tehéncsorda. Nehéz léptekkel cammogott annak nyomában, görbe pásztorbotjának lefelé fordított bunkóját maga után húzva a majoros. Ha meglátott, belémarkolt subája bekötött ujjába, s kis számóca-csokrot vagy néhány tarka madártojást kotort ki belőle a mi számunkra. Bejól is esett az a pár szem számóca! Magával hozta tanulószobánkba az erdőnek édes, varázsos illatát.

Utolsónak a sertéskonda tartotta bevonulását, s nagy rőfögéssel rohant a moslékos vályúhoz.

Ilyen volt a külső udvar élete.

A béresek lakásai, az ököristálló, csőrkök, pajták stb., szóval a külső gazdaság a falu végén, a nagy kiterjedésű majorban, az ún. kúrián van elhelyezve.

A PROTESTÁNSOK TEMPLOMA

A bels udvart nyugatról határoló k fal mögül, mely mint említém, a lutheránus templom körüli régi temet nek, a „cintorín”-nak fala, magasan emelkedik ki a fehérre meszelt templom maga. Azoknak a templomoknak egyike, melyek a linzi békekötés után visszajutottak a protestánsok birtokába. Néhány érdekes, régi fafaragvány van oltárának, kórusának s prédikálószekének díszítései között; nagyon érdekelték ezek az annak idején Sztregován járt Ipolyi Arnold régészünket, rajzokat is készített azokról.

A Madách családhoz való vonatkozásában annyiban nevezetes a templom, hogy az 1500 végén protestáns hitre tért Madáchok Sándorig, ki újra felvette a katolikus hitet, tehát két századon keresztül ennek a templomnak a sírboltjába temetkeztek.

A templomot környez begyöpösödött, s szilvafákkal beültetett régi temet nek szintje a kastély udvarának szintjénél jóval magasabb volt, s ezért a fal magassága a templom fel li oldalon alig haladja meg az ember közép magasságát.

A templomba gyülekez híveknek kedvenc vasárnapi szokása és szórakozása szép id ben, hogy az istentisztelet megkezdése el tt sorbaállnak a fal mögött, a n k takaros népviseletben, s innen kandikálnak át a kastély udvarára. Mikor aztán megkondul a harang, egyszerre elt nnek onnan; felbúg az orgona, felhangzanak és betöltik az udvart, s visszhangzanak a folyosókon a zsoltárnak vontatott énekhullámai.

A PARK

S most vessünk a parkra egy futó tekintetet!

A homlokzatnak erkélyén, az altanán a Sztregova erd s völgyének az Ipoly völgyébe torkolló kijáratával állunk szemben – ezen túl kékl , távoli hegység zárja a kilátást.

Az erkély alatt a kastély homlokzatának szélességében húzódó terasz-szer területen gondozott virágágyakból a „tearózsák” magas tövei, az agavéknak több évtizedes korra valló hatalmas példányai, bódító illa-

tú daturák, kaktuszok, s a minden második évben virágzó jukkák emelkednek ki.

A teraszon túl a kertnek gyöpös el része terül el, két magasra nyúló sötét feny vel legelöl.

Akkor is megvolt jóformán minden nemesi kúriának a maga egy-két feny je; de nem volt az a nagy feny kultusz, mint ma. S t, rossz óment f ztek a feny k ültetéséhez, s azt tartották, hogy azzal magja vész a családnak, vagy a birtok idegen kézre száll. De sok feny t is ültettek azóta – de sok birtok is szállott idegen kézre!

A kertnek ezen a részén nagyobb fák kett s-hármas csoportjai törik meg a gyöpös terület egyhangúságát, gledicsiák, platánok, celtisek, bignoniák.

Az üvegház el tt délszaki növények alkotnak szép csoportozatot: babér-, narancs- és citromfák, csengetty virágú abutilonok, drac nák, tarka level begóniák stb. Volt id , mikor a szép összhangban összeállított csoportozat el tt magasan felszök vízszugár üdítette a leveg t, s jól esett nyári melegben az árnyékos kerti padról a vízmedencébe visszahulló csöppek csobogását hallani.

Nagybátyám sok költséggel létesítette ezt; több öles csövezet szivattyús kút emelte az épület túlsó oldalán az üvegház padlásán elhelyezett óriási víztartóba a vizet (jó óráig is eltartott annak megtöltése), ahonnan az a szök kút csövébe jutott.

A gyöpös el tér alsó oldalát szegélyez akácok, k ris- és hársfák lombjai közül nádfedel házikó kandikál ki.

Ez az akkori divat ízlésében épült ún. remetelak (ermitage). Pár lépcső fok magas k talpuzaton áll a kis faépület, faoszlopos el csarnokkal. Falai fakéreg lemezekkel vannak borítva.

Egy kisebb s egy nagyobb szoba van a vidám kis kerti lakban; a kisebbik eredetileg fürd szobácska volt; a vizet hozzá egy közeli ágas kút szolgáltatta; ezt utóbb behányták; a két kis szobába tarkán sz r dik a napfény a csúcsosan ívelt ablakok színes üvegein keresztül.

Kedvenc tartózkodási helye volt ez nagybátyámnak a nyár folyamán. Sokszor megfigyeltem t, amint nagy tintatartójával s papír ívekkel ballagott lefelé, hogy a kerti magány csendjében zavartalanul dolgozzék halhatatlan m vén, mialatt az épületnek túlsó oldalán elhelyezett méhes

ódon szalmaköpiúinek szorgalmas lakói folytatták zümmögve munkájukat.

De volt a kis kerti laknak a köztudat el titokban maradt rendeltetése is. Mikor az ötvenes évek második felében lesztek a háznak korhadozó zsupfedelét, nagy halmazát találták ott a különféle szerkezetű fegyvereknek elrejtve. Honnan s mikor kerültek oda, senki sem tudta, vagy legalábbis nem akarta tudni; ezeknek odakerülte, talán nem alaptalanul a faluban lakott Bory Miklós* gerilláskodásának idejére vezethet vissza. A fegyverek aztán a gácsi cs. és k. szolgabírói hivatalhoz lettek beszolgáltatva.

Volt az ermitage közelében még egy k alapon álló, veres fedelű nagy kalitka is, amely különös érdeklődésünknek volt tárgya, mikor egy-egy sas, bagoly vagy mókus kapott benne ideiglenes lakást.

Az ermitaget elhagyva kis kerti fahídon keresztül, amely a nyári eszékek idején sokszor piszkos áradatban tovahömpölyg, de rendszerint kiszáradt Volyava patak* árkát hidalja át, a gyümölcsösbe jutunk.

Nem gondosan quincunxba ültetett csemeték szabályos sorai alkotják ezt. Régi idők moha, zuzmója borítja sárgás, szürkés foltokban a terebélyes, vén, szétszórt törzseket. Szélesen terpeszkedő koronáik árnyékában jól esik meleg nyári vasárnapok szabad délutánjain a fák alatt elterülő buja, zöld pázsit puha bársonyán a heverés; jól esik el-elnézni, mint szálának tova felettünk a derűs kék égen a könnyű, nyári fehér fellegek, s hűsítől szopogatni a savanykás sóskaleveleket, a kecskeszakáll húsos szárának tejszerű levét.

sz felé azután, az alma- és körtefák borsven ontják termésük áldását. Az illatos muskotály és a piros bélkorai körtéktől alig nagyobb, befőzőalmától a nagy és nemes alma- és körtefajokig.

Képvisele van ezek között az akkor dívott renetek és kalvilok, a sötét piros eper-, az óriási pogácsa- és a barna kérges héjú, zamatos borsalmák; borslevélbudai, Kálmán- és a téli eltevésre alkalmas Isenbarth körték stb.

Óh, ti terebélyes, vén fák! kegyelettel és hálával gondolok ricskes-rücskös, ágas-bogas törzseitekre; oly sokszor terítettetek ti asztalt nekem, mikor tanítóm szigora megvonta tőlem az ebédet!

A gyümölcsösön túl illatos jerikói lonccal befuttatott lugasok, árnyékos spalfrok, ligetek s gyepázsitos területek váltakoznak, s észrevétlenül csaltos erdő részbe mennek át, amely után néhány percnyi rövid sétával a szőlőkerek kúpjára érünk.

Ez a kis szőlő utolsó etapja a szőlőmvelésnek a Sztregova patak völgyében észak felé. A délnek vonuló hegyoldalon még nyomait találjuk ugyan valami régi szőlőnek, mely valamikor – nevére ítéelve – a paraszttal mvelése alatt állott; de ebből már csak néhány elvadult tenyész, korhadozó tőke maradt meg a hegyoldal sziklái között.

Az errefelé tett séta a szőlő-, szibarack- és szilvaérés idején borsven meghozza a reáfordított fáradtság jutalmát. A mézédés besztercei (vagy berzeneci) szilvát termő fácskák mint köpönyeggallér gombjai, szépen sorakoznak a kerek szőlőkörül; termésük beszedésekor itt fortyognak a katlanok, s az azokban fészelt szilvalekvárnak édes illata betölti ilyenkor a levegőt.

A faerélyes kis emeletes présházzal koronázott szőlő a Duna vidékére került nemes fajokkal van beültetve, s évenként meghozza a házi fogyasztásra szükséges 30–40 akó jó minőségű, zamatos asztali bort.

A SZÜRET

Az ily szőlőkerek között mozgó bortermelés mellett természetesen ismeretlen volt ezen a vidéken a szüreti időszak rendszerint oly pezsgő élenksége, vidám derűje.

A szüreti alkalom csak nekünk, fiúknak hozott igazi örömet, a család többi tagjainak legfeljebb kis változatosságot a napoknak csendes egyhangúságába, no meg azt a vélejáró kis alkalmatlanságot, kényelmetlenséget, amely után ismét jobban esik az otthonnak megszokott nyugalma.

A szüreti mulatság is ennek megfelelően, bizonyos szerény, s teljesen családias jellegű volt.*

Mi persze már lázas izgalommal vártuk a napot, amikor megjelent a háznál öreg vincellérünk, ki még sziszokás szerint fésvel feltözeviselte haját,* és jelentette, hogy beérett már a szőlő, itt a szüret ideje.

Ilyenkor aztán másnap már a reggel kora óráiban megkezdődött a szedés, a nagy kádakba összehordott termésnek csömöszölése, taposása; körülötte sűrőtünk-forogtunk természetesen mi is Aladárral, s hosszú szalmaszálakon szürcsölgöttük a hegy édes levét.

A présház előtt pattogó tűzön, két üstben forrott, bugyborékoló az ürmösnek való. Ennek főzése szegény jó Ninának volt feladata. Ott kavargatta s fölözgette le naphosszat az üstök fortyogó tartalmát; a szellő a levegőben erre-arra csapódó maró füst könnyeket facsart szemébe. De lett is aztán nehéz munkájának édes jutalma. Mikor felényire leforrt az üst, készen volt az ürmös, mely csak különösebb alkalmakkor került az asztalra, s vendégeink nem győzték dicsérni az Ité Nina sikerült művét. maga is szívesen hörpintett belőle egy-egy pohárkával, s a család fiatal menyecskéinek is ízlett a kontyalával; persze ahhoz, hogy megkapja igazi, zamatos, kesernyés ízét, pár hétig holmi főszerféle – species – is ázott benne, azután lett csak palackozva.

Az öreg nagymama sem maradt el a szüretnél. Elkerült erre az alkalomra a hajdiván a fészere, s azon tette meg a rossz, köves, itt-ott dőlő utat a szőlőbe.

Künn volt ilyenkor az ebéd is, melyre nagybátyám papjainkat s egy-két honoratiort a faluból mindenkor meghívott.

Az este aztán adomázás, énekszó, krumplisütés mellett, kedélyesen telt el; nagybátyám ilyenkor teljesen átadta magát a kedélyes, fesztelen hangulatnak, vígan tréfált, mulatott, szerette az efféle keresetlen, kedélyes mulatságot, magasra lobogott a láng a venyige rakásból, melynek összehordásánál minékünk, fiúknak is tevékeny szerep jutott, nagy gyönyörűségünk telt abban, mikor a már hamvadó tűzre dobott venyige nyálából eleinte tejfehéren gomolygott fel a sűrű füst, aztán belé nyaldostak a lángok, s csakhamar pattogva s szikrázva felcsaptak ismét magasra.

Napszálltával azután az akkor divatos „So leb'den wohl du stilles Haus!”* szentimentális dallama mellett hazafelé indult a társaság.

De van egy reminiscenciám egy ilyen szüreti alkalomról, amely kissé másként alakult az előbbieknél.

A reggel még biztatón kinézett a dél felé kedvezőtlenné fordult. Ebéd alatt azután megeregett az eső, hidegen fújta a szél, s a sötétben borult ég nem nyújtott kilátást az idő közeli megjavulására.

Az erdei út agyagos, csúszós, sikos, de a sál miatt kocsiban sem volt tanácsos nagyanyámat a hazamenetel kockázatának kitenni. Ellett határozva, hogy a présház emeleti szobájában kell az éjelt eltöltenie, fedezetlenül én maradtam vele. A társaság többi része útnak indult.

Estére meghozták a vacsorát, s a legszükségesebb ágyneműt. Valami rozoga tartalék ágynemű is volt künn készletben ilyen alkalomra.

Vacsoránkat elfogyasztva lefeküdtünk.

Tetszett nékem a dolog nagyon; nagymama és én, ketten ebben a szokatlan, érdekes környezetben. Nékem nagyanyám lábainál jutott kis hely. Alulról felhangzott a deszka padozaton keresztül a borsajtó körül pipászó mellett dolgozók zaja, beszélgetése. Pass András is ott dolgozott velük reggelig. Künn körülűdült a ház körül a szél; de annál jobban esett a pihenés a meleg vacokban. Sokáig mégsem maradhattam nyugodtan; az ideges, nyugtalan természet felülkerekedett bennem. Csakhamar nem találtam helyet lábaimnak; fészkelésemre nagyanyám is felébredt szendregéséből. Csitított, csendesített „ejnye, ejnye kis vec-vec, nem maradhatsz már egyszer nyugodtan helyeden!” – szólt végre kissé türelmetlenül. Ez használt, s csakhamar elnyomott az álom.

„Vec-vec” – sokszor adta nékem ezt a nevet. Igaza volt. Volt mindig valami ideges nyugtalanság természetemben; lehet legleküzdve azt később az akarat erejével, lappangva mégis megmaradt, és sokszor eszembe juttatta ezt a természetem korai felismerésére valló elnevezést; mint ahogy sajnos sokszor eszembe juttatta az élet nagyanyámnak azt a mondását is, mikor valami pénzkérdésben elárultam az ilyen dolgokhoz való gyakorlati érzéknek fogyatékoságát: „No, édes Károlyom, te sem születted financia miniszternek!” Ebben is igaza volt. Persze nem abban a szó szerinti értelemben, amelynek megvalósulásával sohasem fenyegetett a gondviselés.

AZ ALSÓ KERT

A kert alsó részén, az ún. „Sóhajok allé”-jén (Seufzer Allee) át a zöldséges kertbe jutunk; ezentúl volt valamikor a halastó; az én időmben már csak nádas ingovány volt a helyén; a magas kanadai nyárfákkal szegé-

lyezett területen. De még ekkor is érdekessé tette e helyet a vízimadarak élete. Szárcsák, búvárok, vörös lábú vízi tyúkok, rikoltozó bíbicek nagy mennyiségben tanyáztak ott, sekély vizéből még teknősbéka is került az asztalra.

Télen néha egy-egy farkas is meghúzódott a nád között, állítólag a kastély szobáiba is felhallatszott néha üvöltése. Róka az volt benne, meglátogatta többször baromfiudvarunkat is.

Nagybátyám aztán csatornáztatta és kiszárította ezt a területet; a nyárfasorok egy része megmaradt; míg jött egy borzalmas nyári vihar, és kiforgatta azokat egytől egyig tövestől. Ott feküdtek reggelre sorjában, egymásra dőlten, a nagy háborúnak nagy halottai. A rendszerint ezeknek a fáknak lombjai közt éjszakázó varjúkat ott érte a vész, és ott pusztultak el tömegesen a ledőltek fák koronái alatt.

A hatalmas törzseket teknőské dolgozták fel a cigányok, de a gyökereikkel kirántott földhalmok még sokáig ott maradtak, és egész hegylányok voltak a mi szemünkben, szerettünk túristáskodni azokon.

A parkban tett sétánknak a kastély déli szárnyának tövében elterülő kis kertben érünk végére. Ez volt a tulajdonképpeni virágos kert, abban díszlettek, illatoztak a hónapos rózsák, a rezeda, a bazsalikom, a viola, a heliotrop, a szekfő stb. – ezek szolgáltaták a szükséghez képest a szobák vázáiba az illatos csokrokat. A kis kert egyik sarkában vadgesztenye fáktól árnyékolt ülőhelyecske, az ún. „szép hely” csalogat a kerti séta után rövid pihenésre.

Mikor Aladár cousin a sztrégovai birtok átvétele után nagy európai útján hosszabb ideig volt távol otthonától, az e felett tündőrebb falusi gazdáknak egyike józan parasztfilozófiával azt jegyezte meg: „Radšej by sedel pod gaštanom!” – „Minek is mászkál a világban, okosabban tenné, ha ott ülne a szép gesztenyefák alatt.”

Pár lépés még ezután, a passiflorával felfuttatott lugason keresztül, és pár lépcső fokon fel, és ismét az udvarban vagyunk.

Sok kedves gyermekkori visszaemlékezéssel átszűrtem leírását adtam az elzárta lapokon egy régi magyar középnemesi család otthonának, lehet legminden részletében és szokásában.

Abban az időben, amelyről visszaemlékezéseim szólnak, már némileg fogyatékos képét láttuk annak, ami a háznak, a berendezésnek, a

kertnek és minden egyéb ezekhez tartozóknak képe nagyatyám életében volt, amikor egy Sztregován látogatóban volt hölgy – mint nagyanyámtól többször hallottam – e szókkal mondott az ott látottak felett ítéletet: „Tout est bon,* tout est beau et tout est à sa place.”

A FALU

Tegyük most kis tájékoztató sétát a faluban.

A hold enyhe világa halvány fátyolként borul a falunak sötét falombok alatt bóbiskoló zsupfedeles házaira.

Egy pár falusi „potentát”-nak, a Pivorcsikoknak, Malickereknek, Zachradnikoknak a épületein kívül többnyire faházak azok. Agyaggal körülmázolt, parányi – legtöbbször ki sem nyitható – ablakaikból csak itt-ott veti fényét egy-egy pislákoló mécses az utcára.

Elhangzott már az esti harangszó után Kindernaynak,* a bakternek – aki egyszersmind a falu susztere – magyarul és tótul elmondott éneke a lutheránus tempolom tornyának ablakából:

*Hallod-e te háznak ura,
Kilencet ütött az óra!*

A vége az:

*Tízre, vízre vigyázzatok,
És békében nyugodjatok!*

Mire még szerencsés jóéjszakát kíván, és aztán morogva magában lebotorkál a toronyszoba rozoga lépcsőjén éjjeli körjáratára.

Az itt-ott felhangzó kutyaugatáson kívül mi sem zavarja a falu csendjét.

Ott terpeszkedik a kastély meredek kocsifeljárójának tövében a korcsmánok nagy saroképülete. De annak ajtaja is zárva van már. A Heksch házaspár Száli és Háni leányaikkal, a korcsmáros és családja békében alusszák az igazak álmát.

A FALU NÉPE

A korcsmával szemben van a falu bírójának háza, el tte áll a korcs-
mából hazatér k mementójaként a kaloda.

A modern kor gyermeke csodálkozva nézné a múltnak múzeumba va-
ló ezt az emléket, s alig értené, mi rendeltetése lehet annak a széles tal-
pakon álló, vastag tölgyfa deszkából készült szerkezetnek, azzal a négy
lyukkal, melyek közül a két kisebb a delikvens kezének, a két nagyobb
lábainak van szánva.

De válják Sztregova erkölcsének dicséretére, hogy a kényelmetlen kis
alkalmatosság csak felette ritkán jött alkalmazásba. Inkább csak küls
jelvénye volt az a bírói méltóságnak, s bizonyára nagy tekintélyt kölcsön-
zött a falu els funkcionáriusának, mint az „Okolny Súd” (községi elől-
járóság) felirat az ötvenes évek hivatalos stílusában.

De hogy is ne, hiszen mint azt Madách Imre, megyénknek egyik,
szellemi tehetségeinek fogyatékoságáról akkor közismert alakjával elhi-
tette, az országbíró házát Budán Melicher* sztregovai bíró házától csak
az különbözteti meg, hogy amazé el tt arany kaloda áll.

A korcsma épület sarkánál kettéágazik az út; az egyik ága egyenes
irányban, három hídon keresztül kivezet a faluból, a másik ág, derék-
szögben az el bbivel a falun húzódik végig.

Ez utóbbit követve csakhamar az öreg kastély falai alá érünk; tornyai-
nak s magas fedelének körvonalai sötéten rajzolódnak a csillagos égre.
Az öreg kastélyon túl a jobbról s balról sorakozó házak között, a Baross-
családnak egy kisebb kúriája* mellett elhaladva megritkulnak a házak,
elérjük a zavaros vizér l „Kakatká”-nak nevezett patak hídját. Ezután
balról a hold halvány fényében szunnyadó rétségnek érezzük h s lehele-
tét, jobbról még néhány zsellérház kísér, míg elhagyva ezeket, s a falu
végén épült paplakot is, a katolikusoknak a Madách család kegyurasága
alatt álló kis templomához érünk.

A családnak egyik kisebb kastélya volt ez is (l. Latkóczy Mihály: Ma-
dách Imre seir l. Bp. 1901.), s egyik söm, gondolom, Sándor alakít-
tatta át templommá.

A templomon túl van még a már említett major – a kúria – szér s-
kertjeivel; azzal szemben akácfák árnyékában a katolikus temet .

A nógrád megye északi részében fekv falu lutheránus lakosságának
nyelve abban az id ben általában tót volt, valami kevés reám is ragadt
bel le, a szentbeszédet is e nyelven tartották templomukban. A katolikus
elemet családunkon kívül a mesteremberek, a bels cselédség s a cigá-
nyok (a falu zenészei) képviselték. Ezek már felében magyarok voltak,
ezért a szentbeszédet is felváltva magyar és tót nyelven tartotta a lelkész.

De azért a falu lakossága levetette már a magasabb felvidéki tótság
jellegét. Nem viselte a csak gyomorig ér rövid inget, a széles rézcsatos
b övet (tüsz t), s a nagykarimájú kalapot.

Asszonyaik viselete is inkább az Ipolymenti palócság viseletét közeli-
tette meg. Szerették a fiatalok az ünnepl höz a cifra arany f köt t, széles
ingvállat (oplecko), az élénkszín , de a magyarokénál hosszabb viganót,
a tarka fejkend ket. A férfiak nyáron a gyoics, télen a halina (durva
posztó) öltözethez, barna b r ködmenhez (ko uch) általában bocskort,
téli id ben patkós csizmát is, a n k csizmát (de sohasem pirosat)
viseltek.

Általában csendes, józan, verekedésre, kicsapongásra nem igen hajló
nép. Lopások is ritkábban fordultak el .

Ilyen volt a mi falunk.

Egyhangú életében szinte eseményszámba ment, mikor a batyus zsidó
rikító sípján végigtrillázott, s maga köré gy jtötte a gy r t, szalagot vá-
sárló fehérnépet, s a hosszú pendeles gyermeksereget. De még nagyobb
szenzáció volt faluszerte az udinei vándorkeresked k, ún. Kastentragerek
megjelenése. Rendesen párban járták be a községeket, görnyedve a
hátukon hordott jókora szekrény súlya alatt, melynek rekeszei tömve
voltak a falusi nép igényeinek megfelel portékával a pirosítótól a har-
monikáig. A drótos és ablakos tótok, akik szintén párosával jártak, gya-
koribb látogatói voltak a falunak.

Néha-néha rúdon vezetett vak koldus járta végig a házakat, ájtatos
bús énekszóval, heves támadásra provokálva a falu összes kutyáit.

De a legnagyobb élénkséget mégis a csütörtöki nap hozta a faluba. Ez
volt a heti vásár napja Losoncon.

Már megel z este szekér szekér után döcögött végig a hosszú utcán kattogva, csörömpölve. A völgy fels községeib l, Szennából, Pribolyról, Lestr l jött a nép a vásárra, s rendesen Sztregován töltötte az éjszakát.

Csütörtökön este, a korcsmáról korcsmára ürített áldomás-pohár után már vidámabb hangulatban, gyorsabb hajtással igyekeztek visszafelé, s kés órákig hallható volt ilyenkor szekereiknek tompa dübörgése, amint a falu el tti három híd kalimpázó pallóin áthaladtak.

De néha, különösen télvíz idején megtörtént, hogy a hirtelen beállott hóolvadás egyszerre megárasztotta a Sztregova és Kakatka szeszélyes vizét, úgy hogy rohanó, piszkos hullámai keresztülcsaptak a hidakon is. Ilyenkor aztán az est homályában, az ital g zét l borult értelemmel, könnyen megesett a baj, és sokszor borzalmasan hangzott fel a kastély udvarába az asszony nép jajveszékelése, kétségbeesett „Beda-beda!” segélykiáltások elhaló hangja, s nem egyszer emberélet is esett a b sz hullámoknak áldozatul.

A JUHÁSZAT

A sztregovai küls gazdasághoz jelentékeny birkaállomány is tartozott, 5000 darab körül. Ezek három pusztán, Hájban, Bikócon és Dubráván voltak elhelyezve.

Legközelebb az els volt, mindjárt a kastély küls udvara felett emelked dombtet n; a két utóbbi már jóval távolabb, jó egy-egy órányira a falutól, éspedig Bikóc dél-, Dubrava észak-nyugatnak.

Nagyatyám esztétikai érzéke ezek küls csínjára is kiterjedt. Érdekelte a juhászatnak abban az id ben fellendült fejl dése; az élénkség, melyet a gypajúnírás ideje a puszták egyhangú életébe vitt, szórakoztatta is.

A háji nagy akolnak középrészébe kis szobát is illesztett. Ennek küls homlokzatát kis el csarnok díszítette, k oszlopokkal. Itt költötte el nyírás idején ebédjét.

A dubravai pusztán meg éppen külön kis nyárilakszer házacska állott; rózsaszín falával, fehér oszlopos tornáccával, zöld zsaluival igen ba-

rátságosan festett ez a fák zöld lombjai között. Egy szoba s kis konyha volt benne. Volt-e ennek létrehozatala körül valami szép juhásznének is szerepe, nem tudom; beszéltek. Anna n vérem leánykorában majálist is tartottunk a kis pusztai lakban; jókora terített asztal fogadta a vendégeket.

Különösen vonzottak engem gyermekkoromban a békének ezek a csendes tanyái, a bégetve, kolompolva haza ballagó nyáj, az akloknak rembrandti félhomálya, s az a meleg, sajátságos illattal telített leveg , mely azokból kiáradt.

Kamaszabb korunkban sokszor tettük Aladárral ezekre a pusztákra sétáinkat. S nem volt-e pazar az élvezet, mikor a gondos juhászné egy pohár langyos zsendicével* vagy darabka friss juhsajttal kedveskedett a fáradt vándoroknak, a juhász meg jókora karajt szelt hozzá a jóíz , fekete rozskenyérb l.

Kedves emlékek azok, melyek ezekhez a pusztai képekhez f z dnek. De egy ilyen kirándulásnak mégis, még máig is megmaradt valami keser emléke. Nagybátyámmal hármásban sétáltunk a bikóci puszta felé. Igen élveztük Aladárral a szép nyári délel tti kirándulást, s futkározva erre-arra letértünk az útról.

Hogyan, hogyan nem, egyszerre a lábam elé került tenyérynyi darab k kötötte le figyelmemet. S íme a k nek lapos felületén egy bükkfa levélnek legfinomabb, legtökéletesebb lenyomata! valóban ritka szép kövület volt.

Nagy örömben érdekes leletem fölött, siettem nagybátyámhoz, ki örömet megosztva szintén nagy érdekl déssel vizsgálta a ritka leletet. Vígán folytattuk a sétát. Közben meleg lett, a k sem volt könny , s jól esett a kis pihen , melyet egy út melletti ligetecskében tartottunk.

Pihenés után már jókora darabot haladva veszem réműlettel észre, hogy kincsemet otffeledtem a pihen n. De hát sok volt ott a ligetecske, sok volt a fa, sok volt a k , s a kincs sohasem került meg többé, ráadásul még alaposan ki is kaptam a nagybácsitól.

Érdekes a dologban még az, hogy habár a Bikóc már kétségtelenül bükkb l, bükkösb l ered, s a levéllenymot is bükkfa levélnek lenyomata volt – emberemlékezet óta azon a részen bükkerd nek már híre sincs.

A gazdaság juhászati ágának mérlegét természetesen a nyírás eredménye, s a gyapjú árák mikénti alakulata döntötte el. Nagy jelentősége és fontossága volt ezért a termelt gyapjú leászálásának; az mindhárom pusztról a kastély udvarán ment véghez. Akkor még nem a tizedes mérleg járta, így a m. velet nagyobb el. készüllettel, több nehézséggel és több lármával járt.

El ször is négy jókora fenyő szálfából, melyeket felül vaskarika tartott össze, magas gúlát állítottunk fel. A gúla közepén felül l. lelógó vaskapocsba akasztották belé a láncot, amelyre a mérlegnek vasból készült kétkarú emelty je volt alkalmazva. Ezen függött kétoldalt a két pántozott nagy fatábla, amelyeknek egyikére a „zsoh”-okat, gyapjúzsákokat, a másikára a súlyokat helyezték. Így lett aztán lemérve zsák zsák után, lemérés után nyomban szekerekre rakva, leponyvázva, s hajnalban útnak indítva Vác felé, ahol az átvétel történt. A gyapjúzsákok lemérése után mi kerültünk sorra, s utolsónak h. barátunk, az öreg Zsoko.

AZ ELS LECKÉK

Az új kastélyba költözés életem folyására avval a jelentős fordulattal járt, hogy itt megkezdődött a rendszeres tanulás időszakja.

Az olvasás elsajátításának első nehézségein nagyjában már átestem.

Még el. ttem vannak most is azok a kis kartonlapok, amelyekre Gaál bácsi pingálta rá szépen, formásan a kis- és nagybetűknek nyomtatott alakjait. Lám, milyen szép gömbölyű betűez, ez az O; ennek a betűnek hasa van, ez a nagy D; ennek meg kettő, ez a nagy B; ni, ez meg olyan, mint a kifli, ez a C stb.

Így tanított ezek megismerésére, a földön játszva vélem, a jó öreg Nina. Nemsokára már az „a, b = ab”-nál tartottunk, s ezzel a jó, régi silabizáló módszerrel is eljutottunk odáig, hogy megtanultam olvasni akkorra, amikor arra szükségem volt.

De most már a tanulás komolyabb része következett: katekizmus, Biblia, egyszeregy és a négy alapm. velet.

Egy szép nap reggelén beállított kopott reverendában, bokáig sáros csizmában Gaál bácsi utódjának, az új plébánoshelyettesnek szikár, asz-

kéta alakja, könyvvel és baljóslatú lineával a hóna alatt. Nagy szemeket meresztve rá, ugrottunk fel az iskolának berendezett szoba asztalától Aladárral, s üdvözlés után megkezdődött az első lecke. Az első lépés azon a kálvárián, amelynek talán 12 × 12 stációja van.

Nohát, ennek az elsőnek is megvoltak a maga gyötrelmei. Eleinte ki. mérten, feszesen ment a dolog; de lassankint aztán kezdett a helyzet bizalmasabbá, változatosabbá válni.

Tanítónk, úgy látszik a peripatetikusok iskolájához tartozott, s nagy léptékkal mérte a szobát, mialatt a tanóra folyt. Mi irkáinkba körmöltünk, vagy valami összeadási problémán törtük fejünket, pedig örökös sétáját folytatva, félig hunyt szemekkel s mozgó ajkakkal, talán éppen a breviáriumot mormolta magában.

A pár lépésnyi szobát még egy dívány is sz. kítette, mely a falnak egyik oldalát foglalta el. A mi papunk elmerültségében megbotlott a díványban, s reázuhan. Erre persze az első nem fojtható nevetésnek hangos kitérése következett a mi részünkről – az. részéről szigorú dorgálás az. azal a kategorikus paranccsal: rukkoljanak térdepelni! Mi sem természetesebb, mint az, hogy mi könnyek ontásával tettünk ennek eleget; vagy talán nem is folytak könnyeink, de a kíséret megvolt, mégpedig két hangon, enyém volt a violin, Aladáré a basszus.

Mulatságos jelenet volt az is, mikor más alkalommal mesterünk csizmájának sáros voltán akarva segíteni, honnan, honnan nem, valami kopott fogkefét kerített el, s azzal fogott hozzá csizmájának tisztításához, természetesen ismét derűtség, térdepelni rukkolás, és zenés kíséret.

Másként folytak azok a tanórák, melyek az „oroszlánverem”-ben folytak le, s melyeknél nagybátyám – Emi bácsi – volt a tanító mesterünk.

Nem voltak ezek óra- és tanrend szerint szabályozva, mégis egy egészen új, szép és érdekes világot, a nagy természet világát tárták elénk, ezer csodáival.

Ott ültünk nagybátyámmal a kandalló parázstüzeinél, kedélyes lámpavilág mellett. Nagy képes főlíás az állatok országával el. ttünk.

A képzelem szárnyain követte elbeszéléseit, áhítattal lestük ajkairól a szót.

Ott jártunk a Szahara homoksivatagán, a karaván nyomában, melynek szomjúságtól gyötört beduinjait káprázatos képekkel hitegeti a fata morgana. Áldottuk a tevét, amely saját életének árán menti meg ket a szomjhaláltól azzal a pár csöpp vízzel, melyet gyomrában elraktározott. Borzadva hallottuk a hiéna rémes kacagását, mellyel sírásó munkáját végzi, jóízűn megnevettük a kis sündisznó élelmességét, mikor meghempereg a vadkörtefa alatt, s a töviseire szűrődött eleséggel visszasiet fészkebe kicsinyeihez stb.

Majd a földgömb került elé, s megtettük rajta felfedező utazásunkat a sarkok jégmezitől az egyenlítő forró övéig, melynek homokja kikölti a strucc tojásait, s pihentünk a sivatag oázisának lengő pálmái alatt.

Így vonult el kép-kép után lelki szemeink előtt, s ezek benyomásai tarka szálakként szóródtak álmainkba is.

MEGJÖTT A TAVASZ

A Madách Imre házasságában bekövetkezett katasztrófa szomorú emléke ott kísértett még a lelkek mélyén. Nagyanyám sem szabadult meg teljesen kínzó bajától; a kis Ára meg minden körvonalos volt az egész télen át, sokat szenvedett, és gondos ápolásra volt szüksége. Minden nyomottátette a hangulatot, s vágyva vártuk már a napsugaras tavaszt.

Mily végtelen hosszú volt a tél! különösen nekünk, fiúknak. Hiszen tudjuk, hogy amilyen gyorsan siklik tova az idő életünk alkonyával, oly hosszúra nyúlik az esztendőnek egy-egy évszaka gyermekkorunkban; hát még a tél, mintha vége sem akart volna lenni soha!

Oly rideg volt ebédünk az erkélyre nyíló dupla ajtónak állandóan zárt külső tábláival, oly sötét árnyékok vetettek azok a szobára. Kinyílnak-e még valaha?

Végre lassankint tünedezni kezdtek a hegyeknek, a háztetkek északi oldaláról a szívósan odatapadó hófoltok is, olvadoztak a csepegtetőre fagyott csillogó jégcsapok, engedett az udvar talajának fagya, s ahol nemrég még csikorgó kerekkel jártak be a tüzifával megrakott szekerek, most bokáig érő sárban tocsogtak a járőkelők.

Egy szép napon azután kinyíltak a fatáblák, s a belső ajtó üvegein keresztül vidáman bemosolygott az édes-kedves, a bájos virágos kikelet.

Valóságos kirohanás volt az a kertnek üde pázsitjára; kis betegünk is ujjongva igyekezett utánunk, bár szegénykét még alig bírták elgyengült lábai.

S mikor már teljes pompájában volt minden, mikor, az egész kertet betöltötte a madárcseresnye hófehér fürteinek kesernyés, a jázminnak és orgonának édes illata, s a virágzó hársfákat a méhek rajai zümmögtek körül, s reggeltől estig és estétől reggelig fülemüle csattogásától hangzott minden bokor – mintha a kastély falai közé is beröppent volna valahonnan a vidámságnak, a derűnek, a mosolynak, a játszói jókedvnek egy pajkos kis tündére – 16 éves Anna testvérem* megjött az intézetből.

ELSŐ PESTI UTAM

Anna testvérem 3 évet töltött Pesten egy magán nevelő intézetben. Nagyanyám többszörönként felkereste ott azalatt – oda kísérte, haza hozta.

Egy ilyen útjára magával vitt engem is, Ninával. Öt éves lehettem akkor. Nagy eseménye volt az életemnek, azért is védték talán oly mélyen lelkembe annak benyomásai.

Nagyanyám, mint az szokása volt, csak utolsó nap tudatta elhatározását; a nagy esemény izgalmait tehát csak egy éjjelemnek álmába kerültek.

Reggel lett. Elállott a négyesfogat. Erős, csontos négy pej; inkább a kontemplatív filozófiára hajló, mint a futásra. De a kosorrú, orosz származású „Madár”, s a szakállas „Pompás” azért jól megállják helyüket ott a rúd mellett, amikor kátyúba kerül a bárka.

Ódon szerkezet hängfederes, üveges, zárt batár ez, mely nagy méreteivel kis háznak is beillik. Bent széles, párnázott ülések, kárpitozott oldalfalak, kis ablak oldalt, s egy a bak felé.

Pass András, az öreg inas* lebocsátja az oldalfelhágónak három lépcsőfokát, besegíti nagymamát, utána Nina s én is elhelyezkedünk a kocsibelsejében. A hátulsó bakra felszólják a magazint. A kocsibelső

bében, gondos elrelátással, jókora üvegben tejeskávét, kalácsot helyeznek el útravalónak.

A cselédség a kocsi körül sorakozik; elől Mihály, az öreg szakács. Búcsúüdvözlések váltása után néhány ostorpattintás, s a bárka megindul.

Legnehezebb az út első része, a rárósi pusztáig. A Repeczky *chaussée*-nek – régen csinálták azt – kimosott kövei, mély kátyúk, soha ki nem száradó sármedencék váltakoznak a völgyi úton.

Jobbra-balra billen a batár, s Pass Andrásnak ugyancsak van dolga, hogy a kocsi oldalain erre a célra alkalmazott birtartókba kapaszkodva a bárkát egyensúlyban tartsa. Nagyokat löknek egy-egy zakkanónál a rugók, csörömpölnek az ablakok.

Általános fellelegzés, mikor egy órai kínos vergődés után Rárósnál elérjük az országutat. Innen már vígabban megyünk tovább. Közben a levegőersen felmelegedett, s minden kavarog a por a hintó körül, és az útszéli gyalogbéka erősen illatával keverten behatol a kocsi belsejébe. Piros pipacsok élénkítik az út szélét. Délben kis pihenő Ludányban, aztán ismét tovább.

Unalmasan egyforma jegenyék hosszú faszorai nyúlnak a végtelenbe. Álmos kezd lenni a társaság. Az öregek bóbiskolva bókolnak fejeikkel. Utóbb elkerülnek a kávé üvegek, s jólesik a kis frissítőital.

Öt órára jár az idő, mikor elhagyjuk Balassagyarmatot, hol abban az időben még a bilincsek láncainak síró-rívó csörgése mellett söprögették az utcákat a rabok.

Itt az útnak ismét nehéz szakasza következik. A folytonosan emelkedő úttest csakhamar teljesen elveszti szilárdságát, s valóságos homoktengerben vész el. Agyig süllyednek a bárkának a homokban csikorgó kerekei, s nehezen tesznek egy-egy fordulatot.

No hiszen, a kinszenvedések útja ez a szegény rárósi furmányosoknak. Ezek közvetítették abban az időben a teherforgalmat Pest és a felvidék között.

Tízével, tizenötével vonulnak nagy társzekerek az országúton, aroncsokra feszített ponyvasátraikkal. Négyöt ló húzza kínosan a nehéz alkotmányt. Szánalmas látni a hámtól, istrángtól kisebesített testeiket vergődni a rézkarikákkal, vörös posztódarabokkal díszített kumetos szerzőszám alatt. A nyerges hátáról hajtotta rendszerint a fuvaros a lovakat.

Nehéz helyeken aztán leszállt, s maga is a párolgó állatok mellett lépkedett, szóval biztatva, ostornyéllal nógatva őket.

Ott állottak hosszú sorban, megsüllyedve a homokban. Órákig tartott, míg emelrudak, elfogatok segítségével kikecmeregtek bele. Néha tüzet raktak, s ott töltötték az éjszakát.

Pusztaság és kietlen ennek a vidéknek a látképe is. Gyér, sovány, kutya-tejes legelő. Itt-ott kis nyírfa-csoport hajlékony ágait lengeti a szél. Épület sehol.

De ím, micsoda alkotmány az ott, a homokbucka tetején, s rajzolódik sötéten a napnyugati ég arany kárpitjára? Négyszöglet, épített talpazat, négy sarkán négy oszlop áll. Ezeket fent gerendák kötik össze. Borzalmas, szomorú alkotmány ez.

Akasztófa.

Visszafelé tekintve már jó messze, a mélyben alattunk fekszik Balassagyarmat. Magasra emelkedik ki belőle a börtönnek zord, nyolcszögletű épülete.

Így kacérkodnak egymással a ponton börtön és bitófa.

Csakhamar letérünk az országútról, s most már kötöttebb talajon haladunk Csesztve felé. Itt már vidámabb a kép; szőlőhegyek szegélyezik el tünk a láthatárt; kolompoló birkanyáj vonul a völgyben meghúzódó, a váci káptalanhoz tartozó békés kis tanya, a „Galiba” felé. Egy negyedóra még, s elértük első utazási napunk célpontját, Csesztvét.

Csesztve eltt ketté ágazik az út; egyik ága mély vízmosásban a faluba visz, a másik ág a tetőre kerül, s összeboruló, fehér törzsű szomorú nyírfák között a Madáchok nemesi kúriájához vezet, ahol abban az időben még Madách Imre lakott.*

A csesztvei házban töltött egynapi megszakítás után folytattuk az utazást. Klipp-klapp, hangzik ismét a lovak patáinak egyhangú kattogatása hegyen, völgyön át. Szendehely és Katalinpuszta között megszűnik a völgy, a Váci hegynek, a Naszálynak s erdőborította sziklaszakadékaik sötéten meredeznek az országútnak fehéren kanyargó szalagja fölél. Hírhedt helye ez az ezen az útszakaszon többször elfordult rablótámadásoknak. Borzadály futja át az est homályában arra utazót, s könnyebülten lélegzünk fel, mikor végre elérjük a hegytetőt, melynek túlsó oldala már lankásan ereszkedik szőlővel borítva a Duna völgye felé.

Rendes megállóhelye ez a kocsiknak rövid fujtatásra.

Kiszálltam én is a kocsiból, s elámulva néztem az el ttem feltáru-
ló képet. Mivé törpültél el csendes völgyem, te, amott a mögöttünk maradt
messzeségben! Csodás világ volt ez nekem!

A jobb fel l kékl Vértes hegyek szorosából ömlik alá méltóságtelje-
sen a Duna, s átöleli két karjával a Szentendrei-szigetet. A püspöki temp-
lom kupolájával koszorúzott Vác alatt meg könyökbe törve hirtelen dél-
nek fordul csillogó ezüst szalagja, és az alföldi róna ködös távolában t -
nik el.

Odagyökerezetten állok elmerengve helyemen. El ttem a földnek ez a
szépségesen szép darabja, s az a hatalmas valami: az alattunk hömpölyg
folyam. Valami édes, valami meleg, valami sejtelmes szent érzés tölti el
gyermekszívemet. Talán ily érzésekb l alakul ki kés bb lelkünkben az
Isten- és hazaszeretet.

Váctól Pestig g zhajón tettük meg az utat. Dobogó szívvel néztem a
váci hajóállomás hídjáról, mint közeledik s r füstgomolyokat okádva, s
hatalmas kerekeivel lapátolva a fehéres, habzó vizet, a csodás alkotmány,
s felszállva mennyire lebilincselte figyelmemet szerkezetének, felszerel-
ésének minden részlete.

A fényes kajüt aranyozott, karcsú oszlopaival, a vasrácszat alatti
gépház, hol iromba acéltömegek emelkednek, süllyednek nyögve, szu-
szogva, zakatolva, mintha bilincseikb l szabadulni akaró óriások verg -
dése volna, s a kazán tűzének piros fényében, mint sűrögnek-forognak ott
a mélyben félmeztelen embereknek verejtékes alakjai körülöttünk.

A fedélzetre menve mennyi volt ott is a látni, bámulni való, hajóvon-
tató lovak karavánjaitól a fáklyafény mellett zajtalanul tovasikló tutajoj-
kig.

Kés este volt már, mire Pestre értünk. A lámpák hosszú sora csillo-
gott a halkán morajló folyam mindkét oldalán; mintha leszálltak volna
az ég csillagai szépen, sorjában a Duna partjaira, hogy megnézzék magu-
kat annak tükrében.

Nagyanyámnak rendes szállítója abban az id ben az „Angol királyné”
volt. Híre sem volt még persze a „Vigadó”-nak, sem a szép házsornak,
mely a korzón vonul végig! Az Angol királyné közvetlen a Dunaparton
állott mint annak egyik legszebb épülete. A Duna partja is csak

part volt akkor a szó szoros értelmében. Nem volt ott semmiféle épített
rakodó.

Másnap felkerestük n véretem. Hosszú volna leírnom az örömteljes
vizionlátás minden részletét. A boldog arcokat, a forró öleléseket, a csó-
kok örömet. Emlékszem, hogy nem tudtam megérteni, miért fakadt n vé-
rem heves zokogásra, mikor meglátott minket; nem tudtam még, hogy az
örömmek is vannak könnyei, nemcsak a fájdalomnak.

Együtt jártuk be azután a várost, végeztük a bevásárlásokat, s én a bá-
mulattól nyitva felejtett szájjal csodáltam meg, mikor az utcán cseng -
bongó zeneszóval dzsidás ezred jött velünk szemben. Szerettem volna
rohanni utánuk; szép cifrasága is volt az akkori katonaéletnek.

A Fröhlich-féle jónev üzletben is volt dolgunk többek között. Vala-
miféle nyári kelme volt szükséges az én részemre is. Az üzletnek sz tu-
lajdonosa nagyon ajánlgatott egy kék szín t. „Machen wir den* jungen
Herrn einen blauen Dunst vor, meine Gnädige” – mondotta tréfásan, s
nagyanyám jóíz t nevetett ötletén.

Keresked vel, pincérrel, bérkocsissal csakis a német volt akkor az
érintkezés nyelve Pesten.

Blauer Dunst – illúzió, illúzió! Sokat futottam életemben délibábos
képeid után. De hát végre mi is az az illúzió, ha nem életünk fájának
arany lombja, amelyet ha elsodornak levelenkint az élet viharai – kopá-
ran marad a fa, s ránk köszönt a tél!

SZÜL IM

Anna n vérem édesanyámnak Huszár Józseffel kötött els házasságából
született.

Huszár József 1833-ban vitte 20 éves feleségét a Vác közelében fekv
Nógrád megyei Keszegre.

Házasesetük csakhamar végetért.

Huszár József mint Nógrád megye els alispánja, egy er s lovaglás
után hirtelen ürített pohár hideg vízt l súlyosan beteg lett, s már 1841.
VII. 7. meghalt.* Árván hagyva két gyermekét, a 7 éves Józsefet (Pepit
mint a családban nevezték) s a 2 éves Annát.

Nagyanyám ebben az id ben Pesten lakott. Így édesanyám anyja látogatására többszörönként tette meg az utat Keszeg és Pest között; Váctól ill. Vácig rendszeren g zhajón.

Egy ilyen alkalommal történt, hogy 1846 nyarán megismerkedett atyámmal, aki viszont egy váci kanonok nagybátyját látogatta meg id n kint Pestr l.

Édesatyám Olaszországból, hol a Lajos bajor király nevét visel 2. dragonyos ezredben szolgált, 1842. körül került mint kapitány Pestre, s az ezred másodtulajdonosának, báró Léederer Ignác lovassági tábornoknak, ki akkor Magyarország vezényl tábornoka volt, lett segédtitstje.

A magas m veltség , szellemes, el kel modorú hölgy mindjárt az els találkozásnál felkeltette atyám érdekl ését. A vonzalom kölcsönös volt, a találkozások ismétl dtek, s rövid id alatt házasságra vezettek.*

Az esküv 1847. január 14-én történt meg Sztregován.

Kevés emlékem maradt abból az id b l szül imr l, és sajtáságos játéka a véletlennek, hogy egyéniségükre nézve jellemz egy-egy epizódja életüknek éppen annak az egyénnek útján jutott tudomásomra, aki jóval utóbb bizonyos sógorsági kapcsolatba jött családunkkal.

Ez Károlyi László, kés bbi alkancellár volt, abban az id ben József nádor elnöki titkárja, szekretáriusa. Mint a budai els társaságban kedvelt fiatalember, megfordult a gróf Festetich háznak akkor látogatott estélyein is. Ott találkozott az akkor még n tlen édesatyámmal.

A háznak jókedély , szeretetre méltó úrn je sokszor vidította fel társaságát ötleteivel, tréfáival. Napirenden voltak akkor a charade-ok. A grófn egy nagy s egy kis ollót téve egymás mellé, atyámat kérte fel, hogy fejtse meg talányát. A megfejtés Ch re (die Schere) Charles (Scharl, bécsiesen: kis olló).

Elég ez a kis epizód is arra, hogy illusztrálja azt a kedveltséget, melynek édesatyám e körben részese volt; amire sokoldalú nyelvismerete is kvalifikálta – folyékonyan beszélt az angol, francia és olasz nyelvet, és ismerte e nemzetek költészetét is.

A másik epizódot ugyancsak Károlyi László édesanyám özvegyi éveib l mondotta el.

Mostoha bátyám, Huszár Pepi, elérvén tízéves korát, anyám a Tereziánumban kívánta t elhelyezni. A dolog sikere a nádor kegyét l függött.

Ezt kikérend , anyám kihallgatásra jelentkezett Károlyi útján. A kihallgatás után a nádor a kérvényt átnyújtva titkárának kedvez elintézés végett, kifejezést adott annak az el nyös benyomásnak, melyet az özvegy Huszárné egyénisége reá tett, mondván: „Multum mihi placet* ista domina Huszár; est una domina nobilissima.”

Magukban csekély jelent ség dolgok ezek, de drága emlékek; hisz szeretteinknek még lábanyomát is megbecsüljük, mikor örökre elvesztettük ket.

Szül im lakása egybekelésük után Budán, a várban, a csendes Fortuna utcában volt. Ott láttam meg én is a napvilágot.

Miután Pepi id közben a Tereziánumba került, ide már csak Anna n vérem követte anyámat Ninával; aki utóbb szül imr l való megemlékezéseiben atyámat nyílt és meleg szív nek, vidám kedély nek, tréfára, dalra kész embernek jellemezte.

Anna n vérem is mindig az igazi jó és sohasem mostoha atyai érzés megnyilatkozását tapasztalta atyám részér l, s mindenkor gyermeki hálas kegyelettel emlékezett meg róla.

Nemsokára következek Magyarország szabadságharcának oly szomorún végz dött dics napjai. Atyám átlépett küzd seregeink sorába, s a 2. számú Hannover huszárezredben rnagyit rangot kapott.

Néhai Prónay Péter beszélt el, aki „kedves embernek és vitéz katonának” mondotta atyámat, hogy szemtanúja volt annak, mid n atyám, osztályának élén rohamra vezette huszárjait a reájuk irányzott heves ágyút zben, abban a híres esti lovasrohamban, amely javunkra döntötte el Isaszegnél az 1849. ápril 6-án, nagypéntek napján a Klapka és Jella-schich között vívott véres ütközetet.

Kés bb atyámat tábornoki (vezérkari) rnagyit min ségben az erdélyi hadsereghez rendelték, s itt Bem alatt harcolt a hadjárat befejeztéig számos csatában.

Atyám távozásával anyám Sztregovára költözött nagyanyámhoz. Itt kereste fel t kés bb atyám, s ebb l az id b l valók az emléksorok, melyeket n vérem emlékkönyvébe írt:

*Recht thun und edel sein und gut,
Ist mehr als Geld und Ehr',
Da hat man immer frohen Muth
Und Freude um sich her.*

*Sztregova den 30. Juni 1849.
Dein dich liebender Vater
Karl Balog*

Egyetlen kezeírása atyámnak, mely reám maradt.*

Nemsokára ezután együtt indultak a végzetes kimenetel útra, magukkal vive Pepit is – és két hónappal az emléksorok megírása után már egyikük sem volt az él k sorában.

ANNA N VÉREM

Kevés az, amit Anna n véremnek az intézetben töltött éveir l tudok. Csak egy mulatságos epizódját ennek az id szaknak akarom elmondani. Az intézet leánysora szigorú nevel n k felügyelete alatt haladt az utcán. Szembe j , jókedv en fütörészve egy suszterinas. Ez, meglátva az intézet közeledtét, papucsait elröpíti magától, s n véremet kipenderítve a sorból pár táncfordulatot tesz véle, aztán otthagyja, s a szigorú nevel n k nagy megbotráncozása mellett felrántva papucsait, fütörészve ugrándoz tovább. N vérem maga igen mulatságosnak találta a dolgot, s többször jóíz en neveltünk e kalandja elbeszélésénél.

Egyébként intézeti éveit illet en, nála is úgy volt, mint azoknál lenni szokott, akiket jellemüknek bizonyos egyéni vonása kiemel a hétköznapi alakok sorából; érintkezésük köre rendszerint két táborra alakul. Az egyik rajongással veszi körül, míg a másik jellemzilárdságában, önállóságában az önérzet túltengését látja. Így oszlott meg a tanulótársak és tanárok ítélete is n vérem felett.

Tehetségeit, ritka szellemi adományait illet en azonban nem volt nézetkülönbség közöttük.

Mintha a kegyes gondviselésnek gyermek- és ifjúkorom éveit kísér áldása f z dött volna az Anna névhez. Három Annának nevét zárja szívembe ebb l az id b l a hála és kegyelet.

Te voltál, édes testvérem, ezeknek egyike. Hiszen Te voltál gyermek- és ifjúkoromnak jóságos rangyala. A legjobb testvér, a meghitt jóbarát, a félt gonddal rköd anya. Iskolai éveimnek, majd hivatali pályámnak minden sikerében a Te áldásos befolyásodnak, intelmeidnek, buzdításaidnak szedtem gyümölcseit. Fokozta ezek édességét annak a tudata, hogy minden sikerem a Te büszkeséged, minden örömöm a Te boldogságod.

Mások boldogítására hivatott nemes lényednek lehet-e h bb megörökítenie a hófehér márványemléknél, melynek feliratába öntötte özvegyül hagyott férjed bánatos szívének keservét:

Éltem boldogsága
Üdve és öröme
Lelkemnek mindene
Szívem egyetlene
Oh miért hagytál el!*

(E verssorok Madách Aladár egy szép költeményéb l* vannak – szövegének némi változtatásával – átvéve.)

De szálljon vissza gondolatom a hitvestársi kegyeletnek e megható emlékére l arra az id re, mikor még a gondtalan fiatalság der je tündökölt arcod rózsáiban, ajkaid mosolyában, s beszél kéked szemeidben, melyek mintha mondanák: íme lelkem tükre, nézzetek belé – oly nyílt és tiszta az, mint a felh tlen ég, melynek nincs egy homályos foltja sem! (Nem is volt életében soha.)

Most is el ttem azoknak a perceknek emléke, mikor ott guggolva oldaladnál, hallgattam ujjaid gyors futamát (a rég elnémult) kezeid alatt most újra megszólalt – máskor néma – zongora billenty in.

Mily különös, csodás (érthetetlen) az emlékezet mechanizmusa. Mint fa ágait a szél – átszövi szálaival a benyomásoknak egy csoportját, és sokszor egy hang, egy illat, egy szín, egy röpke pillanat rezgésbe hozza ezeknek a szálaknak egész hálózatát.

Vidám, nyári napnak délel tje volt; fénysávot vetett a napsugár az ablakon át a szobába, s Te játszottál. Nagybátyámmal, Madách Imrével együtt hallgattuk játékodat. A zongora felett függött azoknak az angol tájképeknek egyike, melyek az ebédl falait díszítették. A kép közepén városka terül el napsütött mez n, pásztor tereli nyáját az erd felé, melynek néhány lombos fáját látjuk az el térben. Én a képen merengve hallgatom játékodat.

A zongorának hangjai, a tájképnek és a szobának der s hangulata egy harmóniába olvadtak lelkemben, és még most is, évtizedek múltán, sokszor egy hang elég, hogy kiváltsa emlékeimben újból azt a harmóniát – mintha nem is ebb l, mintha egy más, szebb világból áradna felém.

A NAGYBÁCSI ÉS AZ UNOKAHÚG

Ritka szívélyes, bens ségteljes, kedélyes és bizalmas volt az a viszony, mely a nagybácsit (imádásig szeretett n vérenek, édesanyámnak leányához) Anna testvéremhez f zte.

A korkülönbség nem volt akkora* közöttük (nagybátyám alig volt több 32 évesnél), hogy kedély- és értelmi világuk gondolatkörének találkozását, kölcsönös megértését kizárta volna. Mutatta ezt már az érintkezésükben szokásos tegez megszólítás is.

Madách Imrének sebzett szívére gyógyító balzsamként hatott az ifjúság ártatlan jókedvének az a napsugaras der je, mely körülengedezte, elárasztotta, felvidította melegével Anna n véremnek egész körét.

Értelmének ritka fogékonyságával alkalmas médium volt arra, hogy megértse, követni tudja Madách Imre lelkének magasan szárnyaló röptét költ i alkotásaiban, s nem egyszer hallám, mikor bizalmas együttlétben egyet-egyet felolvasott néki ezekb l.

Néha meg az életnek valamely vidám epizódja inspirálta mindkett - jüknek a humor iránti fogékony szellemét, s csakhamar készen volt egy alkalmi vers vagy párbeszédbe foglalt kis bohóság, hol az egyiknek, hol a másiknak egy-egy találó ötletével f szerevve.

Ilyen volt és ilyen maradt a jóbaráti viszony mindvégig kett jük között.

Voltak aztán órái az estnek, mikor nagybátyám szórakozásul a toll helyett rajzirónt véve kezébe, papírra vetett néhány vonással egy-egy alakot, az életb l vett vagy képzeletb l hevenyészett egy-egy jelenetet. Mi, fiúk kíváncsian lestük ilyenkor kezének minden mozdulatát, lestük, hogyan alakul ki azokból kép. S mikor egyik-másik jellemz en torzított alakban, hosszú bajuszával a nagybácsit, majd Anna testvéremet, vagy éppen magunkat ismertük fel – kitört bel lünk a jóíz nevetés; néha meg bizonyos borzalommal töltött el a pusztaság felett, kuszált hajjal, sepr - nyélen száguldó boszorkány, a felh k közt bujkáló hold, mely temet re veti halvány világát. Sokszor merítette rajzainak tárgyát* ily borongó hangulatokból.

Az évek hosszú sora után ismét lapoztam a rajzok között. Mennyi emlék f z dött ezekhez! (Nagyobb részük, úgy tudom, azóta a Madách-emlékekkel a múzeumba került.)* S kibontakoztak ismét a múlt homályából a régi id k – a régi emberek.

El veszek ismét néhányat a sárguló lapokból, s felidézem az emlékeket, melyek azokban megörökítve vannak.

MATOLCSY

Íme a fehér whist kártya közepén: a k r ász.*

Beretvált kép , bajuszos alak rajza tölti ki a lapot; a k r ász az alak törzsének bal oldalára esik, s jobb kezét arra – szívére szorítja, míg balját, csókot intve, ajkára emeli.

Ez Matolcsy György. A nyílt szív , egyenes lelk , színig becsületes kálvinista magyar embernek típusa. A családnak régi, h barátja. Abban az id ben Madách Károly nagybátyám gazdasági intéz je, annak csalomjai birtokán.

Józan higgadságával, emberismeretével predesztinált arra, hogy a családnak bizalmasabb természet ügyeiben annak minden tagja szinte bizalommal keresse fel, hozzáforduljon tanácsért, közbenjárásért.

Emellett áldott kedély , tréfára kész, és a zsörtöl d házvezet n által példás rendben tartott kis háztartásban lebilincsel en nyájas, vendégszeret házigazda.

Nem egy kedélyes György nap zajlott le abban az alacsony kis falusi lakban vidám poharazás között, dúsan terített asztal körül; miközben a háziúr fáradhatatlanul hozta fel a pincéből egyik pintes üveget a másik után.

Mi, fiúk, kiknél ezek, a tavasznak bimbót és rügyet fakasztó legszebb napjaiban félnapi kocsikázással tett csalomjai kirándulások* igazi ünnepszámba mentek, az étkezések között a ház körül futkosva, s megvizsgálva és kikutatva mindent – töltöttük az időt, s mélyen aludtunk már a sűrű pipafüsttel teli szoba pallóján rögtönzött fekhelyeinken, mikor a víg hangulatú társaság szétszlott, s nyugalomra tért. A jó Matolcsy reggel 5 órakor már talpon volt.

Örömnapi volt aztán nekünk az is, mikor verébfej nagyságú hópihéék hullása közben valami névnap volt, vagy más családi összejövetel alkalmával bricska érkezett udvarunkra, s a farkasprémes nagy bundából Matolcsy alakja bontakozott ki, fülvédő párnákkal ellátott „sirmlédes” téli sapkával; amolyan akkor szokásos, rózsákkal hímzett „pakktáskával”, amelynek kulcsát a pedáns öregúr papírba csavarva hordta zsebében.

Valami jóleső meleget hozott magával körünkbe, mintha szívéből áradt volna arcának szívélyes mosolyán keresztül az egész családra.

Sürgés-forgásba jött a ház, s mi természetesebb, mint hogy ezer dolga akadt ilyenkor a jó Ninának is, kire a házvitelnek minden gondja nehezedett. Matolcsy agglegény volt; Madách Imre humora tette meg Nina udvarlójává, erre aztán sziporkáztak asztal felett az inckedő élcsalánként röpöntő, s az érdekelt felek maguk mulattak legjobban a megértett tréfán.

Így keletkezett a rajz, alkalmi üdvözlőtül Matolcsytól Ité Nina kisasszonynak.

SRÉTER MIKLÓS, A POÉTA

J a másik rajz.*

Torzonborz hajú, szakállú bácsi ül nyakig a fürdő kádban, térdei magasan felhúzva kiemelkednek a vízből; kezei szétterpesztett ujjakkal a le-

vegben. Aláírás: nem szeretem azt az átkozott mosakodást!

Ez szandai Sréter Miklós. Az amolyan falusi fzfapoétának eredeti típusa. Aki, mint nagybátyám megjegyezte róla, időre a padlásra jár, hogy megéneklésre való tárgyakat keressen.

Valamikor jobb módban élt. Mikor aztán kedvezőtlen anyagi helyzetbe jutott, Madách Imre nagybátyám bocsátott rendelkezésére kis lakást a régi családi kastélyban, itt szövődött közöttük bizalmassá a baráti viszony; utóbb kis parasztházban húzódott meg Felsőtregován, az alsótól egy óra járásnyira, s ott a francia grammatika tanulmányozásának s költészkedésnek élt. Múzsája feledtet vele minden nélkülözést, s költött világának rózsafelhőit, no meg soha ki nem alvó pipájának füstje eltakarnak minden fogyatkozást, rendetlenséget, szemetet s piszkot szobájában.

Mégis, jellemének tisztasága, gondolkodásának nemessége, a mélyen érző szív az elhanyagolt külső alatt, és kedélyének zavarhatatlan derje rokonszenvessé tették egyéniségét, s ha Sztregován társaság volt, abból Sréternek nem volt szabad hiányoznia.

Minden csekélység gyönyörködtette, minden elragadta, s önelégülten simogatva szőrkőjét, harsogó hahótában tört ki egy-egy tréfás ötlet felett, melynek nem egyszer maga volt a célpontja.

Különösen az „szer-r-retett Imre bar-r-rátja” volt valóságos rajongásának tárgya; talán tőle ment volna érte. Ki is fejezte ezt egyik versében:

*„Veres tornyú kastély itt ha látlak,
A világot felejttem és bajomat,
Fellelem barátomat.”*

De nagybátyám is igaz baráti vonzalommal viseltetett iránta. Fel-felkereste tőle felsőtregovai magányában, s ha alkalma nyílt, szívesen tett neki egy-más baráti szolgálatot.

Mi, fiúk, különös ragaszkodást éreztünk a különönségeiben oly furcsa, de oly jó, irántunk mindenkor szeretetteljes, jókedvű bácsihoz, aki érdeklődéssel kérdezgetett szórakozásainkról, tanulásunkról; meg-megkérdezte: no, mennyi az egy csillag meg egy csillag? – Kettő! – Na-agyon jól van! Hát két csillag meg egy csillag? – Három! – Na-a-agyon jól

van! Hát három csillag meg egy csillag? És ez így ment vég nélkül, míg összeadtuk az égnek talán valamennyi csillagát, folytonos derűtség, hahota között.

Meg is nyilatkozott ez a gyermeki vonzódás egyik, abból az időből a való poesiámban, melyet én vérem szűzött meg íróasztalában, hasonló gyermekkori emlékekkel:

*„Sréter Miklós bácsika,
Van-e kolbász és hurka.
Ha van kolbász és hurka,
Akkor lesz nagy vacsora.
Elmegy akkor a kis Balog, –
Éspedig: gyalog.”*

Ennek az áldott szív, bohókás, de mosakodni nem szeret bácsinak emlékét örökíti meg a rajz.

A KÉT PAP

Nézzük most a harmadikat; címe: Servus Colléga!*

Két papi alak találkozik, s kalapot emelve üdvözlik egymást. Az egyik szikár, borotvált, szigorú arcú, savanyú tekintetű. A másik zömök, kissé potrohos, gömbölyű arcú, gérokkban, pantalonban, rövid pofaszakállal, hajlott orral, ajkai körül gunyoros mosoly. Az előbbi a falunak katolikus, az utóbbi evangélikus lelkésze. Amaz Divald Gusztáv,* emez Henrici Ágoston.

A falunak két ellentétes pólusán, annak déli illetve északi végén végzik lelkészi tisztüket, s megjelenésüknek ez a sarki ellentéte megfelelő egész lényük ellentétes voltának.

Magas értelmi színvonalon álló, szellemes ember mindkettő; de míg Henrici bizonyos jovialitással nézi az élet forgatagát, s ott, ahol lehet, kivészi részét annak örömeiből; Divaldnál a túlzásba hajló középkorias világfelfogás adja meg jellemének alaphangját. Szolgáljon ennek illusztrálásul az annak idején sokat megbeszélte következő epizód. A kisfalusi

molnár karját leszakította a malomkerék. Divald lelkészi hivatásából kifolyó kötelességének ismerte, hogy az elválasztott testrészt rozettában (karing), stólával a temet szentelt földjében helyezze el; így is történt. Emellett csodálatos, mennyi élc, ötlet, éles megfigyelésre valló utánzóképeség van felraktározva az alatt a magas homlok alatt, s ezért addig, míg az szigorúan dogmatikus felfogását nem érint téren mozog a társalgás, eladása, rögtönzései, jóízű humora – annak valóságos f szerét képezi, s kacagásra készíti az egész társaságot. Henrici viszont vallási, felekezeti kérdésekben konciliáns; a társaságban azonban szélesebb látóköre, általános olvasottsága dacára szeszélyessége, lappangó iróniája miatt az előbbinél kevésbé élvezhet. Emellett van modorában valami színészeskedés póz. Maga beszélt, hogy g zhajón két hölgy figyelmét vonta magára, ezek egyike azt a megjegyzést tette reá: C'est un acteur!* – s akaratlanul is igazat mondott.

Henrici több éven át a Madách Imre baráti köréhez tartozó, nagy műveltségű szandai Sréter Horác házában nevelkedett.* Onnan került a tiszteletre méltó aggastyán, Bukva utódául* Sztregovára, s öreg édesanyjával és Szidi névérrel a kényelmes sztregovai paplakot lakta.*

Anyja vasárnap délutánokon fel-felkereste nagyanyámat; az egész szobát betöltöztetve levendulaillatot árasztva ünneplő öltözékben. Elbeszélgettek hármásban Ninával, az 1838-i nagy árvíz izgalmas jeleneivel, majd meg Guido Reni Aurorájával díszített abroszon párolgó uzsonna kávé mellett. A hosszú esték kedélyes félhomályában azután szóba került sok mindenféle tárgy a tyúkültetéstől Jean Valjeanig, akinek alakja sokszor foglalkoztatta a *Pester Lloyd* olvasóit; ez a paplakra is járt, s tárcáiban közölte Victor Hugonak nagy szenzációt költött regényét, a „Nyomorultak”-at.

Közben a falusi krónikának egy-egy pikáns vagy humoros epizódja f szerezte beszélgetéseiket. Mulatságos volt az utóbbiak sorában a következő: A falu egyik előkelőjének felesége, hogy hírül hozza katonafiuk előléptetésének örömhírét papnéjuknak, e szókkal ront be Henriciékhöz: „Ujje! nie viem űi je kaprál, űi je general, ale ujjje!” – Meglett! kaporal-e, general-e? nem tudom, de meglett!

Beszélgetésük mégis leginkább Henrici házasságának kérdése,* a megfelelő élettárs megválasztása, erre való kilátásai, reményei, és sajnos gyakran azoknak meghiúsulása körül forgott.

Henrici akkor 30–35 éves lehetett, hajzata rohamosan gyérült, embon-pointje egyre szebben és szebben gömbölyödött, s még mindig, mert már aglegénynek beill, n tlen ember volt. Most már hívei is méltatlankodni kezdtek megrögzött garšon élete felett, s mondogatták: „Végre is mi különbözteti meg akkor a mi papunkat – náš pán farár – a pápistáktól, ha úgy mint k, is cölibátusban él!”

Végre aztán, miután n vére férjhez ment, s anyja jobblétre költözött, s egyedül maradt a kényelmes paplakban, rászánta magát, s megházasodott.* Nem is volt rá oka, hogy megbánja.

ESTI SZÓRAKOZÁSAINK

A következő rajz családi életünk egy jelenetét ábrázolja.

Furcsa kis karaván vonul* Madách Imre szobáján keresztül. maga olvasmánnal kezében díványon hever, derékon átkötött hosszú slafrokkban, szájában hosszú szárú csibuk. Oldala mellett h Zsokó kutyája.

A karaván élén a jó Nina biceg er sen hajlott derékkal, fekete kend fejen, karján a kulcsos kosár; másik kezében kis gyertyatartó, lobogó gyertyával. Utána amolyan pesztonka-féle kis cseléd, karján nagy kend - be jól bebubolázva a kis Ára; ennek nyomában Aladár rohan nagy lépéssel atyja felé, s csókolja annak feléje nyújtott kezét; a menetet ugrándozó fiú alakja zárja be, ív papírost lobogtatva kezében – ez én vagyok.

A család napi rendjéhez tartozott, hogy vacsora végeztével a nagymama szobájába gyülekeztünk. Nagymama és Nina el vették elmaradhatatlan kötéseiket. Anna testvérem kézimunkával foglalkozott vagy felolvasott. Nagybátyám egy-két játszma pasziánszban talált szórakozást; mi pedig Aladárral olvasgatva, rajzolgatva, képes könyvben búvárkodva töltöttük a napnak ezeket a felejthetetlen óráit; legkedvesebb olvasmányaink voltak: Robinson, Pál és Virginia: Tamás bátya kunyhója stb. megfelelő átdolgozásban. Egy-egy részletük nemegyszer könnyeket csalt ki szemünkbe l.

Nem azok a képeskönyvek! Mily érdekes, gyönyörködtet , gazdag világ volt az, melyet elélnke tártak. Ezek között volt az angol mintára

készült Pfennig-Magazinnak néhány évfolyama. Már korán megismertük azokból a festészetnek, szobrászatnak, építészetnek remekeit.

S mikor évek múltával a Rómában töltött hetek alatt ott álltam a Sta Trinitâ dei Monti templomában, elmerültem a Daniele da Volterra halhatatlan alkotásának bámulatában, amint kegyeletes gyöngédséggel emelik le a szeret tanítványok isteni mesterüknek drága tetemét a keresztr l;

mikor ott vonult el el ttem a Rospigliosi palota mennyezetén Auróra diadalmenetében a hórak csoportja, azzal a bájos gráciával, amin t annak csak egy Guido Reni ecsetje kölcsönözhetett;

s a Mons Esquilinus rideg magányában, a S. Pietro in Vincoli templom rejtelmes homályából fehéren bontakozott ki emberfölötti hatalmaságában a haragvó félistennek, Mózesnek Michelangelo agyában megszületett alakja, amely mellett szinte észrevétlenül maradnak II. Gyula pápa síremlékének többi alakjai;

majd mikor Firenzében nem tudtam megválni a Pitti palota kincsének csodálatától, a nékem minden madonnák legkedvesebbikét l, Raffaellonak „Madonna della Sedia”-jától, amelyet az anyaság boldogságának nyugodt der je tesz imádatossá;

s mid n végre a domonkosok milánói kolostorának refektóriumában ott állva Leonardo da Vinci „Utolsó vacsora”-ja el tt, s szinte hallani véltem a mester ajkainak szavát megszorodott tanítványaihoz: „Bizony mondom nektek, ti közületek egy elárul engem”: –

felújultak lelkem el tt a Pfennig-Magazin elsárgult lapjai nehézkes fametszeteikkel, amelyeket százszor és százszor átlapozva az esték hosszú óráiban, oly meghittekké, oly kedvesekké váltak mindez alakok, hogy mély és eltörülhetetlen benyomásuk fokozta lelkem gyönyör ségét, amikor megláttam ket örök szépségük isteni fenségében!

Azután az az érdekes régi világtörténet, 3–3 színes képpel egy-egy oldalon. Minden jelenete annak ott játszott le százszor és százszor szemünk el tt a maga életh ségében, melynél persze a színez m vésznek ecsetvonásait a gyermekképzelem tette oly ragyogókká!

Egész sorozata a benyomásoknak ragadta meg itt lelkünket. Az „Aura prima tas”-tól, mikor üde pázsitos hegyoldalon heverészve rizték nyájakat idilli nyugalommal, furulyaszó mellett az emberek – a népek nagy csatájáig a lipcsei mez n.

Itt látjuk, mint viszi ki hátán „pius neas” atyját, Anchisest a lángba borult Trója falai közül;

itt p rére vetk zve áll a máglya tetején, s miközben már szítják a tüzet alatta, úgy látszik, éppen most kiáltja háromszor Isten nevét, mert a lovas csapat élén párdueb rös hadvezéri díszben álló Cirus éppen kegyelmet int felemelt kezével;

itt vérezett hadak készülnek a zöldre festett cukorsüvegek között kanyargó hegyi ösvényen: ez Hannibal átkelése az Alpokon;

az a sárga és kék tunikás két n i alak, kik földre borultan emelik összekulcsolt kezeiket a vörös sisakbokrétás római vitéz felé: Cornelia és Volumnia, amint a Rómát fenyeget Coriolánt engesztelni akarják;

itt látjuk a felülkerekedett VII. Gergely pápa által lealázott császárt, IV. Henriket, alig térdig ér ingben, a kép alá nyomott szöveg szerint vezekl ruhában (dideregve Canossa várának udvarán);

az a barna csuhás barát meg itt, aki papírlapot szegez Wittenberg várának sötét kapujára: Luther Márton az 95 harcias tételével;

amott meg Husz János leng szakállát perzselik már-már máglyájának felcsapó lángnyelvei, „beata simplicitas” is itt sűrög a tömeg között, hogy maroknyi forgáccsal növelje is a máglya tüzét;

emitt végül a Bastille ostroma; véres nyitánya a világot sarkaiban megrenget események sorozatának stb. stb.

Gyönyör ségünknek másik kiapadhatatlan forrása Ovidius Metamorphosisainak a rézmetszetek százával díszített érdekes kiadása volt.

Deukaliónt és Pürrhát látjuk itt a sorozat elején, az emberiség megalapítóit, amint „a földnek csontjait”, a köveket dobálják a fejük felett a házuk mögé – ezekb l lettek az emberek, s lettek k szíveik.

Itt Ph thón, kit elragadtak lovai, s most tört tagokkal fekszik atyja, a Napisten kocsijának roncsai alatt;

itt kíváncsi Akteus, amint agancsokkal a fején menekül a fürd jében meglesett Diana haragja el l (most is vannak agancsos Akteusok, de nem szemérmes Dianák ékesítették fel azzal);

majd az alvilág borzalmi között látjuk itt Orpheust, hogy visszakönyörögje Plutótól feleségét, Euridikét;

ez meg az aviatikusok sének, Dedalusnak fia, Ikarus, kinek balvégzete ma már százszor elcsepelt dolog a hírlapok hasábjain.

Csoda-e, ha nehéz volt ilyenkor megválni a képeknek ebb l a csodás világból, s Ninának hívó szava arra a kifakadásra ragadott: warum muss man* mit dem dummen Schlafengehen die Zeit verlieren.

Esti 9 óra volt a mi lefekvésünk ideje, akkor indult meg a karaván a folyosóról, a már korábban visszavonult s olvasmányaiba merült nagybátyám lakosztályán, s innen a hideg, légvonatos és sötét kapubejárón keresztül a Noé bárkájába.

Ennek az átvonulásnak egyik mozzanatát örökíti meg a rajz.

SZALATNYA

Tegyünk most a legközelebbi szomszédoknál néhány látogatást.

Enyhe szép nyári délután nagyanyám s n vérem Szalatnyára készülnek, s mi, fiúk is részt vehetünk a kirándulásban.

Az ötvenes évek elején kedves és el kel családi kör telepedett le a kis szalatnyai pusztán, mintegy másfél órányira Sztregovától.

A falutól nyugatnak fordulva a bikóci fennsík magaslatára kapaszkodunk, annak túlsó hajlatán azután egy „k poros”-nak nevezett, valójában hatalmas kövekkel porozott sziklaszoroson át a túlsó, széles völgybe ereszkedünk le, s Szt. Péter* kis tót községen áthaladva, csörgedez patakocská mentén csakhamar elérjük a csinos parktól környezett szalatnyai, egyszer kis úri lakot. Mellette néhány gazdasági épület.

A háziasszonyi tisztet a Haynau áldozatai között vértanui halált szenvedett Csernyus Menyhért özvegye, de la Motte Izabella grófn látja. Anyja, az öreg grófn már nem folyik be a háztartás vitelének gondjaiba, s csendes elvonultságban él szobájában.

Csernyusné gyermekei közül Emma és Ida leányai vannak otthon, a szül i háznál. Emma, az id sebb komolyabb természet , nyugodt kedély , s végtelen szívjóság tükröz dik barna szemének megnyer tekintéteb l. Ida temperamentumos, élcés, vidám; duzzadó, életvidor ajkakkal, mosolygó szürke szemekkel; n véremmel egymást megért jóbarátnék.

A Csernyus család megtelepedésének idejében még nem történt meg az osztály a Madách testvérek között. Akkor Madách Károly vezette a sztregovai gazdaságot, anyja nevében. Göndör sz ke hajával, aranyfé-

ny bajuszával, der s kék szemeivel ritka szép férfi számba ment. Madách Imre Csesztvén élte még akkor házasesetének boldog éveit.

Az el kel , vendégszeret leányos háznak közelsége természetesen megismerkedésre vezetett, s Károly nagybátyám mihamar már gyakori vendég volt a szalatnyai pusztán.

Kis fekete póniján, a Bandin szokta bejárni a gazdaságot, ezen tette meg kirándulásait Szalatnyára is.

A kis Bandi már könyv nélkül ismerte a járást a k poroson keresztül; szüksége is volt rá, mert bizony sokszor vak sötétben botorkált vissza hazafelé.

Károly nagybátyám kevés szavú, zárkózott természet volt. Meleg, bens viszony f zte t a jó öreg plébánoshoz, a felejthetetlen Gaál bácsihoz. De azért bizony sokszor órák hosszat is elültek pipaszó mellett csendben, szótlantul.

Egyszerre, mintha változás állott volna be természetében; megsz nt a bizalmas együttlét némasága, s mikor holdvilágos estéken együtt rótták a sztregovai kastély udvarát, felhangzott ajkaikon a dal:

*Repülj lovam, szikrázzék a patkó!
Ez a kislány de kedvemre való!*

Egy dolog van a világon, ami egyszerre ekkorát fordít az ember természetén, s ez a szerelem. Ennek a változásnak nagybátyám természetében is ez volt a jelent sége.

Madách Károly és Csernyus Emma nemsokára gy r t váltottak.

Röviddel ezután megtörtént az osztály a testvérek között. Madách Imre a néki jutott Sztregovára költözött át, Károly meg boldogan Csesztvére vitte fiatal feleségét. Boldog lehetett!

Felesége, Emma néném jó modora, szép lelki tulajdonságai, magas m veltsége mellett mint h és önfeláldozó hitves, mint gondos, szeretet anya, mint takarékos, szerény igény , mindig tevékeny gazdasszony – igazi típusa volt a derék magyar nagyasszonynak, amelyiknek a fajtája, sajnos, nagyon kivesz ben van.

Bizonyos keser reminiszenciával írta Madách Imre sógorn je emlékkönyvébe:

*Jól tudom, bár ah nem érzem,
Kincs a n , ha h n szeret.
A ház-oltár veszte lángja,
Amit keble rejteget.
Hogyha e szent láng kialszik
Összed l a templom is –
Sz z kedélyed azt megadja
S férjed nyugodt, benne hisz.**

Sok évtized múltával a Gondviselés új köteléket f zött a két család között. Mikor néhány évvel az itt elmondottak után ott álltam a sír mellett, mely a szalatnyai park hársfáinak árnyékában de la Motte grófn nek hamvait takarta, nem sejtettem, hogy negyedíz unokája lesz egykor fiának boldogító jóangyala.

SZENTIVÁNYI BOGOMÉR

A szalatnyai meleg családi fészekben tett látogatásunk után egy külön aggregényt keresünk fel rideg magányában.

Szakai* község az Ipoly széles völgyében, mintegy órányira van Sztregovától. Hegytet n álló temploma már messzir l látható a sztregovai völgyb l.

Ennek a községnek egyik ódon, nagy, de elhanyagolt nemesi kúriájában lakik Szentiványi Bogomér, kinek látogatásunk szól. A házigazda a ház oszlopos tornácán szeretetreméltó nyájassággal fogad. Piros arcához jól illik a még mindig s r fehér haj, s ugyanilyen rövid nyírott bajusz.

Az öregúr sokoldalú, nagy tudású, széles olvasottságú férfiú; de olyan igazi könyvmoly tudós, aki felraktározta ismereteit, mint könyveit; de tudását kifelé nem tudja érvényesíteni.

Polc polc felett roskadozik a könyvek súlya alatt a dohos leveg j szobában.

Mint afféle zárkózott szobatudósnak, Bogomérnak is megvan zsémbes gazdasszonya képében a maga Xantippéja. Éhesen lesi ez már a koncot, amely gazdájának testamentumából majd neki is kijut. S hogy ez a

reménybeli örökség ne szenvedjen csorbát, féltékenyen ellen rzi és korholja Bogomér barátunknak könyvvásárlási szenvedélyét. De a lekenyerezett postaszolga már tudja a módját, s az érkező könyvcsomagok a kert k falán keresztül lesznek a házba csempészve, Xantippe éber ellen rzésének fortélyos kijátszásával.

Az öregúr szellemes társalgó is volt, s nagybátyám az társaságában kellemes órákat töltött házájánál, hol mindig vendégszeret fogadtatásra talált.

Minden sok jó tulajdonsága mellett voltak az öregúrnak félszégei, különbségei, amelyek érthetővé teszik, hogy a külső ségekre is tartó szép nemnél nem volt szerencséje.

Ezek közé tartozott már beszédmodorának az a sajátossága is, hogy a beszéd hevében kedvenc és gyakori szójárását: „mondja, mondja, azt mondja, így, s így” gyorsan hadarva szövi belé elbeszéléseinek fonálába.

Egy-egy hódító hadjárata ifjú korában rendszerint kosárral végző dött. Éppen a dönt pillanatban, a küszöbön kellett komikus vergődéssel megbotolnia; vagy félszeg bókolása közben valami virágcserepbe vagy más útjába került akadályba lépett, s felfordította, és a szép ajkak kitörkacaja elrontotta a pillanat komolyságát. Bogomérünk megjijedt, s nem mutatkozott többé a háznál.

Rendesen kopott csészájában járt, s így jött olykor Sztregovára is; különösen nagyanyámat szerette megtisztelni Anna napján látogatásával. A falu eltt megállt ilyenkor, s jóideig tartott, míg a kocsiban elkészült a toilette váltással. De azért a megérkezésnél nyakkendjének csokra már félrecsúszott, vagy a ruha gombolása volt elhibázva.

Ilyen volt külső ségeiben ez az áldott jóember; igazi mintaképe a szeretetreméltó, szíves házigazdának.

Mi, fiúk sem untuk magunkat nála, s míg a nagyok beszélgetve elmerültek tudományos vagy társadalmi témáikba, mi a gazdag könyvtárnak valamely illusztrált munkájában találtunk szórakozást, s élveztük a pompás dinnyéket, melyekkel vendéglátó gazdánk szívesen kedveskedett, s mulattatott, mikor az öregúr megosztva reggelijét dédelgetett macskáival, becézhangon egész beszélgetéseket folytatott velünk.

A modern irodalom termékeivel rendszerint látta el a sztregovai házat.

LUTTER JÁNOS

A szomszédoknál tett látogatásaink sorozatának befejezéséül nézzünk be még Lutter János szomszédhoz is, kiről Sréter Miklós oly ékesen írja:

Lutter Jancsi szép alak Jaj, be rég nem láttalak

Ez a Lutter Jancsi, akinek szép alakjában én csak egy jóltáplált, szírelben telt kép, falusias külsejű bácsit láttam, ki jóízűen tudott hahotázni, és igen tótosan beszélt; kasznár volt a gróf Zichy-féle seniorátus keletcsényi gazdaságában. Lutternek volt bizonyosfokú olvasottsága, józan gondolkodása, s helyes társadalmi érzéke.

Enyhe tavaszi napon kellemes volt a séta Sztregováról Kelecsénybe. A faluvégi első hídtól, a falu megkerülésével kis ösvényre jutunk. Fehér szalagként kígyózik az a rétnek sárga gólyahír virágokkal tarkított üde zöld bársonyán. A Sztregova csörgedező patakja hol megközelíti kanyargós folyásában, hol meg elfordul tle. Felcsattog innen is, onnan is a pitypalatty hármass füttye, a fészek felől meg a haris hallatja harsogó szavát.

Félórai vándorlás után elérjük a völgyet keresztben szelő szekérutat, s annak rozoga fahídján áthaladva, elttünk fekszik az erdő s hegyoldal tövében Kelecsény.

A szalmafedele, alacsony házak közül kimagaslik az ódon, emeletes kastélynak kétszancia fedele, a földszinten boltíves „ambitus” húzódik végig, amelybe pár lépcsőfokon jutunk.

A nagy épület néhány földszinti szobáját lakja Lutter János kasznár uram, családjával.

Kedélyes gyülekezés helye ez a kis tanya a kártya és pipaszó mellett elborozgató férfi kompániáknak délutánonkint; hol aztán sok szó esik gazdaságról, politikáról, és a beszélgetésnek egy-egy szerelmi vagy vadász kalandja adja meg pikáns fészert.

Megfordul ebben a vidám körben falunk két papja is. Néha némi kis összekülönbözés után diszharmóniában térnek onnan haza, hogy a jövő

alkalommal ismét kibéküljenek. Nem ritka vendég ott a mi költőnk, Sréter Miklós, ki lelkesen olvassa fel egy-egy legújabb költeményét; ilyen passzusokkal: „Nyílik az ajtó: dob, dob, dob” stb.

Legszebb, bár eltem érthetetlen mélységű verse mégis az, amelyben a legyet énekelte meg (no hiszen, volt ebből nála bőven). A vers így szólt:

*A pici légy óceánnak
Mint tekinti a szobát
S óceánban kiköt nek
Szegény embernek orrát.
De hát baj is nem érheti?
Nem bánthatja-e a rák?
A sokféle parfume ellen
Mit sem használ a – tubák.*

Ellátogat néha Lutterhez Madách Imre is, ilyenkor mi is véle. Több érdekes folyóirat, ezek között a Leipziger Illustrierte Zeitung heverészett ennek asztalán; szívesen ellapozgattunk ezekben.

Nagy barátja Lutter a reklám dolgoknak, s ha ilyenféle bukkan újságainak hirdetési között, siet a hirdetés szerkezetét meghozatni. Egész gyűjteménye volt már ilyenekből. Volt köztük egy villanyozó apparátusa, ezt nagyanyám is használta köszvényében. Aztán Braunschmidt* gépe, amely valamin különleges olaj bedörzsölése mellett apró tűszűrésokkal gyógyította a rheumát, szóval afféle csálhatatlan vívmánya volt az akkori orvosi tudománynak.

BORY, AZ ÖREG TISZTTARTÓ

„De este lészen már a faluban”: erre a jelszóra indultunk mi is szomszédai látogatásunkból hazafelé. Elérve Sztregovát, a falu közepe táján nagyobb épületet látunk, több ablakkal, a hosszú deszkakerítésen túl nagy kert. Ebben a házban lakik az öreg Bory István, a Madách család régi tisztartója.

Most magában üldögél szobájában, melyet nyáron a szőlősdohánynak és a sárgadinnyének vegyesen kavargó illata tölt be; sokat tartott az öregúr dinnyetenyészetére. Bejárta ma már, pálcikájára támaszkodva az egész gazdaságot Bikóctól Dubraváig. Jól esik most a pihenés, no meg az a selmeci pipa; puffogatva fogatlan ajkaival, bodor füstöket ereget beléle.

Becsületes, hű ember az öreg. Volt idő, mikor még nagyanyám volt a gazda, s néki referált a tisztartó. de ez tudta azt, hogy a rapportnak nem délután van az ideje, akkor tartotta nagyanyám a siestát; ezt olyanul szemben, aki nagyanyámat ilyenkor molesztálni akarta, a jó öreg így fejezte ki: „A méltóságos asszony délután semmire való.”

Borynak két fia volt. Ezek egyikének, az idősebbiknek, Lászlónak nevével a rosszakaratú, de emellett ostoba mende-monda a Shakespeare-Bacon-féle mendemondáknál tán még alaptalanabban abban a mesében hozta Madách Imre nevével kapcsolatba, hogy Az ember tragédiájának alap gondolata, s mélységes filozófiája tulajdonképpen nem is Madách Imre, hanem Bory László agyának szüleménye.* Nem érdemes evvel foglalkoznom, csak annyit jegyzek meg, hogy a bonvivant B. Lászlónak meglehetősen elhanyagolt ügyvédi irodája volt Balassagyarmaton; különben egyáltalán nem állott a szellemi képességeknek valami kiválóbb magaslatán, sembenségesebb viszonyban Madách Imrével.

Bory másik fia, Miklós, a forradalom későbbi szakában az ún. gerillák táborához szegődött. Emlékszem rá, mily nagy benyomást tett reám már nagybacska fiú korunkban nagyanyám elbeszélése ennek a Miklós fiúnak egy végzetes kimenetelű tetteiről.

Az orosz csapat egy kisebb osztaga tartott Losoncon pihenést. A tisztikar a nagy vendégül földszinti étkezőjében ebédnél ült. Magasabb rangú parancsnokok éppen szájához emelték a fogyasztott sült falatját, amikor az ablakon át az utcáról ellene intézett lövés szíven találja, s a tiszt holtan bukik le székerrel. A végzetes golyó Bory Miklós fegyveréből* röpült egy meggondolatlan fellobbanás pillanatában védtelen áldozatára.

Pár nappal utóbb következett a rettenetes megtorlás. A már Miskolc felé elvonult kozák csapat visszafordult; 1849. aug. 8-án elérte Loson-

cot, s pár órai rablás, kancsukázás és vérengzés után éjszakára magasan lobogtak fel a minden sarkában felgyújtott városnak lángjai.

Szörny dolgok emlékéért rzi err l a rémnapról Losonc krónikája. 500 ház közül 46 maradt épen, 6000 lakója közül 1900 élte azt túl.

LOSONC

Losonc mez városka az azt érzékenyen sújtó csapás után hamarosan visszanyerte, s t fokozta fejl désének a muszka látogatás el tti színvonalát. Népeiségének szorgalmas munkájával, az országos segélyakcióval, a vagyonosabb osztály b kez adományaival, rövid id alatt sikerült a várost romjaiból új életre kelteni; hozzájárult mindezekhez az akkori írói gárdánk jeleseinek közrem ködésével, Vahot Imre szerkesztése mellett megjelent s nagy kelend ségnek örvendett gy jteményes munka, a „Losonci Phoenix” is.

Losonc intelligenciájának a szép eredményen felbuzdult lokálpatriotizmusa már az ötvenes években büszkén hangoztatta a város el kel helyét hazánk városainak sorában, és szinte szállóigévé vált a megyében, hogy Párizs után a második helyet Losonc foglalja el.

De hát csinos, élénk városka is volt az ott a Tugár vizének két partján, amelynek így elválasztott részei utóbb Losonc–Tugár név alatt egyesültek.

A reformátusok új, csúcsíves templomának karcsú tornya a Balassagyarmat fel l jöv utas el tt már messzir l érdekesen rajzolódik a hegyek kékl hátterére, a torony csúcsán a kakassal, amelynek nagyságát legjobban illusztrálja, hogy azoknak az ácsoknak egyike, akik a kakast a csúcsra er sítették, munkájuk végeztével azt meg is lovagolta, zászlócskát lobogtatva kezében.

Híres gyapjúvásáiraival, élénk terménykereskedésével, fejlett iparával Losonc volt a mi völgyünk gazdasági életének is középpontja. Az evidéki szatócs, iparos onnan szerezte be áru- és anyagszükségletét, a lakosság ott értékesítette állatait, terményeit, onnan hozott orvost, gyógyszert, az ottani járásbírósnál kereste igazát; de már közigazgatásilag nem

oda, hanem télvíz idején jóformán csak a Losoncon keresztül megközelíthet gácsi cs. k. f. szolgabírószákhoz tartozott.

Losonc országos heti vásárai népesek voltak, s érdekes egyvelegben tették szemlélhet vé a messze felvidék tótságának és palócainak népviseleti különlegességeit. Legfelt n bb volt ezek között egyes falvak aszszonyainak fejviselete: a kitka. A kontyra alkalmazott lap magas, kerek alakra emelte hátul a fehér fejkend t.

Losoncról szerezte be családunk is a háztartásnak cukor, kávé, csokoládé és egyéb f szerféle szükségletét a kiváló üzleti becsületességér l ismert Kunst János kereskedéséb l; Kunst fia, szintén János, aki atyja után az üzletet örökölte, a botanika s különösen a horticultura terén szakkörökben el nyösen ismert nevet is szerzett magának.

Gyermekkorom els éveinek nagy eseménye volt az, ha Ité Ninának ily beszerzései alkalmával engem is magával vitt Losoncra. Mint valami álomkép, dereng még emlékemben – négy-öt éves lehettem akkor –, mikor egy ilyen kirándulásunk alkalmával a Gellén családnak voltunk vendégei.* A jó Nina az öreg Gellénnel élénk társalgásba merülve, egyszerűen rémülten h lt helyemet találja. A vásárfiával vett játék mell l észrevétlenül leosontam az emeleti lakásról a szabadba, a népes utca vásári forgatagába.

No hiszen, volt sikoltás, hajsza, keresés. A szökevény szerencsére hamar megkerült. Az izgalom nem sokáig tartott, s mire uzsonnára került a sor, a kedélyek hullámváza mindkét részr l megcsendesült annyira, hogy még az is emlékemben maradt – a csodálatos gyermekkori visszaemlékezéseink mily jelentéktelen dolgokhoz f z dnek sokszor –, hogy a porcelán kávéskandli tetejének csúcsát kis piros körte díszítette, s az nekem igen tetszett.

AZ ÖREG HAJDÚ*

Ha már szóltunk el bb a tisztartóról, még a családnak egy másik alkalmazottjáról is meg akarok röviden emlékezni. Ez volt a „hajdú” – hajdúi min sége annyiban bír érdekel, hogy a jobbanység idejéb l megmaradt utolsó e nem funkcionáriusa volt a küls gazdaságnak.

Egykori tekintélyes állásából borvirágos orrát, fehéren zsinórozott kék dalmányát, s hatalmának szimbolikus jelvényét, a mogyoró pálcát tartotta meg, amelynek viselési joga kívül csak a bírót és kisbírót illette meg. Elbeszélésem idejében tulajdonképpeni feladata afféle munkafelügyel i tiszt volt, ezen a téren azonban inkább hátra-, mint el mozdítói szerepet töltött be. Tekintélye nem volt a gazdasági cselédek el tt, minden, az energia színében felt n viselkedése dacára, amelynek pálcájának többszöri földhöz koppantásával, s a kiadott parancsnak azzal az erőlyes hangoztatásával adott kifejezést: „U to musí byt” – „Már pedig ennek meg kell lenni!” Amivel aztán a dolog el is volt intézve. Józan ritkán volt, s a faluban azt tartották fel le, hogy utoljára is meggyúlad benne a szesz, s ez lesz a vége.

SZONTAGH PÁL

A rajzok változatos sorozatában, s a közeli szomszédoknál tett látogatások során megismertük néhány alakját annak a körnek, amellyel Madách Imre ebben az id ben s r bben érintkezett; csak egyr l nem esett még szó,* aki pedig mint jóbarát, s Madáchcsal szellem és tudás dolgában egyenrangú – legközelebb állott szívéhez.

Err l akarok szólni.

Der s zsi nap estéjén tajtékos, szürke paripán, a kápához er sített nyeregtáskákkal, csuklyás barna köpenyben vendég jelenik meg az udvaron.

A kapualjban édes nyugalmát élvez Zsoko felvakkant a lódobogásra, de csakhamar vidám csaholással siet, kurtított farkát csóválva az érkező elé.

Figyelmessé lett gazdája is el j szobájából: „Szervusz Pálom!” – „Szervusz Imre!” – s a két jóbarát: Szontagh Pál és Madách Imre meleg és szívélyes baráti öleléssel üdvözlik egymást.

Kedvez id ben gyakrabban megtette a tréfás Szontagh, hogy lóháton, az h Gúnárján állított be Sztregovára – jó darab út volt ez Nógrád megye túlsó sarkából, Horpácsról.

Ünnep volt az érkezése nemcsak nagybátyámnak, de az egész családnak. Szeretett, kedves vendége volt mindannyiunknak. Mi, fiúk is szívünk egész melegevel vonzódtunk a szeretetreméltó bácsihoz.

Szontagh köpcös termet , széles mell , vállas, rövid nyakán hatalmas koponyájával. Kissé r tbe játszó bajusszal, tömött körszakállal. Modora, gondozott külseje, társadalmi viselkedése kifogástalan, gentlemanlike a szó szoros értelmében.

Nevezetes tényez képpen kapcsolódik Szontagh egyénisége Madách Imrének szellemi életébe, de s t, írói tevékenységének legnagyobb alkotásába is.

Elmondja Palágyi Madách Imrér l írt munkájában,* hol, mikor és milyen körülmények között keletkezett, alakult és izmosodott meg az két összef z állandó baráti viszony; mily különböz , mondhatni ellentétes irányokban sz r dött le kettejüknek életfilozófiája, s ez az ellentét mily termékeny talajává vált az eszméknek mindkett jüknél.

Azt írja Madách Imre Szontaghoz intézett egyik költeményében:

*„Te komolyan veszed nagyon barátom
Az életet, ne vedd, mert jaj neked” stb. stb.
„Kacagj velem, míg a sok kacagásban
Szíved kígyógyul, avagy megreped.”*

Szép sorok ezek, de úgy találom, hogy az életnek ezekben a sorokban kifejezett s Szontaghnak tulajdonított „komoly” felfogása inkább Madách érzelmi világának megfelel . Szontagh megtalálta lelki egyensúlyát az élet változatos viszonyainak visszásságai között is, és azoknak objektív szemléle je maradt, míg az ezekben l fakadó fájdalomnak, keser ségnek érzése keresztülrezege Madách Imre szívének minden idegszálán. Szóval, mint azt Palágyi is kifejti: Szontaghnban Lucifer életfilozófiája, Madáchnak idealizmusa Ádámban nyer kifejezést Az ember tragédiájában.

Itt különben nem a két férfiú különböz életfelfogásának filozófiai méltatásáról lesz szó.

Két jó és meghitt barátunk találkozását látjuk a társadalmi, a családi élet körében, akiknek szívélyes, nyílt, meleg és szellemes érintkezése fényt és der t kölcsönöz a Sztregován együtt töltött napoknak.

Szívesen és érdeklődéssel hallgattuk élvezetes előadását, szellemes ötleteit; óriási tudás volt felhalmozva hatalmas koponyájában; emlékezete tehetősége megbámulatba ejtett. Nékünk is jó barátunk volt, sokat tréfált velünk, néha próbára tett latin idézetekkel (egész raktára volt ezekből), különösen Horatiusért lelkesült.

Szerette Heinét, és pátozzal szavalta:

„Saphire sind die Augen dein
die lieblichen, die süßen...”*

Bizonyos személyi vonatkozást is sejtettünk ebben.

A forradalom utáni idők mártír koszorújából neki is jutott, s viselte a rabság bilincseit Kufstein várában, valami politikai röpiratáért* néhány évig; valami borongó hangulatot költöttek ennek emlékei kedélyében életé végéig.

Szontaghnak Horpácson, Nógrád megye nyugati csücskében volt birtoka. A falu közepében, jegenyefáktól szegélyezett tágas udvar hátsó terében állott a magas zsindefedél, öt-hat szobás régi földszintes épület; mögötte nagy fáktól árnyékolt kert, jobbra-balra gazdasági épületek.

A ház pitvarából nyíló szobák egyikéből élénk törökös „schlafrock”-ban, házi sapkával a fején, csibukkal kezében a vendégszeret házigazda egy-egy Horpácson tett látogatásunk alkalmával, s vezet be a tágas dohányzóba. Soron megrakott könyvpolcok, az íróasztalon egész garadaja napilapoknak, bel- és külföldi folyóiratoknak, revueknek s a szépirodalom legújabb termékeinek, afféle szeniális rendetlenségben, ami csak növeli Szontagh otthonának kedélyességét.

Szontagh Pál szellemes, jóízű humorral felszerezett társaságában, egy-egy sétával a falunak a honti hegyekre, Drégely várának romjaira szép kilátást nyújtó környékén, s az étkezésekkel, amelyeket házi urunk gondos házvezetője, Veronka talál fel, s amelyeknek mindenkor van valami házigazdánk ínyenc ízlésének és vendégszeretetének megfelelő „delicatessé”-e, hamar múlik a nap, amit e kedves helyen töltöttünk. A horpácsi birtokot később Szontagh örököseitől Mikszáth Kálmán jeles írónk vette meg, s ott is lakott korai haláláig.

A teleket Szontagh rendszerint Budapesten töltötte, ahol az „Arany Sas” szállóban volt hosszabb időn át állandó lakása, amikor Nógrád megye nógrádi járásának volt követe, utóbb országgyűlési képviselő, s mint ilyen, az alsóháznak egyik jelesége; két Szontagh Pálja volt akkor a hazának, a miénk volt a „nógrádi”, a másik a „gömöri”. A nógrádi utóbb a főrendiháznak lett kinevezett tagja.

Budapesten is többszörösként felkerestem Szontaghot lakásán, mindig a reggel óráiban – így kívánta. Társalgás közben, mialatt egy-egy jó havannával kedveskedett, végezte kedélyes beszélgetés közben öltözködését, mosakodásait.

Tudta, hogy a fiatal kornak abban az években, melyeknek én éltem akkor aranykorát, az iskola fegyelme után könnyen elkapja az embert a szabadság mohó megízlelése, s az iskolai tudás szűk útravalóján él sikerködködik, s elhanyagolja annak gyarapítását. Mindig gondoskodott olvasmányokról számomra, s az jóvoltából sok nemes gyönyörűséget merítettem azokból.

Ösztönzött az angol nyelv tanulására is. Közös nyelvmesterünk a jó, világtalan Chapman volt, akinek érdekében egész propagandát csinált az angol nyelv tanulása mellett jó ismeretkörében.

Utóbb levelezésben is állottunk. 1896. május 5-én írta hozzám utolsó levelét horpácsi magányából, hol ekkor már a politikai élettől visszavonultan élt. Ebben írja többek között:

„Van hát, aki még gondol velem – az összerogyott vagy legalább rogyó vénemberrel –, gondol, tán még szeret is. Kartársaim, régi barátaim már mind meghaltak, elhullottak körültem; az egyedül lét bús és keserű...”

F. év sept.-ben már 76 éves leszek...

Verona* is 67 éves múlt” – s utána teszi melankolikusán: „ha megtalál halni, ki fog fogni? – Furcsa s mégis komoly skrupulusok” stb.

Szontagh 82 éves és belső titkos tanácsos volt, mikor „kortársait, régi barátait” is követte. Házvezetője, Veronája fűzött neki mindvégig.

Emlékül maradt még utána az a versecske is, amelyet midőn n. véremmel szemben fogadást vesztett, s azt Arany János költeményeinek egy díszkötés példányával váltotta meg, e könyvbe írt:

*„Elvesztett fogadásomat én megváltom Arannyal,
Kedves játék, hol vesztetni, nyerni öröm.”*

II. RÉSZ

BORSODY MIKLÓS, A NEVEL

Az a késő októberi nap, Krisztus urunk születésének 1855. évében, amelyen Borsody Miklós elször lépte át az új tanítónak szánt szoba küszöbét a Noé bárkájában, teljes szürkeségében sorakozott az éjszák többi, hasonló napjai közé. Pedig nagyjelentőségű nap volt az életem további folyamán, szellemi, erkölcsi és fizikai fejlődésem tekintetében. Milyen kihatásaiban volt jó és üdvös, milyen kihatásaiban volt rossz és káros – nem vagyok hivatva ítéletet mondani felette. Ami akkor tán fájt vagy bántó volt, annak sem maradt lelkemben legkisebb fulánkja sem. Csakis tényeket akarok ebből az idszakból sine ira et studio elmondani, amint azok emlékemben maradtak.

Este volt már, mikor becsörömpölt a bricska a kapualjnak hepe-hupás kövezetén.

Az új nevelő megérkezett.

Megtörtént kellő alakban a bemutatkozás, a fogadás. Borsody elfoglalta a neki szánt szobát; beszállították oda jókora büröndjét, és ezzel megtörtént az installáció.

Borsody elször pár évig a gr. Pejacsevich családnál volt nevelő, de oda már változatos pályafutás után került. Tagja volt már a piaristák rendjének, s mint honvéd, Bem seregében végigküzdötte szabadságharcunkat. Onnan a klasszikusok alapos ismeretét, innen egy beforradt seb helyét hozva magával.

Hozzánk a család bizalmasa, Matolcsy szerezte be. 30–32 év körül lehetett akkor.* Nem magas, inkább zömök termetű; tekintete élénk; fellépése szilárd, határozott. Haja barna és gondozott, úgyszintén bajusza, s kezdetben csak állán viselt szakállja is.

A kis szobára bizony nem nagy fényt árasztott a fagyú gyertyaszál az asztalon. (A Noé bárkájában már csak ilyen járta.) Ott álldogáltunk ketten mellette Aladárral, s bámészan lestük minden mozdulatát.

Következett nemsokára a vacsora ideje. Elfoglaltuk elször megállapított helyeinket az asztalnál. Jobbról, balról mi ketten Aladárral, középen a nevelő. Elször te meszelyes üvegben a borkompetencia.

A társalgás az este még kissé feszesen ment; másnap az ebédnél már kevesebb tartózkodással. Kedélyesenmondotta el Borsody ekkor, menyire kíváncsian várta elször, Sztregován töltött éjjele után a reggelt, hogy vajon milyen kilátása is lesz szobájából? Mi ugyanis este arra a kérdésre, hová néz a szoba ablaka? egyszerreadtuk meg a meglepő feleletet: „a piszkos”-ba. Magunk között a külső udvart neveztük piszkos udvarnak, s ezértadtuk röviden a furcsa felvilágosítást.

Másnap már megkezdődött a munka.

A dolog eleinte pompásan ment. Nagy fekete tábla függött az iskolában; emellett állott Borsody krétával kezében, s érdekesen Róma megalapításának adta el történetét.

Szép, kalligrafikus írással kerültek a táblára az eladás folyamán szereplők nevei: Numitor, Rhea Silvia, Romulus, Remus, Amulius stb. Livius ismeretes elbeszélése nyomán.

Más alkalommal Ulysses kalandjai kerültek napirendre, amint azokat oly szépen meséli el Homeros. Most már alig fért a táblára s fejünkbe a sok név.

Kirké és Kalüpszó nimfák; a szirének, Szküllá és Kharübdisz, mely lebilincselés érdekesek voltak az azokhoz fűződő történetek; de valamennyi között leginkább élveztük az egyszer Polifémoszét. Ez volt a legizgalgatóbb.

No, szegény Ulysses; benne vagy most a kelepcebén, hogyan szabadulsz ki belőle? S mily pompásan fordul a dolog. Hiába járjög Polifém, a csalafinta Ulysses, a Senki, aki szemét kiszúrta, már messze jár, mire az tündöző óriás a parthoz ér, s féktelen dühében sziklákat dobál utána.

Több mint 56 év múltával ez órák után a Cataniából Taormina felé robogó vonatról Aci Castello alatt láttam ijesztően kimeredni a tenger kék síkjából ezeknek a szikláknak óriási barna tömbjeit. Ma is a cycloposzok szikláinak (Scogli di Ciclopsi*) nevezik őket a nép. Hatalmas erkellett ahhoz, ezeket oda röpíteni; pedig ma is megteszi még néha az öreg, mikor kigyullad egyetlen szemé az éjsötétben, amott az Etna tetején.

Néztem, bámúltam s visszazállt gondolatom ismét a kis szobába, s ott álltam ismét a fekete tábla elször, hol ékes szavú mesterünk tovább fűzte a mesét, s a táblára kerültek Ithaka szigetének, Telemachosnak,

Penelopének s Eubiusnak, a háromezer esztendő óta még mindig élh disznópásztornak nevei.

Mikor aztán már rendszeresebbé vált a tanulás, az est órái voltak a lélek üdülésének szánva. Mi fiúk, a nagymama szobájában költöttük el az uzsonnát; egy darab kenyérből állott az, hozzá alma, körte, vaj vagy méz, néha egy kis töpört vagy más efféle. Uzsonna után siettünk a „nevelúr” szobájába. Leültünk asztala mellé, középen, s ilyenkor felolvasott nekünk. Legtöbbször a Vasárnapi Könyvtár füzetei szolgáltatták az alkalmas olvasmányokat.

Kinek lelkét nem ragadták meg ifjú éveiben Kisfaludy Sándornak a naívság annyi bájával megírt regéi? S Borsody kit nem felolvasó volt. Mintha ma is hallanám mély zengés, férfias hangját, melyen elsőnek Csobánc regéjét olvasta fel:

*„Új mellém a kandallóhoz,
Fel van szítva melege;
Csobánc-várról, édes-kedves,
Ím! halljad, egy agg regé...”*

aztán Taticát stb.

Következtek aztán más irányú felolvasások; James Rosznak, Parrynak abban az időben nagy érdeklődést keltett utazásai az Északi Sarkvidék jéghegyeinek addig ismeretlen világában, jegesmedvék és eszkimók között.

Megoldhatatlannak tartott rejtély titokzatos homálya borította még akkor a sarki tájakat, az volt róluk a vélemény, hogy egy-egy merész utazó megközelíteni igen, de elérni nem fogja soha; Parry és Amundsen kitétek azóta már mindkettőre a hódító ember lobogóját; Afrika belsejének térképe fehéren terpeszkedett még akkor a nagy Welt-Atlasban „Unbekannte Länder” beírással. Ma, alig 56 év múltán elmondhatjuk, hogy a föld felületének nincsenek többé rejtélyei.

Majd meg lelkesedéssel dobogtatta fel szíveinket, mikor a nemzeti fájdalomnak szomorú idszakában Hunyadi Mátyás történetét olvasva, szinte hallottuk a Duna jegén táborozó nép ezreinek örömrivalgását: „Éljen Mátyás király!”

Élénken eltem vannak még ma is ezeknek az estéknek emlékei.

Téli zimankó odakünn, benn barátságos meleg, telítve a kis vaskályha tetejére rakott, göndörre kunkorodó almahéjajakkal illatával, ezzel szerette nevelni szobáját szagosítani; s az az önfeledt elmélyedés, mellyel nekihevülten, kipirult arccal követtük a felolvasást.

Némelykor aztán nevelni elvette rajzait. Az akkori természetrajzi művek (Hanák, Peregriny) fametszetei után nagyobb méretekben készült finom kivitelű ceruzarajzok voltak ezek. Leginkább állatok, emlősök, madarak. Szöveget is írt a rajzokhoz, találó kis versekben. Nagy kedvet kaptunk mi is a rajzok utánzására, s egyik „állatos könyv” a másik után készült kezeink alatt. Igaz, hogy mint nagybátyám tréfásan megjegyezte, ritkán jutottunk a címlapon és a „vörös címer”-en, orangutánon túl.

Nagy mestere volt Borsody különben is a rajznak. Eleinte Sztregován is foglalkozott véle, később abbahagyta.

Amint tanulmányainkban haladtunk, készültek a megfelelő lapok tollal, tussal, körzével, tisztán, gondosan, szabatosan.

A bolygók útjai naprendszerünkben, a hold változatai földkörüli pályáján, nap- és holdfogyatkozások stb.

Azután az élettan köréből: óriási csontváz, pontos kivitelben, finoman árnyékolva. No hiszen, volt véle elég bajunk, míg megtanultuk ismerni minden porcikáját. A koponya csontjai: u. m. homlokcsont, falcsont, orrcsont, járomcsont stb. Nyakcsigolya hét, hátcsigolya tizenkettő; kulcscsont, szegycsont, lapockacsont stb.

Másik táblán: az emberi test belső szervei. Ezeknek mélyeibe is be kellett hatolnunk: ez itt a szív, ez meg a tüdő két lebenye, a máj, a lép, a vesék, a rekeszizom stb.

Itt meg a vérkeringésnek a szívbillentyűkön át a szívpitvarokba és kamrákba be- és azokból kiözönlő áramlásai.

Mindezek rajzai ott voltak szép rendben kiszögezve iskolánk falain. (Bírói pályámon bizony nem egy bonctani kérdésnél ezekben a rajzokból merített tudásom igazított el.)

De még sok tanulnivalónk volt ezeken felül.

Már ekkor megismerkedtünk a rómaiak rövidre fogott történetével, szép, de most már jóformán sutba dobott meséivel, s szerepeltek azok-

ban a 7 király, Horatius Cocles, Mucius Scvola, Agrippa híres meséjével a gyomorról.

Tanultunk egy kis latint is ízelítül, el készítül a gimnáziumra.

No, itt aztán szegény Aladárnak gyölt meg a baja. Nékem a számtan, néki a latin volt gyenge oldala. Kínlódunk a sum, e, et, est-tel, a hic, h c, hoc-kal. Megtetszett Aladárnak a többes genitivus hangzatos formája. Szép is ez: eorum, earum, eorum. Erre szerette volna rákaptázni valamennyi esetet.

Kérdés: többes dativus?

Felelet: eorum, earum, eorum.

Nem igaz, his!

Kérdés: többes accusativus?

Felelet: (egy fokkal már magasabb hangon, mint az ecce lignum! nagypénteken): eorum, earum, eorum!

Nem igaz! eos, eas, h ec!

Kérdés: többes ablativus?

Felelet (egy fokkal még magasabb hangon): eorum, earum, eorum!

Nem igaz, his (ordítva).

Tanító: no mondja meg már most a többes genitivust; de erre már elmaradt a felelet, hogyan is kockáztathatta volna negyedszer is a már háromszor csütörtököt mondott feleletet!

Azután a diktandó füzetek! Magyarok története, egy kis fizika: légsúlymér, h mér; passzát szelek, tengeráramlások; a felhők képzése és fajtái: cirrus, cumulus, stratus, cirro-cumulus stb.

Hát nagy feladat és nehéz feladat volt ezt a sok tudományt elraktározni ezekben a kis fiókokban, amelyekkel egy 7–8 éves gyermeknek agyát berendezte a gondviselés bölcsessége.

Így aztán hamar elistnt az első hetek boldog nyugalma, és megkezdtek a duettek, cincogott a „violin”, és b gött hozzá kíséretül a „nagy b g”.

SZÁNKÁZÁSOK

Szerencsére gyermekagyainknak ezek a kis fiókos rekeszei kibírták a terhelést. Egy vidám nap, és az agyvel elernyedte sejtei csakhamar

visszanyerték elveszett rugalmasságukat az áldott jó falusi levegn. Ennek a jó levegnek hatása abban is megnyilatkozott, hogy életemnek Sztregován töltött évei alatt megóva maradtunk Aladár cousinnal együtt minden annak nevezhető betegségtől. A városi életben szinte kikerülhetetlen gyermekbetegségek közül is csak arra az enyhe kanyaróra emlékszem, amelyen már csak jókora kamaszkorunkban estünk Imre nagybátyámmal, Jolán és Ara cousine-jaimmal együtt keresztül. Igaz, hogy ha frizli* esetek fordultak el a közelben, zárlat alá helyeztek, s a fertőző hely vidékét sem volt szabad megközelítenünk. Különösen óvtak a márciusi szelektől, azt tartották ezekről otthon, hogy ezek hordják magukkal a „häutige Bräune”* csíráit. Talán az akkor xdyphteritas” néven még nem ismert torokbajt értették a „häutige Bräune” név alatt.

A telek hidegek voltak, mintha általában hidegebbek voltak volna abban az időben. De különösen hidegek voltak azok a sztregovai völgyben. Észak felől nyitott kapuján csak úgy áradt be a tótság hegyeinek fagyos lehelete.

Nem voltak most bukkánók, zökkenők, kátyúk, gidrek-gödrök a völgyi utak egész vonalán. Eligazított mindent, s betakart tiszta fehér, vastag, puha palástjával a legjobb útmester – a hó.

Vígan pattogtak a kívülről, nagy cserépkályhákban a hatalmas tuskók, fa volt bven, gyzte a hartyáni, parócai erdő; a fés nem volt kiadási tétel abban a boldog időben.

A szoba barátságos melegében furcsán, hihetetlenül hangzottak a minden téllal megújuló rémes történetek az erdőszélen talált pár csizmáról, amelynek gazdáját kiették belőle a farkasok.

De azért kitekintve a fagyvirágokkal szépen telerajzolt ablakon, nem volt-e valami vonzó, valami csábító abban a téli képben, amelynek keretében annyi szórakozás, annyi mulatság kínálkozott? Felértek volna ezek néhány kanál tudománnyal.

Korcsolyázás, hólabdadobálás, ródlizás az arra teremtett lankás hegyoldalakon. Tilalomfával elzárt terület volt mindez nekünk. Nem is ezeket a szép téli sportokat a hegylejtőn leszánkázó parasztgyermeken és Henricin kívül senki, ez utóbbi szenvedélyes korcsolyázó volt.*

Volt mégis egy ezekből a szórakozásokból, amiből nekünk is jutott. Ez a téli gyönyörűségünk a szánkázás volt!

Simára kefélt az északi szél a hegyet és völgyet, a rétet és mez t. Zúzvara lepte a fákat és bokrokat. Fehér az egész világ. Egy-egy károgo varjúserreg vonul el néha, mint fekete felh a szürke égen, majd meg mintha folt esett volna a patyolat lepelre: fekete pont t nik fel a fehér mennyországban, lassanként emberi alaknak bontakozik ki, ballag, ballag a térdig ér hóban – merre, hová viszik úttalan útjai? Majd meg magános hajléknak hótakart fedele válik ki a lombtalan erd sötét hátteré b l, s kékesen gomolygó füst száll kormos kéményéb l – min képeit az életnek rejti a kis hajlék magában?

A szán suhan tova. A lomha négy pejben is megpepszdül a vér, s téli bundájuk a gyors futásban meleg párákat áraszt a szánban ül jókedv társaság felé.

Nagybátyám, Madách Imre törökös sállal nyakán, bojtos fezzel a fején, prémes bekecsben; jobbán Anna n vérem. Alig látszik ki a csíp s szélt l kipirult vidám arc a bodros capuchonból; az el ülésen mi ketten Aladárral, egy kamcsatkai utazásra kikészítve. Divald Gusztáv papunk a hátsó bakülésen helyezkedett el, fülig behúzott sapkával fején. Szájában réztrombita – az agaraszatok idejéb l –, melyb l tüdejének egész erejével fújja a postadalt. S ha megunta így, fújja pusztá szájjal, komikusan torzult arccal – nagy mestere ennek.

Nagy erre a derűltég, nevetés – kontrázik néki az egész társaság. Még az erd szélen kullogó róka is megáll, s füleit hegyezve nézi, hallgatja a csodát. Aztán kapja sleppjét, s egy irammal elt nik az erd ben. Ezt aztán mi bámuljuk meg.

Közben egyre csíp sebb lesz a hideg, az éjjeli nyugvóhelyét keres varjúserreg megszállja az útszéli jegenyéket, elt nik az alkonynak keskeny csíkja is az ég peremér l, mire ismét otthon vagyunk. Szinte mámorosan az élvezett friss leveg t l és a pezsg jókedvt l.

Megtörtént, hogy der s téli nap napsugaras délel ttjén állt el a szán, s Imre nagybátyám öreg poéta barátjához, Sréter Miklóshoz vitt magával. Ez volt még a pazar élvezet! Úgy toronyirányban, az érintetlen hónak fehér mezébe öltözött réteken keresztül. Milyen csillogás-villogás köröskörül, mintha a hótakarót széltében-hosszában gyémántszilánkokkal hintették volna meg.

Nagy bánat érte az öreg poétát. Elvesztette az sszel Ambruskáját, akin költ i szívének egész melegével függött. Ambruska 13–14 éves parasztleányke volt, ott tett-vett a ház körül. Tüd gyulladást kapott, s meghalt.

Anyja Sréternek gazdasszonya volt egykor. Apjának a költ vallotta magát, de csak úgy titokban. Mégis, apai érzései a fiú halálánál elemi er vel nyilatkoztak meg. A temetés után órákat ott töltött a frissen hantolt sír mellett; lesett, fülelt, nem ad-e odalenn Ambruskó valami életjelt magáról? Valami neszt hallott egyszer (talán mezei egér volt?), futott a faluba, fellármázta a sírásót, harangozót: „Alloj mili Ambrusko” – az kedves Ambruskója él! jelt adott! ássák ki, mentsék meg! Jó ideig tartott, míg lecsillapult, s belátásra tért.

Végtelenül jól esett az öregnek egy-egy vígasztaló látogatás. Ez volt célja kirándulásunknak is.

CSÁSZÁRVÁRÁS

Érdekes nyári epizódja volt ennek az id szaknak Ausztria fiatal császárának, Ferenc Józsefnek az 50-es években Magyarországon tett körútja.

Ezt Váctól Kassáig el kel vidéki urak el fogatain téve meg; az egyik lóváltás a t lünk órányira es Szakal községre esett.

A nagy esemény izgalma falunkat is kizavarta rendes nyugalma ból. Aki tehette sietett, hogy tanúja legyen a Szakalban lezajló császárfogadásnak.

Valamelyik – nem tudom, melyik – nyári nap reggelén, már a korai órákban talpon voltunk mi is, s a reggel h sében indultunk apraja-nagyja, az egész család két kocsin Szakalba.* Ember ember hátán tolongott ott már az utcán, s különösen a f téren, a nagy vendégl épülete el tt, amelynek tágas udvarán a lóváltás történni fog.

Mi a vendégl nek a tér fel li nyitott folyosóján kaptunk jó helyet, s ott vártuk a további fejleményeket. Már maga az élénk sürgés-forgás, az egyes vidékek különféle népviseletei a jöv -men fogatok, a bandériumnak erre-arra száguldó hetyke legényei stb. érdekessé, változatossá tették az el ttünk feltáru ló képet.

A napnak ebben a szakában esett a szakali postaállomáson a postai indítás ideje. S minthogy annak Balassagyarmat felé a császári fogattal lesz találkozója, felsőbb rendeletre a postakocsisnak is az ez alkalomra elírta gálába kellett öltöznie. Már maga ez is látványosság számba ment. A magas fekete kalap, széles sárga szalaggal, a testhez álló fekete kabát sárga hajtókével, a combokhoz feszülő fehér nadrág térdén felüli magas csizmákkal – érdekes külsőt adott a cifra öltözetbe bújtatott palóc legénynek, aki jelent ségének tudatában vígan harsogtatta a postadalt a falun keresztül sárgaréz trombitájából.

Vége hosszú várakozás után felkavargott az országút pora Balassagyarmat irányából; egyik cséza a másikat érte, idegenszer lakájpofák, s különféle, az udvartartáshoz tartozó hivatalos alakok, utóbb magasrangú katonatisztek tollbokrétás fővegekkel, utánuk a megyei hatóságok ültek ezekben.

Vége az elte lovagló bandérium nyomában csillogó, ezüstveretes hámban tündöklő négyesfogat robogott leeresztett félfedel fényes udvari hintóval, a már melegen sütnap hevében izzó és az út mentén sorfalat képező tömeg felé. „A császár” – morajlott végig a sorokon, s felhangzott a felsőbb parancsra már elzetesen betanított s magyar szövegre átglyúrt „Gott erhalte”-nak ezer összeszorult torokból nem éppen harmonikusan összehangzó melódiája.

A lóváltás alatt Ferenc Józsefnek jobb karjával a hintó oldalára támaszkodó álló, délceg alakja kötötte le az általános figyelmet. Kis tábori sapkával fején a testének arányos idomaihoz feszülő tábornoki egyenruhában állt ott, s jártatta tekintetét a körülötte hullámzó néptengeren. Megkuporodva ült balján – zöld tollas tábornoki kalapban – gróf Grünne, gyölött nevű fhadsegéde.

A Szakaltól Losoncig terjedő útszakaszon gr. Forgách Józsefnek gyönyörű négy tüzes fakója szolgáltatta az el fogatot. Az útfogás alig tartott egy negyedóráig, s nemsokára a nyomában felkavargó porban tnt el a tovaszáguldó császári fogat.

Több szállóige forgott közszájon erről a fejedelmi körútról. Mennyire hitelesek, nem tudom – de jellemzők az azokban szereplőkre.

A körút egyik epizódja éppen a Szakal–Losonc-i útszakaszon történt. Forgách kocsisa nagy izgatottságában tán hibásan kapcsolt valamit a há-

mon, elég az hozzá, hogy valami kis baj esett, amin a lovak megállításával segíteni kellett. A dolgot magának a tüzes lovak kezelésében jártas kocsisnak kellett eligazítania, s mialatt ez megtörtént, maga Ferenc József volt állítólag az, aki néhány nyájas bátorító szót intézve a kocsishoz, a gyepel szárait tartotta az alatt, míg a kocsis helyreigazította a hibát.

Losoncon meg éppen a mi Henrici papunkkal történt kis kellemetlen incidens. Ott ugyanis a fejedelem hosszabb pihenőt tartva küldöttségeket is fogadott. Ezek között volt a felvidéki prot. papság küldöttsége is. A mi Henricink a Száraz-brézói* lelkész mellett állott. Ferenc József szokása szerint sarkantyúit összeütve megállott ez eltt is, és kérdést intézett hozzá parókiája viszonyai felől. „Egy a baj – mondotta amaz – nincs vizünk, Felső.” Ferenc József a pap borvirágos arcára tekintve „Ez igazán nagy baj” jegyezte meg, s ismét összekoppantva bokáját, Henrici felé fordult. Ez, a jelenet komikus hatása alatt abban a pillanatban közel állott ahhoz, hogy elnevesse magát. Ferenc József éles tekintetével ezt észrevéve, megszólítás nélkül továbblépett.

Legcsattanósabb volt mégis a rimaszombati eset.

Az akkori alispán – ha nem csalódom, Bornemissza – megyéjének, Gömörnek egy akkor nagy hírű produktumával, klenóci sajtjal kedveskedett a felségnek, s nem bírva jól a németet, tán szándékosan túlzottan rossz németességgel, így adta meg a sajt zöldes kergének élvezhetetlen voltára nézve a magyarázatot: „Majestät, Käse sehr gut,* aber Grüne muss weg” – csípő s célzattal Grünére.

Volt aztán ennek a császárfogadási ünnepségnek egy lokális érdek epilógusa, amely ez alkalommal Sztregova két iparos elkel sége, Brenner, a szíjgyártó és Kindernay, a suszter között játszódtott le.

A mi kedves Herkovics Sándorunk adta el jó humorával az eltte mint a gácsi cs. k. f. szolgabírói hivatal adjunktusa eltt letárgyaló ügyet, így maradt meg emlékezetemben.

Az ünnepséggel járó nagy tolongásban a két jóbarát között szóváltás, majd tettelegesség keletkezett. Kindernay mint megtámadott, megtámadójának, Brennernek viselkedésében személyes, a nyilvánosság eltt meggyalázó becsületsértést látva, ékesen fogalmazott német feljelentésében panasz tárgyává tette az akkor arra illetékes gácsi szolgabíróság

el tt, következ képpen: „Hochlöbliches Stuhlrichteramt!* Wie uns zum Empfang seiner allerhöchsten Majestät nach Szakal gangen san und stb. stb. – da hat mir Karl Brenner mit seinem bestichelten Fuss in den Bauch hinein getregen stb.” – s kérte ezért szigorú megbüntetését.

Milyen elintézést nyert aztán az ügy, nem tudom.

A SZAKALI POSTARABLÁS

Nem múlt el egy éve sem a szakali emlékezetes császárfogadásnak, hogy egy izgató véres esemény hozta ismét felszínre Szakal község nevét. A farsangi id szaknak egyik zord, havas éjjelén nem jött meg a Szakal állomáson az éjféltájban esedékes posta Balassagyarmatról.

Rejtélyes kimaradásának borzalmas felfedezés adta meg már a következő nap délel ttjének óráiban a magyarázatát. A Szakaltól Ludány felé hullámosan húzódó dombvonulatnak egyik völgyecskejében, rövid félóránnyira az országúttól, megtalálták az ún. Cariol postának feltört s kifizített kétkerek kocsija mellett vérben, fagyban a meggyilkolt postalegénynek csaknem behavazott hulláját, s a hámkötelékeib l megszabadulni sem tudó, verg d lovat. Pár kisebb postacsomag – többek között n véremnek Budapestre l* érkezett egy pár cip je is –, levelek szerteszörtan heverték a körös-körül letiport hóban; ezek között egy érdekes b njel: egy páratlan fekete férfi keszty .

A tényállás tiszta volt. A tettes, kit a kocsis vagy mindjárt az induláskor, vagy már útközben vehetett fel kocsijára, alkalmas pillanatban végzett áldozatával, s aztán a lovat letérítvén az országútról, azt a kocsival s a holttesttel az úttalan, járatlan völgyesorosba vonszolta, hogy ott zavartalanul folytassa és végezze be borzalmas munkáját. Az odavezet nyom vezetett a tett felfedezésére is. Volt-e pénz a postakocsi ládájában, nem tudom már.

Ki volt a tettes? Ezt a széles mederben megindult nyomozás sem derítette fel, örök titok maradt az a földi igazságszolgáltatás el tt. A b njel is csak rejtélyesebbé tette az esetet; talán éppen a nyomozás tévútra vezetésének szándékával lett a keszty otthagyva.

A rémes esemény sokáig foglalkoztatta képzeletemet, és minden alkalommal, mid n az országút ezen szakaszán a völgyre esett tekintetem, felújult lelkemben annak borzalmas emléke.

KARÁCSONY*

Az élet változatos s bizony nem mindig gyönyörködtet kaleidoszkópjának e sötét képe után vetítse az emlékezés tükre az ártatlan gyermeklélek egy örömteljes ünnepének, a Karácsonynak vidám képét szemünk elé, melynek varázsát csak falun ismeri és becsüli meg az ember igazán.

A télnek elzárkózottságába, annak a zúzmarás, hólepte fáktól környezett hideg keretébe a karácsony hozza meg a falusi hajlékban az édes otthonnak, a boldog, családias együttlétnek áldott melegét.

A városi gyermeknek már heteken át izgalomban tartja vágyait, reményeit és igényeit a csillogó kirakatok fényes gazdagsága, és ezeknek a vágyaknak és igényeknek kielégítését várja, szinte követeli a karácsonyfa alatt; nem is annyira annak gyertyák fényében ragyogó szépsége köti le figyelmét, mint a pazarul felhalmozott ajándékok tömege, s alig várja a pillanatot, hogy mohón azok felé nyújtsa kezét.

A falusi gyermeknek sz k keretek között mozgó életében valami misztikus varázsa van az egésznek. Ennek ígérete alatt álltunk mi is ezen a napon.

Az egész nap olyan más, olyan titokzatos, olyan különböz volt a többi l. Házunknak régi szokása szerint az ebéd sem volt ezen a napon a rendes id ben. Délben csak egy kis mákos kalács járta, az ebédet este hat órakor adták fel. Akkorra érkeztek a vendégek cseng -bongó fogataikkal, szánokon.

Örömujjongással néztük s fogadtuk azokat, amint egymás után szálltak le s bontakoztak ki takaróikból, bundáikból a rokonok, a család jóbarátai.

A gyermek általában vendégszeret , s már a ritkábban látott, kedvesen ismer s arcoknak megjelenése is valami különös der vel sugározza be a napot.

Vége együtt volt a társaság Madách Imrének már ismertetett lakosztályában. Ott voltak Madách Károlyék Csesztvér l, a Forgách grófok, József és Jen Gácsról, Szontagh Pál, Sréter, Matolcsy György és a falu két lelkésze.

A homlokzat szobáiban folyt a terítés, s a karácsonyesti titokzatos el -készületek.

Nagy volt a sürgés-forgás a házban, legtöbb dolga mégis a jó Ninának volt. Mintha három helyen is lett volna egyszerre, itt is, ott is, amott is hallani szavát. Rendelkezik, intézkedik a vendégágyak szerelése, a konyha, a terítés körül.

Mi, fiúk a vendégek között, társalgás zajában zavartalanul rajzolgatunk a szoba kerek asztala mellett állva, s csillapítva a várakozás izgalmát.

A vendégek valamelyike odahajlik felénk, s mosolyogva kérdi: „No s aztán mi lesz ebből?” Erre egyikünk azt a magyarázatot adta: „Ez itt egy bácsi akart lenni, aztán számár lett belőle.” A másik meg: „Hát ez itt, bácsi, a Zsoko kutya, amint rázza magát!” A feleletek általános, hangos derültséget keltenek a társaságban.

Egyszerre sziszegés, csoszogás a kapu aljában, majd meg az udvaron ropog a hó sok apró láb alatt. Közben halk köhécselek, torkok köszörülése, egy-egy elfelejtett nevetés, utána kis csend, majd felhangzik egy seereg didergő gyermeknek ajkán a karácsonyi ének!

Radujme sze!

Veszelve sze!...

Ez kellett, hogy megadja a karácsonyi estnek az igazi hangulatot. Ujjongva futunk az ablakhoz, hogy hallgassuk a fehér hóra feketén rajzolódó kis csoportnak énekét, s pénzt dobáljunk nekik. A meggyújtott papírszeletek, melyekbe a pénzdarabokat tekertük, oda terelik most a kis énekesek figyelmét. Mindegyik igyekszik, hogy felkapjon egy-egy darabot. Szerencsés jó éjszakát kívánnak azután, s összepörölve az osztozkodás felett, lassan kivonulnak az udvarból.

Közben megszólal a böjtös ebédhez hívó csengetty, s a társaság az ebédlébe vonul.

Az asztal a házi szokásnak megfelelően az ünnepélyes alkalmakra tartogatott rózsás vieux Vienne porcelánnal, s apró csiszolt csillagokkal díszített üveggel van terítve. Kétkarú ezüst gyertyatartók gyertyái világítják meg az asztalt.

Nagyanyám vendégszeretős mosolyával az asztalán; mindenkihez van pár barátságos, nyájas szava. Mellette menyé, Madách Károlyné;

Imre nagybátyám oldalán, fiatalságának a jó kedvű jében ragyogó bájjával Anna névérem, s hogy maradhatott volna el Matolcsy mellől a jó Nina, aki a kiállott sok fáradtság után is azzal a rendes, rendezett, szerény külsővel jelent meg, melyet megszoktunk nála.

Az ebéd végeztével egyszerre feltárul az ebédlék a társalgó szobák felé nyíló szárnyas ajtaja, s tündér fényében ragyog, csillog egy óriási karácsonyfa a szomszéd szobában, mely már napok óta el volt zárva el tünk.

A szép és gazdaglombú fenyőnek feldíszítése fleg Imre nagybátyámnak s névéremnek a méve volt.

Megvolt a nagy szenzáció, megvolt az öröm, megvolt a boldogság! Higgyétek el, a gyermek boldogságának nem aranyból van a kulcsa.

A felhalmozott drága ajándékok garmadáiban nem a gyermeki lélek vágya, hanem a ti hiúságtok önzése nyer kielégítést. A gyermeki lélek jelentéktelen apróságokból is fel tudja építeni paradicsomát, mert képzelme bevonja azokat ragyogó színeinek gazdag zománcával.

A házilag aranyozott almák, diók, pár színes cukorfigura és sütemény, aranyozott papírból készült láncok szövevényes hálózata, a viaszgyertyácskáknak a lomb zöldjéből kisugárzó lángjai, s mindennek együtt az a pompás karácsonyi illata – itt is megtették hatásukat.

Teljesült itt minden vágya szívünknek. Nem is volt az sok! Festékes dobozok, kifestésre való rajzlapok, ceruzák, zsebkés, pár képeskönyv stb.

A társaság a nagy társalgóban, majd Madách Imrének dohányzójában gyülekezett a hatalmas ezüst bouloir körül, melyet az aljára alkalmazott kis borszeszláng tartott melegen. A fiatal hölgyek, Madách Károlyné és névérem szervirozták a tálcát.

Már a szobának kedélyessége, a kandallóban lobogó hasábokból kiáradó meleg – fesztelenebbé tette a társalgást szivar és pipaszó mellett; nekünk az volt a feladatunk, hogy meggyújtott papírszeletekkel – fidibuszokkal – szolgáljunk a pipagyújtásnál a vendégeknek.

Tréfa, társas játékok, adomák és sziporkázó élc f szerezték a társas együttlét óráit a késő éjszakáig.

Elmondtam ezekben egyik karácsonyunk történetét; egyben-másban ünnepélyesebb volt ez a többinél. Karácsonyfa sem ragyogott minden

esztendőben, s talán ez adta meg most is ennek a karácsonynak egyik varázsát, hogy ritkaságszámba ment.

A karácsonyi vendégek sorában említett Forgáchoknak a sztrégovai házhoz f z d viszonyáról akarok még röviden megemlékezni.

A gácsi várat ghymesi és gácsi gróf Forgách József lakta, ekkor még életben volt anyjával.

Fivérei közül Sándor, a forradalom idejében „muszkavezet” hírében állva, gy löltté tette nevét. Antal fiatalságának éveit l fogva a bécsi kancelláriánál szolgált, s mint kancellár végezte be ott pályáját. Jen megcsontosodott agglegény, saját házában külön háztartást tartott Gácson; volt még egy fiú-testvér, ki a huszároknál szolgált Galíciában, ott is halt meg fiatalon; s egy n testvér, utóbb gróf Mertens altábornagy* felesége.

A testvérek közül József, az alkotmányos id k visszaálltával több éven át Nógrád megyének közszeretben állott f ispánja, úgy hazafias érzületénél, mint lelki tulajdonságainál, magasabban szárnyaló szelleménél s hasonló életkoránál fogva is – leginkább nyerte meg Madách Imre vonzalmát, bens séges baráti viszony állott fenn közöttük, bizalmas és s r volt Gács és Sztrégova között az érintkezés.

Volt Forgách József egyéniségében különben is valami vonzó, küls rokonszenves megjelenésében valami megnyer , el kel , nyájas modorában valami lebilincsel . Egyéniségének ez a faszcináló volta irántunk, fiúk iránt tanúsított szívéllyességében is megnyilatkozott, s mi gyermekies ragaszkodással viszonoztuk azt.

AZ ZIKE

Kedves tanújelét adta ennek avval a nekünk végtelen örömet szerzett megemlékezésével is, mikor gácsi nagy vadász revierjéb l kis zbakot küldött nekünk ajándékba.

Igen fejletlenke volt még akkor, úgy kellett eleinte tejjel feltáplálni. Hamarosan meger södött azután, s nemsokára már körüljárta asztalunkat ebéd idején, s szívesen fogadott egy-egy darabka odanyújtott kenyeret. Tetszett ez mindnyájunknak nagyon. Utóbb már er szakos is lett, kis

agancsai már jókorára n ttek, s ezekkel néha már nem egészen gyengéden figyelmeztetett otlétére.

A nyár vége felé már magas sorompóval kerített helyet jelöltek ki számára a kertben. Abból is talált magának kibúvót; el-elkalandozott a mezn, erd ben, de azért rendesen vissza-visszatért rabságába.

Fejszecsapástól súlyosan sebesülten jött meg egy este utoljára. Nem is rekeszébe ment, hanem mintegy segítséget kérve egyenesen a konyhába tért be – ahová már szintén bejáratos volt.

Mélyen megindultan láttuk a földön elterülve verg dni szegény állatot, s kínos volt hallani panaszos sírását. Minden ápolás sikertelennek bizonyult, s végre is ki nem kerülte fajtársainak sorsát – golyó vetett véget kínjainak.

Ezek az emlékeim maradtak Forgách Józsefr l, aki egy Wenckheim grófn vel kötött házassága* után rövid id re, java korában halt meg.

Karácsonyi ünnepeink másik, elbeszélésünk folyamán most el ször említett vendége Forgách Jen volt. A köz- és politikai élet terén semmiféle szerepe sem volt, igazi viveur típusa annak az el kel körnek, amelynek mindenkor kedvelt mulattatója volt. Ötletes, sziporkázó, néha csíp s élceken kifogyhatatlan.

HERKOVICS SÁNDOR

A Forgách testvérek társaságában ismertük meg házunknak kedvelt barátját: Herkovics Sándort is. Herkovics mint a gácsi cs. kir. f szolgabírói hivatal adjunktusa, szabad óráiban szinte állandó vendége volt a gácsi várnak. A Forgách családnak el kel körével való ebben a s r érintkezésében modorának bizonyos disztिंगvált finomságát játszotta el.

Herkovics nyulánk, csinos barna 25–26 éves fiatal ember volt akkor, kiberetvált állal, középen választott hajjal, elegáns fesztelen magatartással, állandóan vidám kedéllyel. Jól megértették egymást Forgách Jen vel. A komikum, a humor iránti érzekre valló megjegyzéseik szálló ígék maradtak közöttünk, és sokszor nyertek találó alkalmazást.

Felemlíték néhányat ezek közül, nehogy eredetiségük l veszítsenek, németül, amint elmondva voltak.

Volt abban az időben Gácson valami Schnack nevű orvos, talán nem is doktor medicin, inkább afféle kisvárosi, akkor chirurgusnak nevezett felcser.

A Schnack párról szólt ezeknek a tréfás aperšuknek legnagyobb része: „No, Herr Doktor,* wie geht es Ihrer Frau Gemahlin?” – „Na-na, sie hat wieder ihr unangenehmes Hustus”.

Ha váratlan vendég érkezett Schnackékhoz ebédre: „hat ihm meine Frau* in der Schnatrigkeit einen Strudel gemacht”.

Ha az öreg doktorral év dve azzal bántották, hogy sokféle orvossággal tartja betegeit, az volt felelete: „Natura soll ich* halt wählen?”

Egy közös ismerős hirtelen halálának körülményeit ebbe a lakonikus mondásba foglalta: „Ja, ja, hat er g'sagt,* und nachher ist er gestorben”.

Étrendi kicsinyességekkel nem sokat törődött. Mindent megengedett: „Bissort kann nicht schaden”* nyugtatta meg a skrupulusokat.

Gácson lakott Schwachutai nevű adópénztárnok is. A köznép Skatula-inak nevezte el. A Skatulai pár Pestre utazott nagy csomó kerek és négy-szögelet „skatula” között ülve kocsijukban. Közmondásos volt azután családunkban hasonló alkalmakkor a Schwachutai párra tett megjegyzés: „Schwachutai sammt Familie”.*

Herkovics nyílt és barátságos természetével, tréfáival megnyerte a gyerekszíveket is. Mi is rajongó szeretettel fogadtuk, valahányszor körünkbe jött, és ismerve irkáló-firkáló passziókat, többször megemlékezett rólunk valami ezeknek megfelelő kis ajándékkal, ha csak néhány ív papír, színes plajbász vagy ceruzafaragó kés volt is az.

HÚSVÉT

Nagyobb családi összejövetel alkalmául szolgált a húsvét is. Mindenütt szép a virágot fakasztó kikelet, de különösen szép az a mi felföldünkön. Nem egy hirtelen ugrással foglalja el itt birodalmát minden átmenet nélkül, hanem lépésről lépésre kell azt Télapótól kiküzdenie.

Minden nap egy kis haladás, minden nap egy bimbóba rejtett új remény, egy nyíló virágból fakadó új öröm. Ez tette a Sztregova völgyében is oly kedvessé a tavasz érkezését.

Az örökké megújuló életnek a telet, a halált legyőző ez a diadalmas bevonulása hozza meg a Megváltó feltámadásának is örömnepét. S mily szép e kettőnek harmóniája az egyház liturgiájában és a természetben. Nem üdvözöljük-e a barka ágakkal kezünkben a tavasznak is jöveteletét, s nem zeng-e hozsannát a bóboly madár is, mikor legben röptében hallatja ujjongó örömköltésait.

Felséges, mélységesen kifejező és gondolatgazdag az egész nagyhétnek liturgiája. Felzokog abban az emberiség minden fájdalma, gyásza, szenvedése; de felujjong benne annak minden reménye, vigasztalódása és örvendezése is.

Szerény kis templom volt az ott a faluvégén, nem is volt annak pajtaszerhajójában s egy lépcsőfokkal magasabb szentélyében semmi misztikus borongás. Három nagy ablaka árasztja be a külső világosságot fehérre meszelt falaira.

Egyszer kis oltár egy-egy fából faragott szenttel s pár barokk angyalfejecskével a két oldalán. Felette Mária mennybe menetele, gyarló kivitelben, Madách Imre javíttatott rajta s újította meg egyes részeit.

Egy napon aztán nekem is kezembe nyomta az ecsetet, s útmutatása mellett a mellékoltáron szent Anna képét kellett befejeznem. A körvonalakait s a kép egy részét festette meg. Kis bronzacskóból nyomogattuk a festékeket a palettára, sok került ezekből az ujjakra s a nyári zubbonyra is; de a kép elkészült, s büszke voltam az alkotásra, mely megszerezte nekem a „kedves öcsém, a mázoló” nevet, mint nagybátyám szokta egy akkor dívó vígjáték nyomán mondani.

De megvált ebben az egyszer, józan, nyirkos kis falusi templomban is megkapó hatása annak a pillanatnak, mikor felhangzott Nagyszombat este háromszor hangemelkedéssel: Nolite timere,* ego sum! Alleluja! – s kiemelkedett a templomnak a kórus alatti zugában elhelyezett s két rettenetes ábrázatú római katona által őrzött sír mélyéből a feltámadott Üdvözítők megdicsőült alakja az öt sebhellyel; s a dicsőség glóriájának sugárkoszorújával feje körül, a töviskoszorú helyett. És megindult harangzúgás és csengettyök csilingelése között, lengő zászlókkal a menet a feltárt kapun át ki a szabadba, hol a tavaszi szellő langyos leheletének szárnyai felkapták s tova vitték a hívek ajkairól felzendült diadalmi ének hanghullámain:

*Feltámadt Krisztus e napon
Hogy minden ember vígadhasson,
Alleluja!*

A húsvéti allelujának ez az örömteljes diadaléneke adta meg alaphangját az ünnepek egész hangulatának.

Vidámság és derű honolt az ünnep vendégeivel a múlt családi körében, mely szinte pajzán jókedvben nyilatkozott meg a szokásos húsvéti öntözködésnél.

Izgatottan vártuk már mi is, fiúk, az öntözködés napját: a hétfőt. Mi is ki akartuk venni abból részünket; szó, ami szó, kecsegtetett a sok szép, cifrára festett piros tojás is.

Reggel, mindjárt az első találkozásnál megkezdődött a tréfa. A hölgyek egyike sem maradt szárazon. De aztán következett a megtorlás.

A férfi társaság élt a gyanúperrel, és a Löwengrubeba zárkózva szivarfüst mellett mulattak rajta, mint sikerült a bosszú-tervet kijátszani.

De korai volt az öröm.

Megfeledeztek a pipaállvány alatti ajtócskáról, amely a kívülről a falon kályhák falán üregének síkatorába nyílt. Ennek pedig a folyosóról is volt bejárata.

Egyszerre nyílik a kis ajtó, a korsóval, bögrével felszerelten a szobában teremnek Emma néném névvel, Csernyus Idával és Anna névvel. Halkan, észrevétlenül, visszafojtott nevetéssel a sötét síkatoron át lopóztak be.

A férfiak meglepetten ugrálnak fel helyeikre valamennyien, de már loccsan a víz minden irányból rájuk. A hölgyek valamelyike vizes törülközőt ránt el, s azzal alaposan megmossa Srétert. Nem szerecsenyt mosott benne; Sréter arca szépen kifehéredett, de a törülköző az nem maradt fehér. Erre homéri kacaj, s a hölgyek diadallal vonulnak ki a szobából.

Az öntözködés folytatása az udvaron játszódik le.

Istentisztelet előtt a templom udvarának a fala felett sorakozó színes nívó fejek pompás céltáblái az e célra készül vízi puskáknak. Annak végzetével pedig Herkovics vezetése mellett egész blokád várja a templomból az úgynevezett papajtón át hazafelé igyekvő falusi szépeket.

Kopognak már a formás kis csizmák, suhog, ropog a sok keményített szoknya, tarka viganó. Egyszerre innen is, onnan is egész zuhatagai a hideg víznek fogadják őket.

A délutáni vecsernye után azután a faluban kezdődik a mulatság, s a kutak körül nagy sikoltozások között zajlik le a falu legénysége és fehérnépe között.

TANULMÁNYAINK

Gurult az idős szárnyas kereke, elmúlt a tél, a tavasz – megjött a nyár. Sok tudományt préselt már koponyánkba Borsody, sok kínos óra árán – amelyek nyáron 5-kor, télen 6-kor vették kezdetüket –, de azért ennek az idős szaknak is megvoltak a mozzanatai.

A latinnal már annyira jutottunk, hogy amire nevelünk nagy súlyt helyeztünk, egyszer-bébb dolgokban latinul is meg tudtuk magunkat értetni. „Tu, Domine moderator” volt véle szemben a megszólítás, ez igen tetszett nekünk, s is per tu hordott le bennünket ékes latin beszédében. Sokat ugyan nem értettünk belőle, de a vége gyakran csattanós volt, s ezt megértettük. Latin commandóra ment minden:

„Ibimus in ecclesiam” elhangzott ez nagyon zord idős, vagy túlságosan nagy sár esetét kivéve, minden vasárnap úgy télen, mint nyáron. Szép séta volt tavasszal a fél órányira fekvő templomba, a tarka pillangók körülropködtek a bakszakállal, pitypanggal ékeskedő réten; de télvíz idején, mikor itt-ott bokán felül ért az utcán a sár, sok helyen csak balanszírozva, majd valami útszéli rozoga kerítés felé fonatába kapaszkodva lehetett azt meglábolni. A templom falai meg csak úgy fújták a hideget. Dermerdt tagjainknak jól esett mise után a kis contortio.*

„Balnea um!” fürdeni! ez volt a java. Oda állani egy pár pillanatra a malom csatorna alá, hogy pirosra verje, csípje testünket a benne omló hideg zuhany; aztán „ambulatium” – sétálni. Illatos réten, zúgó erdő árnyékos ösvényein, kalászos, pipacssal, búzavirággal ékes mezők között.

Felséges sétákban gazdag, hegyes-völgyes vidék volt ez, lehetett azokban válogatni.

Volt a Sztregova völgyének egy, a falutól mintegy félóránnyira, észak-északkeletre belé torkolló szikla mellékvölgyecskeje. Tetszett nekünk ez a völgy nagyon; ha Tempé völgyének szépségét akartuk elképzelni, csak a kislibercsei völgyre gondoltunk. Már örültünk, ha Borsodyval tett sétáinkon ennek a völgynek bejáratához érve: Sinistrorsum! – balra – hangzott el ajkairól a vezényszó.

Vígan kelepelt kis malom mellett elhaladva csakhamar benn vagyunk a völgy szökletében, a két oldalon húzódó hegyvonulatot sűrű cserfaerdő borítja. Féltek a szegélyezett kis patak csörgedezik a hegy tövében kanyargó folyásban, az estefelé már kellemes, hűs párázatot árasztó réten végig, a völgy távlatában Kislibercse faluja fekszik el tünk, a báró Buttlér családnak kimagasló emeletes kastélyával.

A kis falunak, részben a hegypart oldalára épített házai mögött katlanszerűen zárul a völgy. Errefelé volt a mi sétáinknak egyik legkedvesebbike.

Van a völgy eme részének egy természeti érdekessége is, amely még vonzóbbá tette reánk nézve ezeket a sétákat.

A Buttlerek portájától szikla ösvény vezet, meglehetősen emelkedéssel az erdő s hegyoldalra fölfelé, amelyen csakhamar kis barlanghoz érünk. A barlang tárnakszerűen mintegy 3–4 öl hosszúságban alig embermagasságban mélyed a hegy sziklaoldalába. Végét mer leges síkban sziklafal zárja el. A sziklafalban kis kerek lyuk, amelyben a bedugott bot végével, pár hüvelykre ismét, valami sajátságos, ércesen csengő hangot adó akadályba ütközünk. Ehhez természetesen könnyen hozzáfér a naív feltevés, hogy valami: Szezam, nyílj meg! féle dologgal állunk szemben, s valami vasajtó van az üreg mélyében, amely kincset rejt magában.

Érdekes a barlang tetejét képező gazdag moh és páfrány vegetációval borított hatalmas gránit sziklalap is, a falusiak szokása lakodalmak alkalmával azon lejteni el a menyasszonyi táncot.

Borsody katonás rendet, fegyelmet tartott sétáinkon is. Hátul, mi ketten elől.

A madárdalok erdő lombjának balsamos lehelete, a rét virányának édes illata, s az isteni, friss levegőnek éltető árama megtette Borsodynkra is hatását, jó kedve kerekedett, s felhangzott szép bariton hangján ajkairól a dal, az ének.

Mintha most is megcsendülne még fülemben egy-egy éneksor abból az időből, mint mikor a szél szárnyán távoli dalnak egy-egy töredéke jut füleinkhez:

*„Nyugosznak a hűs fiak,
Dúló csaták után!”*

majd:

*„Mi ver fel súlyos álmaimból,
Óh, nézd meg jó anyám!”*

Szinte drámai pátozzal énekelte ezeket. Néha meg kellett állnia, hogy erőteljesebben kicsengő akcentust adjon énekének:

*„Öröme fel Gara,
Borús eged derül!”*

vagy:

„Nur R-r-r-om-e-e-e-o raubt mir nicht!”

Megtetszett ez az erdő, a hegy és völgy kis tündéreinek is, és visszaszállott a szél szárnyán – innen is, onnan is – a dal végső sora:

„Nur R-r-r-om-e-e-e-o raubt mir nicht!”

Volt aztán még egy kissé pajzánul hangzó dala, ezt már csak a legszélesebb jókedvében énekelte; ez, úgy látszik, még táborozásának idejéből megmaradt forradalmi reminiscencia volt. Furcsa kis dal, sem azelőtt, sem utóbb nem hallottam mástól soha. Íme:

*„Hejh! Nádas, nádas, nádas!
Azt a vén apádat,
Azt a vén anyádat!”*

*Hejh!
Hogy, hogy ne szerezzon köztünk
Több nyomorúságot!"*

Tekintve a dal keletkezésének id szakát, és annak az id szaknak politikai hátterét, azt hiszem, a dal szövegének éle Zsófia f hercegasszony-nak gy lölt személye ellen irányult.

Megjött végre a nagy nap, s ki kellett pakolnunk a tudományt, mit két éven át felraktároztunk agyvel nkben. Borsody a család s az ismer sök körében akarta bemutatni közös fáradozásainknak gyümölcsét. Be akart mutatni, mint ahogy az idomított kanári madarakat szokás.

Az „examen” napjául Anna napja lett kit zve. Sokan gy Inek Sztregovára ezen a napon. S a nagy gyülekezet el tt megkezd dött ünnepélyesen a vizsga, Imre nagybátyám nagy kett s szobájában.

Ott állottunk, cifrán zsinórozott magyar ruhánkban, elfogultan a középén.

Els nek egy-egy hazafias költemény került sorra. Aladár Berzsenyinek *A magyarokhoz* cím költeményét szavalta: „Romlásnak indult hajdan er s magyar!”

Én Tompának akkor még csak kéziratban terjesztett versét, a „Golyá”-ról: „Boldog vagy te, néked két hazát adott végzeted, / Nékünk csak egy volt – az is elveszett!”

Utána németül szavaltunk, Aladár „Tacher”-t, én a „Bürgschaft”-ot Schillert l. Soká tartott a betanulásnál, míg csak a költemények címével tisztában voltunk, s aztán a Bürgschaft els sorai:

*„Zu Dionys, * dem Tyrannen, schlich
Möros, den Dolch im Gewande,
Ihn schlugen die Häscher in Bande ”*

Bizony nehéz volt csak meg is érteni, hát még megtanulni. De hát a vizsgán jól ment minden. Sorra kerültek: hittan, Biblia, latin, a magyarok története, egy kis fizika stb. A végén még egy-egy ballada Garaytól, s ezzel általános tetszés és elérékenyülés közt átesünk a nehéz feladaton.

MORZSA

Egyszerre valami aprózott kopogás a kapualj kövezetén, mintha kis paták dobogása volna. Kirohanunk kíváncsian a szobából, de mintha gyökeret vertek volna lábaink, megállunk s bámészan nézzük, vizsgáljuk a csodát. Kis, felkantározott fakó lovacska áll a kapu alatt. Kis nyereg a hátán, hevederrel a derekára szorítva. S ez a kis csoda, ez a kis paripa, a kis Morzsa a miénk, a mi tulajdonunk, mai verejtékes napunk jutalma!

Anna-napi szereplésünk a vizsgával még nem volt befejezve. Ebédnél a pecsenye után nevel nk egy intésére felkeltünk helyeinkr l, oda álltunk katonás fejhajtással a nagymama elé, s elmondtuk Borsody által ékes szavakba foglalt felköszönt nket.

A kis Morzsával megkezd dtek a lovagló órák. Madách Imre volt a mesterünk. maga iskolázott lovas, könnyed eleganciával ülte meg pej lovát, a Gyilkost. Nemes származású, jóvér ló volt az, kecses ívben hajtott nyakkal, kényes járással. Egyetlen értékesebb ló az istállóban.

A tanulás pusztá sz rön kezd dött, aztán pokrócon; jó gyakorlata volt ez a biztos ülésnek. De a lábszárak gyengék voltak még, s a pokróc többszörönként lecsúszott a lovassal együtt, s megtörtént, hogy ily lefordulásnál orrom az udvarnak elég kemény talajával érintkezett. Ki is kaptam érte a nagybácsitól. „Okos ember ilyenkor felkapja a fejét, s nem ejti a földre, mint a tökö!”

Néhány lecke után felszabadultunk a Reiterschuleből, s mehettünk már ki a szabadba. Ekkor már Borsody vette át a vezetést. lovagolta a Gyilkost, mi meg felváltva poroszkáltunk oldala mellett. Olykor sarkantyúba kapta lovát, s egyet suhintott vessz jével a kis Morzsára. Gyorsította volna az is menését, de eleinte bizony görcsösen tartottuk ilyenkor a szarát. „Eressze meg a kantárt, eressze meg a kantárt” kiáltott vissza Borsody. Nekibátorodtunk, s hopp! hopp! rövid vágásban igyekeztünk utána, s felporzott az út nyomunkban.

Nemsokára már 10–12 km utat is játszva megtettünk, sokszor sötétes volt már, mire hazaértünk. Pompás napok voltak ezek.

TANÓRÁK

Az ünnepélyes családi vizsga után letettük Vácon az elemi osztályokból a hivatalos vizsgát, s egyszerre s ugyanitt beírtak a piaristák gimnáziumának I. osztályába mint magántanulókat.

Iskolai életünknek ez a fontos mozzanata otthoni elhelyezkedésünkben is változással járt.

A „piszkos”-ba néz szoba Borsody igényeit már nem igen elégítette ki. Így aztán a Noé bárkájának délnek néz két szobáját mi foglaltuk el Borsodyval. Az első az övé, a hátulsó a miénk lett.

Borsodyban volt esztétikai érzék, s csakhamar hozzáfogott új, barátságos, vidám otthonának csinosításához. Bement Losoncra, vásárolt képeket, tükröt, festéket. Ezeket felaggatta a falakra, szép szimmetriával. Tiszaparti halászok, alföldi juhász, Hunyadi László a ravatalon stb.

Szép fehérre mázolta azután a szoba két ajtaját s az ablakramákat; zöldre a régi kopott zsalukat. Igazán kedélyessé, otthonossá alakította a kis szobát.

Nina a kis Árával a túlsó, cselédudvar felé li szobákba költözött. Ezek egyike volt hálószobájuk, a másik a nappali.

Megindult aztán abban az új mili-ben a tanulás új erével.

Még a nagy nyári szünet ideje sem hozott teljes szabadulást az iskolai fegyelem nyegétől.

Borsody nem akarta, hogy rendszeresen beosztott foglalkozás nélkül töltsük az időszakot. De kissé túlhajtott a célon.

Abban az időben szemfájós volt, s tartózkodnia kellett az olvasástól. Jó alkalom ez arra, hogy begyakoroljuk a német olvasást. Elkerül a könyvtárból Cervantes Don Quijotejának több kötetes német fordítása.

Ebből kellett a délután s délután óráiban két-két órát felolvasnunk. Borsody a másik, elsötétített szobából hallgatta a díványon heverve, s szundikálva közben.

Hogy ne tette volna meg hatását reánk a nagy spanyolnak halhatatlan alkotása. Eltűnt állott testet öltve hűségek alakja a „Chevalier de la triste figure”, a nemes idealizmusával, komikus fegyverzetében a tisztelgésre és szeretetre méltó Don Quijote, s oldalán a prózai, önző, alantjáró

gondolkodásnak humoros megtestesülése, Sancho Panza, amaz csontig aszott Rosinantéján, emez kócos szamarán.

A szélmalommal vívott küzdelem, a Mambrino sisakjává varázsolt réz borbélytányér, Don Quijote vezeklése és lovaggá avatása, a fokhagyma illatú Dulcinea del Toboso – szép és mulatságos volt mindez nekünk, de mégis mindezeknél is szebb volt a nyár pompájában dísz természet odakünn, honnan oly balzsamos illatáramot hozott szobánkba a szellő fuvalma a nyitott ablakon. Bennem oly füledt, oly andalítóan álmos volt a levegő.

Fecskecsicsérgés, fuvolahangú sárgarigónak fütyje hangzott az ereszalól, a kert felől. Hosszúra nyúltak ezek mellett Sancho Panzának a felolvasás lankadó egyhangúságával eldarált beszélgetései.

Potrohos, lomha poszméh röppent be közben, körül-körül zümmögte a szobát, vágó szemmel néztük, amint ismét kisurrant az ablakon, mint ha hívogatott, csalogatott volna ki a napsugaras szabadba – de nehezen is vártuk a pillanatot, hogy kövessük.

Ilyen volt a nyár – aztán jött a tél!

Óh te fehérre festett ajtó, ott a két szoba közében! Sok kínomnak voltál te meghitt tanúja. A festék sohasem száradt meg rajta teljesen, valami puha hártya képződött a festék felületén.

Este volt mindenkor a másnapi lecke felmondásának ideje. A nevelőasztalánál ült, mi bevonultunk a másik szobából egy-egy garmada könyvvel.

Oda raktuk a könyveket az asztalra, s háttal neki támaszkodva a két ajtószárnynak, vártuk a kérdéseket. Körmeink idegesen vágáltak ezalatt a festék puha kérgében. Harminc esztendő múlva ott találok még ezeknek a kínos körömkaparásoknak a nyomát, s mint hieroglifákból, olvastam ki belőlük a múltnak nem egy viharos emlékét. Szinte újra átéltem, mikor nagy lendülettel repültek vissza a könyvek, s mi levelenkint szedve össze, vonultunk vissza szobánkba asztalunkhoz, s kezdődött újra a magolás: „A germán nép törzsei voltak: a teutonok, az alemannok, a suevek, a bajuvárok, a kimberek, a herulok, az usipetek és tenkterek” stb. Akkor Thun osztrák kultuszminiszter tanrendje járta, eszerint pedig a történelemtanulás a germánok történetével kezdődött, Putz Vilmos száraz munkája nyomán.

Búsult s bundásodott ezalatt a hosszú télen a kis Morzsa is. Húzta a vizeshordót, s rágt a száraz szecskát, mint gazdáí az iskolában, s talán azokkal együtt álmódott egy lelket vidító, testet üdít kis abrakról.

MANDI

Akad mégis egy kis víg cimboránk; ott röpködött az vidáman, jókedv en az ablak közében. Egy fekete sapkás, sárga begy kis cinege , a Mándi.

Azt hitte szegény a téli zimankó közeledtével, hogy kedélyesebb világ van odabenn, mint künn a szabadban, s be-bekopogtatott az ablakon, mi-kor átjárta könny tollbundácskáját a hideg, s begye is üres volt.

Fortélyosan kis tökmagot szórtunk az ablak közé, s a küls t kissé ki-nyitva, spárgára kötöttük annak kilincsét. A csábító eleség az ablak köré-be csalta a kis éhez t, felcsillantak apró fekete szemei, de mire a tökmag a cs rében volt, rándult a zsinog, becsapódott az ablak, s a cinke benn szorult.

Kínosan verg dött eleinte, de jó barátok lettünk azután. Volt kis me-leg fészke, voltak keresztpálcikák, melyeken kedvére ugrámozhatott, s volt mindig kendermag, tökmag b ven, csak úgy dúskált benne. Ha egy-egy koplaló társa röppent néha az ablakra, s rákopogtatott, hetykén cs -rébe kapott egy-egy tökmagot, egy keresztpálcikára szállt vele, körmöcs-kéi közé kapta, s meg-megkopogtatva vájkálta cs rével. Szinte mondani látszott: „Rab vagyok, de jó dolgom van! Ne sajnáljatok, inkább irigyeljete.” Jókedv csicsergésével, vidám ugrámozásaival vígasztalónk, jó barátunk volt – iskolánk keser ségei között.

Tavasszal aztán egy szép, der s napon ablakot tártunk neki. Nem ha-bozott soká. Egy víg „csin csarra rá” – ez volt tán köszön és búcsúszava, ezzel elröppent ki a szabadságba! Boldog madár!

ANNA N VÉREM LEÁNYKORA

Kirepültél nemsokára Te is, a sztrégovai kastély csicserg , dédelgetett kis madara, kirepültél a meleg szeretettel ágyazott fészekb l, de amely

mégiscsak kalitkába volt ágyazva neked is, és nem ingatta, ringatta azt az édes zöld fáján a szabadságnak éltet fuvalma.

A napnak, az esztend nek minden szakában ott láttalak naphosszat ülni nagyanyánk oldalán kézi munkával, könyvvel kezekben. Alig jutott rész neked az ifjúság játszi örömeib l, szórakozásaiból. Pedig kivenni ezekb l a maga részét, ez az ifjúság joga, mert hisz ezek az élet tavaszá-nak napsugarai.

Olyan ezek nélkül a fiatal leány élete, mint a melegházban nyíló virá-gé, melyet nem edz, nem izmosít a leveg nek szabad árama, s csak az ablakok üvegén átsz rve kapja a napot.

Ilyen volt édes Annám a Te életed folyása Sztrégován. Ne érje ezért a szemrehányás gondolatának még árnyéka sem az áldott kezet, amely ezt ekként intézni találta jónak.

Nem lehetett az másként. A nagyanyának életkorát egy félszázad vá-lasztotta el az unokáitól. Vajmi nehéz és kevésnek adatott 68 évvel meg-érteni a 18 éves kornak lelki- és kedélyvilágát.

Let n ben volt már akkor a biedermeier kornak az a szelleme, amely még nagyanyám elveit irányította, a múlt tradíciói alapján, unokája veze-tésében.

Helyezend kalap, hogy nap ne érje az arcot, batisztkend a kánikulá-ban, hogy hófehér maradjon a nyak. Gyep l, kantár világért sem a kézbe! – nehogy elszélesedjék a tenyér; – rossz lóbálni a kart a test szélességén túl, mert az pórias! – De az istenért, nem míder nélkül, s a keszty lehe-t leg még éjjel is a kézen legyen!

Régi id k régi emlékei!

Átjárta azóta a n knek a régi id knek füledet leveg jét egy szabadabb – most már talán túlon túl szabad – szell nek árama.

KÁROLYI MIKSA SÓGOROM

Egy-egy kisebb nyári mulatságon kívül sok majális a dubravai pusztán (afféle fite champetre), kirándulás a Liszecre (most Madách tet), gulyás-hús f zéssel összekötve stb. Fiatal leány életében még egy mulatságnak jogosultsága volt elismerve Sztrégován is, s ez volt a bál.

Megjött a téllal Anna n vérem els báljának napja is. Ki lehetett volna más a gardedám, mint a nagymama. Madách Imre is elkísérte ket a nagy bárkában, amelyen ugyan volt a kegyetlen útban a négy lónak mit húznia.

A bál a losonci kaszinóban zajlott le, s résztvett azon a vidéknek egész el kel úri társasága.

Hány bálban vett n vérem részt összesen – nem tudom. Talán kett volt. Az meg diszkrét dolog, tett-e valaki az aranyifjúság közül szívére nagyobb benyomást? Természete nem volt lobbanékony.

Els gavallérja ennek az id nek Sz. F.* volt. Felt n en szép, barna férfi. El kel , vagyonos dzsentri szül knek egyetlen fia. Profilja finom metszés , hajlott orral, fekete s r szakállal. Megjelenése elegáns, kedélye vidám, temperamentumos.

Egész egyénisége a maga férfiasságában olyan, hogy azt hiszem, nem egy n i szívet hozott er sebb dobogásba, s nem csodálnám, ha n véremét sem hagyta volna hidegen.

Hogy egyik legjobb s legtöbbet emlegetett csárdás táncosa volt Annának, az bizonyos, maga meg élt-halt egy jó csárdásért.

Elég legyen itt annyi, hogy volt a báli vendégek sorában egy 38 év körüli férfiú. Nem magas, de szikár, csontos alak. Komoly, de nem komor arcának nem mindennapi jelent ségét fokozza a hollófekete sima haj, az er s, tömött szemöldök, az élénk, villogó fekete szem. Ez Károlyi Miksa volt, Nógrád megyei, pinci birtokos, alezredes szabadságharcunk idején.

nem tartozott a táncosok sorába, de n vérem már az els találkozásnál lekötötte érdekl dését. Annak figyelte minden lépését, mozdulatát. Nemsokára megtörtént a megismerkedés.

Már harmadnap a bál után kétlovas könny fogat állt meg a sztregovai kastély el tt, s Károlyi megtette a családnál els látogatását.

Károlynak saját kertészetében termelt szebbnél szebb kamélia csokrok, s az eljegyzés követték nemsokára az els látogatást.

Eközben történt, hogy X. Y., a megyének egyik el kel gavallérja tizes négyesen egy este behajtott Sztregovára az épület sarkáig. Itt az árendással váltott néhány szóból megértette a helyzetet, s azzal megfordította négyesét, egyet cserdítve ostorával kihajtott a faluból.

Károlyi Miksának a Losonctól félóránnyira es Pinc palóc községben volt a gazdasága, csinos kis birtoka, s egy régi, ódon, emeletes épületben nemes egyszer séggel, villa stílusban átalakított, jóformán újra épített csinos kis kastélya.

Az országút majdnem közvetlenül a háznak a szentimrei Károlyi család címerével díszített, nyugatnak néz homlokzata el tt vonul Losoncról Rimaszombat felé.

Még egy éve sem múlt el annak,* hogy egész családnak: nagyanyám, Imre nagybátyám, Anna s mi fiúk, a nevel vel nagy útra készülten arra robogtunk el az országúton, az el tt a kis kastély el tt – két kocsin, a négylovas, félfedeles hajdivánon, s Madách Imre rozoga bricskáján Dereskre, meglátogatni a mi kedves jó öreg papunkat, az én felejtethetlen Gaál bácsimat, aki abban az id ben Jolsva közelében, Deresken (Gömör megyében) volt ennek a hegyek közé rejtett falunak jól szituált plébánosa.

Faluról falura érdekl néztünk és tudakoltuk, kicsoda annak a csinosabb úrilaknak a tulajdonosa?

Még ma is emlékemben él, mikor Pincnek egyforma, a délutáni meleg nyári nap fényében izzó fehér házacskaik között elhaladva mindannyiunkat meglepett az a nyájas, kedélyes, vidám kis kastély ott az országút mellett, amelynek oly vidám keretet adott a piros pelargoniumokkal díszített terasz, s a parknak gazdag facsoportjai.

Nem álmodtuk még akkor, hogy ehhez a házhoz, ehhez a faluhoz oly er s számai f znek majd egyszer a kegyeletes és kedves emlékek egész sorozatának, és emlékei azoknak az id knek, mikor az a kis ház az én családomnak volt néhány boldog évig otthona – és annak a pillanatnak, amikor örökre megváltunk t le.

Károlyi Miksát érdekes küls megjelenése mellett egy forradalmi h snek nimbusza vette körül.

De hát meg is illette ez t jogosan, bár néki a dics ség babérkoszorúiból egy levélke alig jutott, nem is kereste; s t, szerény egyénisége kerülte is mindennem megnyilatkozását igaz érdemei elismerésének.

Pedig ott küzdött a rácok ellen a perlászi tábor szétverésénél, ott Versecnél. Fehértemplom bevételeknél egy dandár élén kiverte lelkes hu-

szárjaival az ellenséget erős hadállásából. Megrohamozta a karlsruferi reductot egy századdal, s elfoglalta az ellenség egy ágyúját.

Részvett Bem alatt Erdélyben 1849 februártól annak összes csatájában. Piskinéél az ellenség jobb szárnyát szorította vissza. Nagyszebennél a 11. zászlóalj folytonos tüzelésének fedezete alatt, betört az ellenség védmei közé, s elvette három ágyúját.

Tanúságot tesznek mindezekről Damjanichnak és Bemnek napiparancsai.

Rászolgált ezekkel a hős fegyvertényeivel a dicsőség babérkoszorújára – de rászolgált az aradi börtönben elszenvedett raboskodás mártírkoszorújára is.

Ily emlékekkel szívében tért vissza öt éve öreg anyjának ölel karjai közé, elhagyott, pusztulásnak indult otthonába – ölel karjai közé annak az áldott jó anyjának azokkal a jószágos szemekkel, azzal a bánatosan mosolygó arccal, amely szemeken, amely arcon talán sohasem cikázott át az indulatnak egyetlen fellobbanása sem, azzal az imádságos ajakkal, melynek talán sohasem volt egy kemény szava.

1858 nyarának egyik derős napján* itt állottunk mindnyájan, a családnak egyedül maradt tagjai, könnybe borult szemekkel a kastélynak kert felőli erkélyén, s néztünk az út felé, melynek egy kis darabja látszott a fák koronái felett.

Arra robogott el egy pillanat alatt a gyorsan haladó négyesfogat, mely nem véreget vitte új otthonába. Óhajlásához képest a jó Gaál bácsi jött meg messze földről erre az alkalomra, és eskette meg az új párt, és adta áldását reá.

Ki is tehetne volna azt bensőségesebb, szentebb áhitattal, mélyebb érzéssel, melegebb szeretettel, mint .

S ha a béke, a bizalom, a segítség, a lelkek harmóniája a házasság boldogsága, úgy az áldása meghallgatást talált az égben, s boldoggá tette éltüket, s ott lobog még ma is haló poraik felett.

BORSODY SZÓRAKOZIK

Ott, hol bájos fiatal lány van a háznál, szinte tisztább, üdőbb erkölcsé, atmoszférája is van annak a milióknak, amelytől környezi.

Én azt hiszem, nem csalódom, ha azt a nem elnyős fordulatot, amely Borsody viselkedésében beállott azóta, hogy nem vérem körünkben távozott, részben ennek az erkölcsi korlátnak megszüntével hozom kapcsolatba.

Az első pár év elmúltával nevelőnk egész viselkedésében fordulat állt be, amely nem vált elnyére. Első megnyilvánulása az volt, hogy este nem étkezett a család körében. Vacsoráját, valami húsfélét, kenyeret és bort a szobájába kellett küldeni, és ott fogyasztotta el. Ez felmentette t az esti étkezések idejének kötöttségét .

A bor élvezetében nem tartotta meg többé az eddigi mértéket, ami következményeiben nem kerülhette el figyelmünket. De abban a korban voltunk már, hogy bizonyos romantikus hajlamairól szóló szóbeszédnek sem hangzottak el füleink mellett észrevétlenül.

A hétnek egy-egy napján szájában csibukkal, házi sapkával fején tipegett lefelé az udvarból; nem maradt titok elttünk, hogy ilyenkor egy-egy órára, utóbb hosszabb időre is, s t, egész estére a korcsma épületébe tért be szórakozni, s azt hiszem, nem egyedül a Heksch Száli bájaiban rejlett a vonzó erő, amelyt ezekre a kirándulásokra csábította.

Volt eset, hogy már a délután korai óráiban lement a megszokott fekete kávéra Hekschékhez.

Szép téli, napos idő volt, a csepergő folydogált az olvadozó hó leve.

A napi program így szólt: „Önök most kimennek, és az udvaron sétálva megvárnak, míg visszajövök.”

Mi sejtettük, hogy multságunkat nem fogja egyhamar az visszatérte zavarni, s elkezdtünk katonásdit játszani. Ostrom alá vettük a teraszt, egyikünk a védő volt, a másik a támadó. Röpködtek a puha hógolyók a levegőben, vígan folyt nagy dühvel Szevasztopol ostroma. Még aktuális érdekesség volt akkor.

A nap gyorsan hanyatlott lefelé, a csurgóról nem csepegett többé. Az utolsó cseppek is jégcsappá dermedtek már – Borsody nem jött; folyt tovább a játék, míg aztán sötét lett, s bekergettek.

Ritka kedélyes egy délután volt ez, piros betűvel van beírva emlékembe.

De volt Borsodynak még más szórakozása is. Ez már el készülétekkel járt. El ször is pár napra szóló tubák elkészítése; a megmaradt és megszáritott szivardarabokból morzsolta ezt, s papírlapra téve addig rázogatta, míg a pornak durvább része elvált a finomabbtól, s ez volt a tubák. Aztán hallottuk, amint apró, éles fej szögeket ver be topánja sarkaiba; ez volt a sarkantyú. Tehát lovagolni megy.

„Most elmegyek” szölt – hála Istennek, gondoltuk mi; „lehet, nem is jövök meg estére” (annál jobb), „Önök csak tanulják leckéiket szorgalmasan” (várhatja!).

Ezzel kiment a „piszkos”-ba. A Gyilkos már nyergelten várta. Elvágatott.

Kíváncsian lestük a túlsó szobából. Felfelé a hegynek tartott, a meredek köves úton a háji pusztá irányába, odafent elnyelte az erdő. Mi már tudtuk ennek jelentőségét. Jelszere ment. Nagy vonzó ereje volt annak a hegyen, erdőn túli kis falunak a mi Borsodynkra. Hja, azt tartotta Lutherrel: Wer nicht liebt* Wein, Weib und Gesang, der bleibt ein Narr sein Leben lang!

Megjött az este, de Borsody nem. Madách Imre sem volt* abban az időben otthon.

Nekünk azért pompásan végződött a napunk.

Tél volt, faramuci idő. Ilyenkor az ebédlő rendszerint ereszen kihalt estére. Nagyanyám saját szobájában terített vacsorára. Ünnepszám ment ez nekünk. Füstölt kolbász tormával stb. abban a fesztelen, meleg intimitásban.

AZ ALVÓ OROSLÁN BARLANGJÁBAN

Nem voltam soha alvó oroslán barlangjában, de úgy érzem, az sem volna hátborzongatóbb, izgatóbb, mint gyermekkorom Borsody szakán egyik epizódja, melyet elmondandó vagyok.

Két életrendi rendszabály, melyeket jó nagyanyám már legkisebb korunkban annyira lelkünkre kötött, hogy eltörülhetetlenül véstek minden időnkre emlékezetünkbe, e két tételben nyert kifejezést: ne igyatok-

felhevülten vizet,* s mielőtt elaludtok, ne feledjétek el a gyertyát eloltani.

Abban az időben még nagyjából fagyú gyertya járta, s annak bizony, ha nem koppantották rendesen, megnőtt a kanóca, tüzes csomóképződött a végén, ez könnyen lefordult, s mint több ijesztő példamutatta, tüzet is okozhatott, és könnyen az örök álomba segíthette azt, aki elég gondatlan volt égyertya (s különösen fagyú gyertya) mellett elaludni.

Borsody szobáját, amint már említém, egy szárnyas ajtó választotta el a mienktől. Az ajtó az szobája felé nyílt. Nappal rendszerint tárva volt, estére behajtotta, hogy csak keskeny résen volt nyitva; de nehogy a mi szobánk felől megzavarhassák visszavonulásának intimitásában, egy a kilincsre és az ajtó szárfa ütközésére sített kötelék szolgált biztosítékul a mi oldalunk felől váratlan betoppánás ellen. De, hogy még kíváncsi szemek kémlélindiszkreciója ellen is védve legyen, az akkori szokás szerint az ágy nagyságának megfelelő ráámára feszített ágyterítőt odaállított a mély ajtóküszöbnek a szobája felől része elé.

A vacsora utáni rendes időben aludni tértünk Aladárral. Mint afféle ideges, Borsody szerint holdkóros hajlamokkal bíró gyermek, vagy talán a sokszor izzórafőtött vaskályha sugárzó melege miatt, bár jó késsre járt már az idő, s Aladár cousin édesen aludta már az igazak álmát – nem jött álom szemeimre. A középső ajtó résén át még a gyertyának az ágyterítőráma ritkás szövete által tompított fénye világított át Borsody szobájából; tehát még olvas; de nem, hiszen – mint ijedten észlelem – tompa, egyenletes, horkoló moraj hallatszik belülről – szent Isten! – elaludt, s a gyertya égve maradt!! Minderessebb nyugtalanság veszeres rajtam, felülök ágyamban, hallgatózom – a horkoló hang nyugodt ütemben folytatódik tovább; szinte látom már, mint nassgömbül a tüzes kanóc, már nyalja a gyertya oldalát, pár perc múlva lobot vehet a párna, s kész a veszedelem!

Itt tenni, itt segíteni kell!

Habozni nincs idő, s hirtelen elhatározással pár pillanat alatt künn vagyok az ágyból.

Dobogó szívvel, visszafojtott lélegzettel, szinte légiesen könnyű, halk léptekkel, gondosan kerülgetve a sötét szobában minden akadályt, lo-

pódozom el re, kis nesz odabent, s szoborrá meredve állok meg mozdulatlanul a pillanat adta helyzetemben.

A horkoló hang nyugodt üteme ismét visszaadja bátorságomat. Izmaim s tagjaim mindenféle contortioja* mellett sikerült az ajtókra er sítet köteléket nagy kinnal kibogoznom, macskaóvatossággal siklom el nesztelenül az ágyterít rámája mellett – alig egy pillanat még, s ott állok egy lépésnyire a veszedelmesen lobogó gyertya lángja mellett édesen alvó oroszlántól. Egy, kett , három! az oroszlán nyugodtan alszik tovább – de a gyertya nem ég többé.

Reszket kezekkel tapogatózom kifelé a sötét szobából, dideregve a kiállott izgalomtól bogozom újra az ajtózár kötelékét, s megkönnyebbült fohással sietek vissza fekhelyemre; s az éjjeli gyertyaoltás rejtélyének megoldását Borsodyra bízva, egy h stett önérzetével húzom magamra a takarót.

Az eszmetársulás kapcsolata idézi emlékembe egy kés bbi id be es élményem történetét is.

Hideg februári id ben Vácra voltunk levizsgázni a IV. osztály els félévi anyagából..

A „Szarvas” vendégl ben tértünk nyugovóra a hosszú és fáradságos utazás után. A másnapi vizsga el izgalma tette tán, de ismét került az éjjeli álom; akkori nevel nk, Jancsó s Aladár már er sen fújták a kását, s én még nyugtalanul hánykolódtam ágyamban.

Egyszerre valami neszre lettem figyelmessé. Szobánkban jókora cserépkályha állott, s kellemesen árasztotta melegét az áth lt falak közé. A kályha kívülf l volt. Az akkori régi építkezési mód szerint jókora r volt a vastag falban, ebbe nyílt két szomszédos kályha f t nyílása. Az rben a f térsre el készített fa volt nagyobb mennyiségben felhalmozva, s ezt az rt a nyitott, deszkázott folyosó fel l ajtócska zárta el.

A nesz az ajtócska fel l jött. Mintha hosszsan, egyenletesen rázta volna valami megmagyarázhatatlan er . Szél nem fújt, a kevés utazó már nyugalomra tért, nem járt arra senki.

A nesz apránként mind er sebbé, intenzívebbé vált.

Nem állhattam tovább, költögettem jó nevel nket.

Végre, kissé türelmetlenkedve, kibontakozott mély álmából – fülelt, hallgatózott – a nesz néki is különösen érthetetlennek t nt fel. Néhány ruhadarabot kapott magára, s kiment a folyosóra.

Ezúttal éberségem üdvösnek bizonyult.

A kályha el tti rben felhalmozott fa meggyulladt, attól meg a faajtócska is tüzet fogott, s ha innen a t z a folyosó deszkázatára, s a közeli felvezet falépcs kre is átterjed – könnyen végzetessé válhatott volna a „Szarvas” vendégl utasaira.

A gondatlanul betett ajtócska résén át az ég hasábokhoz toduló leveg beáradása okozta az ajtócska egyenletes csapódásának neszét, melyre figyelmessé lettem.

DECEMBERBEN VIZSGÁRA

Az els osztályból sikeresen letettük a vizsgát Vácra, következett volna a második; de ebbe belebuktunk, méghozzá vizsga nélkül. Furcsa története volt ennek.

A vizsgák ideje abban az id ben július volt. Elmúlt azonban a július, az augusztus, elmúlt az sz, mi még mindig nem készültünk el az el rt anyaggal. December vége felé járt már, mire könyveink végére értünk.

Most tehát vizsgát tenni Vácra! No hiszen, jókor!

Az út rossz volt, a hintók rozoga állapotban, a tél meg kitartóan hideg és zord.

Ponyvából fedelet rögtönöztek aztán egy szekérre, bebújtunk nehezen a ponyva alá, s elindultunk a nagy útra.

Fogvacogva, dideregve, csontig átfázva értünk egy-egy útszéli korcsmától a másikkhoz; a Koplalótól a Fekete vízhez. Jól esett a meleg ivóban egy kis pihen , egy kis meleg disznóaprólék, fokhagymás kolbász a csikorgó hidegben. Az est s r ködében lestük a ponyva alól, hol csillog ki a ködb l valami távoli fény, hol lesz már vége a hosszú, keserves utazásnak.

A második nap estéjén végre elértük szerencsésen Vácot. Borsody másnap délel tt átment a gimnázium igazgatójához. Mi meg nagy izgalomban vártuk az eredményt.

De bizony hosszú orral jött vissza.

December végén vizsgázni lehetetlen dolog, képtelenség; az évet elvesztettük, majd szóba állnak velünk jöv júliusban.

Délután már kifelé csörömpölt az annak idején Mária Teréziának emelet diadalív alatt – no hiszen, nekünk nem volt diadalívünk – ponyvás szekerünk Vác városának kövezetén. S vittük haza a piacra vitt, de ott el nem kelt portékát, a nagy garmada könyvbe belészorult sok tudományt.

Már Balassagyarmatig nem jutottunk el aznap. Meg kellett hálnunk a rétsági nagy vendégfogadóban. Egy-két vendég lézengett még az étkezőben. Egyiknek a foga fájt kegyetlenül, egész táncot járt kínjában; hol az izzó vaskályhával süttette bebubolázott arcát, hol meg hideg víz öblögetésével próbálta fájdalmát csillapítani.

A másik utas, egy gyarmati kereskedő, beszédbe ereszkedett velünk, s értesülve utazásunk céljáról és balsikeréről, nagy felháborodással „hottentották”-nak nevezte el az áldott jó emlék piaristákat ezért a kegyetlenségért. Bizony ártatlanok voltak azok abban a balsikerben.

Jött a lefekvés ideje, a meleg étkezőben a napok óta főtlen szobába. A nyirkos ágynemű csak úgy szította testeinkben a meleget. Dideregve bújunk a magasra tornyolt ágy dunnái közé.

Karácsony estéjén, koromsötétben értünk haza. Szomorú emlék, szomorú karácsony!

Éppen asztalhoz ültek, mikor megérkeztünk, s kanalazták a párologó böjtös levest – valami kínos érzés ült a kedélyeken. Szóvalanok voltunk mindannyian.

Felhangzott most is odakünn a parasztyermekek karácsonyi éneke, de most nem keltett örömteljes visszhangot szíveinkben.

A TÁNCÓRÁK

A balsiker expedíció után* kezdődött a nyikorgó száraz malom taposása elől.

Dolgunk ebben az évben mégis kevesebb volt, s így maradt idő a tánc tanulásra is. N vérem közvetítette a dolgot, s szerzett táncmestert Losoncra, Szilveszter (azelőtt Weinberger) urat.

A táncleckék februárban kezdődtek, s tartottak egy hónapig délutánonként az ebédlőben. Részt vettünk ezeken mi ketten Aladárral, az ak-

kor hét év körüli Ára unokahúgom,* s az esztergályi evang. lelkésznek, Kubányinak 9–10 éves Milka leánya. Milka Henriciéknél lakott, Henrici anyjának felügyelete alatt, onnan járt át a leckékre, sáros időben minden legényük hozta át a hátán.

Ebben az időben már a magyar viselet divatja járta.

Érdekes időszaka volt ez a nemzeti felbuzdulásnak. A hölgyek pruszlikat, ingvált, kötényt, pártát, cifra aranyos főt viseltek a „krinolin”-hoz; a férfiak csizmaszárba szorított szők nadrágot, atillát. Akinek frakkja, gérokkja volt, az levágatta a „seszli”-ket, s pitykés dolmány lett belőlük.

Megismételte nálunk is a mulyadi szabó a szükségeseket, s szombaton már alig vártuk a vasárnap reggelt, hogy magunkra öltjük az előre ágyainkhoz készített ünneplő ruhát. Ezen vitézkötés is volt, sok pityke és zsinór, s hozzá rojtos kordován csizma, nagy karikás pengés sarkantyúval. Szép volt az ebben az öltözetben lejteni a bokázós „körmagyart”.

Táncmesterünk nemcsak a táncnak volt mestere, sokoldalú ember volt ezen kívül is. Maga kísérte hegedzővel tánclépéseinket, s elég ügyesen kezelte a vonót. Esténként sokszor bejött nevelőnk szobájába, s mi a szomszéd szobában élveztük színes játékát.

Gyönyörű dolgokat tudott faragni a közönséges főtlen cserfa hasábokból, s kitűnően utánozta az állatokat, s valami különös recsegéssel hangon a főtlen részleést.

Mint afféle jó kálvinistának, állandóan éjjeli szekrényén volt a Károlyi-féle magyar Biblia. „Sok szép, regényes hely van benne”. Ebbe a mondásba foglalta abból merített benyomásait.

A régi Weinberger csak a magyar kiejtésben nyilatkozott meg. A „mozdulat” nála állandóan „mazdulat”, a „fordulat” állandóan „fardulat”, s a „bokázni” „bakázni” volt az ő nyelvén.

A táncnak igazi mészere, büszkesége volt a „nagy harang”. Bokáit majd jobbról, majd balról koppantotta össze a levegőben ennél a figuránál.

Nohát, minket ugyan nem emelt fel mészereének magaslatára. De azért a négy hét végén már hibátlanul eljártuk a francia négyest, és a körmagyart.

A tánckurzust kis próbabál fejezte be.* Erre ismét megjött Anna n - vérem is az „fekete jószágával” – mint férjét nevezni szokta. Ott voltak Henriciék és a Kubányi házaspár. Kis fiukat, a Lajoskát,* kés bbi jó nev fest m vészünket is magukkal hozták, s elhitették véle, nehogy helytelenül viselje magát, hogy templomban van. A csillárnak meggyújtott gyertyái nagy hatással voltak reá. Bámészan nézte azokat, és hallgatott.

Fityó, a helybeli vályogvet cigány bandája húzta a sarokban. Mikor aztán csárdásra került a sor, n véremben is felpezsdült a vér, s táncra perdült Henricivel. Ez a kis potrohos ember bámulatos könny séggel táncolt. Bemutatta a pozabucskit* is, ezt az oroszos jelleg nehéz táncot. Nem könny dolog ez: leguggolni, felpattanni, egy ugrás jobbra, egy rugás balra, majd meg szétrúgni a lábakat, meg hirtelen visszakapni, gyors ütemben hússzor, harmincszor egymás után. Ezt táncolják felvidéki tótjaink dudaszó mellett. Henrici is megcsinálta játszva, labdakönnny séggel. Egyik oldalról a másikra átsimított haja lecsúszott kopasz fejér l (tarkójára), és sörényként lengett a leveg ben.

A TURÓCI FRANCIA

A táncmester után következett a francia mester.* Furcsa históriája van annak, hogyan jutottunk ehhez.

Faluhelyen kevés az alkalom idegen nyelvek elsajátítására, vagy legalábbis sok pénzbe kerül. Így van ez a zenetanulással is. Ez utóbbira nem volt szükség, kimondotta nagybátyám a szentenciát, hogy a m vészeknek erre az ágára a legkisebb hajlamot sem fedezte fel bennünk, s igaz volt.

De hát franciául tudni mégis kívánatos dolog, jó volna ennek valami olcsó módját találni.

Azt a keveset, amit tudunk, részint Ninától sajátítottuk el, részint a tanítónkkal folytatott grammatikai tanulásból. Tudjuk err l, hogy rendszerint kevés gyakorlati haszonnal jár.

Váratlanul megjött a kedvez nek talált alkalom. Egyik szép májusi estén poros, fáradt vándor tartott a konyha el tti padon pihen t. Jól esett

néki a köcsög aludttej, és jól lakva és felfrissülve beszédessé vált. Testtartása elárulta a katonaviselt embert, tekintetének nyílt kifejezése – az elhanyagolt küls , s kopott ruha dacára – bizalomkelt volt.

Nagyanyám, ki esténként szívesen elid zött az udvarnak ezen a részén, hol ilyenkor mozgalmas volt az élet, szóba állt véle. Így tudtuk meg, hogy emberünk Turócból való, két évet töltött a katonaságnál, volt Mantovában, Páduában, végig küzdötte az 58-i hadjáratot, s hátizsákjában egy vándorlónál bizonyára ritka dolgot – néki büszkeségét – francia grammatikát hord magával.

Be is mutatta tudományát, s foghíjas szájából (abban az id ben fel kellett a katonának harapni a patronokat, ett l töredezték ki el fogai) csak úgy ömlött a francia szó, persze nem annyira Szajna menti, mint inkább Vág völgyi kiejtéssel. De azért az alkalom kit n volt. Iratai rendszerben vannak. Ez lesz a mi mesterünk.

Az alku hamar megvolt. „Jean” végezni fogja az inasi teend ket a Noé bárkájában, s lesz egyúttal a mi francia mesterünk.

Jól is ment minden. Reggel öt órakor pontosan beállított, felköltött.

„Bonjour,* messieurs! Levez-vous! Comment avez vous dormi.” Kitisztította a cip t, ruhát, alkalmas id ben elbeszélgetett velünk; elmondta katonaéletének epizódjait, mulattatott adomákkal, melyeket innen-onnan böngészett francia grammatikájának olvasmányaiból – természetesen mindezt francia nyelven. Illetlen, helytelen dolgot velünk szemben sohasem ejtett ki száján.

De mikor aztán a mi turóci franciánk ki volt hizlalva, öltöztetve, fel támadt benne a nyelvmesteri önértet, s ennek szegény Ninával szemben oly sért módon adott kifejezést, hogy ebb l heves szóváltás, csaknem tettelegesség keletkezett, melyet csak a zajra odasietett Mihály szakács imponáló alakjának közbelépése akadályozott meg.

A dolog vége az lett, hogy Jean visszavedlett a régi „Janó”-vá, s háttárra akasztva bugyorát, tovább rötta az országutat.

HOGYAN JÁRTUNK LOVAGOLNI GYALOG?

A kis Morzsát nagyon megviselte a tél és a rossz koszt; állandó emésztési zavarokban szenvedett, túl kellett rajta adni.

Jött a tavasz, s egyik napján „Anci madár”, a rendes küldönc Pincről a kis tarka lóval állított be Sztregován, az én jó sógorom, Károlyi Miksa küldötte ajándékkal, saját nevelése volt.

Helyes kis állat, pejsz rét nagy fehér foltok tarkították, ez némileg tarka tehénre emlékeztetett ugyan, de nagyon széppé tette a mi szemünkben. Még teljesen tanulatlan volt, nyeret még sohasem viselt.

Borsody vette át az idomítást. Eleinte lange-en, aztán nekünk kellett rajta megpróbálkoznunk. De sehogysem tudta a hevedert, rúgott, ágaskodott, nem boldogultunk véle.

Ez így nem megy, majd belovagolja. Neki sem ment eleinte könnyen, aztán mégis betörte. Most már így járták a séták: Borsody lóháton elöl, mi meg gyalog utána. Néha tüskén, bokron, víztócsákon keresztül; ha ügetésre vette, ügettünk mi is.

Nagyon hosszúra nyúlt egyszer egy ilyen vegyes kirándulás. Fel a háji kapaszkodónak, be az erdőbe, onnan le a regényes kislibercsei völgybe, ebből egy szakadékos parton ismét fel, s ismét erdőbe.

Borsodynak egyszerre nyoma veszett, sarkantyúba kapta lovát, s elment el tőlünk az erdő sarkában a fák között, éppen egy útelágazásnál. Kocsinyom erre, kocsinyom arra. Melyiken kell t követnünk? Kétségbeesetten álltunk ott, kiáltottunk is utána – semmi felelet. Egyszerre felvillant agyunkban a gondolat, hogy amott, túl a hegylejtén van Jelscsfalva – hátha odament; mikor jövök vissza?

Estefelé járt már az idő. Álltunk, álltunk tétován sokáig, míg végre lódobogás a távolból, s egyszerre ott termett el tőlünk. Hol járt, mit csinált, a Tarka tudta volna megmondani.

Ez sem mehetett így tovább, a kis Tarka visszakerült Pincére, s ezzel megszűntek a mi gyalog lovaglásaink.

PINCI NAPOK

Legkedvesebb napjai ennek az időszaknak voltak azok, melyeket Pincen töltöttünk.

Örömteljes volt az a pillanat, mikor Losoncot elhagyva, s a szalatnyai hegyről ereszkedve lefelé, mind jobban s jobban feltárultak el tőlünk

tőlünk az Ipoly völgyének zöldellő rétségei, az Ipoly kanyargó folyásának mentén sorakozó Pinc, Bolyk, Nyitra* községekkel. Jobb felől a Karancs, bal felől a színóbányai hegyek kéklő ormái; szemben Gömör felé a pinci hegység százados tölgyek koszorúival szegett széles háta. Ennek tövében kis templomnak nyulánk fedeltornyja emelkedik Pincfalunak egyforma fehér házai fölül, amelyek szépen sorakoznak egymás mellé, akár csak egy óriás gyermek rakta volna ki játékdobozából.

A park sarkának egy nyílásán át kis kastély tekint ki kacéran egy pillanatra, hogy aztán csakhamar ismét elbújja a kert alatt folyó Ipoly fölül boruló fűz csoportja mögé.

Pár perc még, s a parknak fehér oszlopos korlátja mellett elhaladva hirtelen fordulattal gondosan kavicsozott kerti útra kanyarodunk. A teraszról pelargoniumok tiszpiros virágai mosolyognak felénk, s felénk árad a petúniáknak, rezedáknak és heliotropnak (vaniliának) édes illata; a kocsizőre járó el sietett sógorom s névérem ott állanak kitárt karokkal a ház tornáca előtt, hogy öleljék a fiukat.

Egy boldog kis fészeknek minden varázsa, két szeretetszívnek minden melege, egy áldott vidám kedélynek minden deréje ott ragyogott arany-sugaraival az egész kis tanyán.

Az épületnek hatszobás földszinte fölött volt még egy kis emeleti része két szobával, falépcsővezetett egy kanyarulattal oda. Ezek voltak a vendégszobák. Minket is ezek egyikében helyeztek el. Kedves kilátásunk volt innen egyrészt a falu, másrészt az udvar és kert felé.

Sógoromnak anyja is élt még abban az időben, két szobát lakott a földszint udvar felületi részében, éppen alattunk; vigyáznunk kellett, nehogy nyugalma zavarjuk. A következő évben már csak olajfestmény arcképe örökítette meg emlékét a szobákban. Híven ábrázolta az őt, a maga egyszeriségében, jóságos, szelíd arcával, szokott imakönyvével kezében – szinte hiányozni látszott valami a képen – a szentek glóriája.

Jó dolgunk volt nekünk Pincen, élveztük ott a falusi élet minden gyönyörét. Kitűnő fürdés esett az Ipolyban, nem mély vize ott csörgedezett pár percre a háztól a park oldalán, lehetett ott horgászni is. Lovaglásra a már megszeliált Tarka rendelkezésünkre állt. Szép séták kínálkoztak a garábi pusztá felé a síkon, óriási vén tölgyfák árnyékában, melyek el-

szórtan, és évről évre csökken számban állottak a legel n, ahol a napalkonyattal legelész birkanyáj oly békés hangulatot adott a képnek.

Voltak sétakocsikázások a gazdaságban, idilli uzsonnák künn az erdpázsitján, vagy gyümölcserés idején a sz l ben, honnan elragadó kilátás nyílt az Ipoly völgyére, elszórt falvaival, s a hegyek kékl távolában a kéttornyú gácsi várra.

KÁROLYI JÁNOS ÉS CSALÁDJA

Károlyi Miksa sógoromnak öt testvére volt, három fiú és két n testvére. Fiú testvérei között a legid sebb Károlyi János volt, alispán, utóbb országgy lési képvisel . Külön élt, bár nem elváltan feleségét l, aki Ajnácsk n lakott (szül. Jankovich) gyermekeivel. Érdekes, férfias modorú hölgy, nyírott hajjal. Emellett széles olvasottságú, m velt, szellemes. Fiuk egy volt: Károly.*

Sógorom- s n véremmel többszörönként átrándulva Ajnácsk re, csakhamar jó pajtási viszonyban voltunk Károllyal, aki nálunk 2–3 évvel volt id sebb. Er s, vállas, izmos szép fiú. Véle barangoltuk be az ajnácsk i vár érdekes romjainak folyondárral, repkénnyel ben tt minden zegét, zugát, sikátorát.

Sógoromnak nagy gyönyör sége telt deli öccsében, feldobogott az öreg huszár szíve, mikor unokaöccsét oly délcegen megülni látta a nemes vér Hasszán paripáját. De sok reményt is f zött hozzá – náluk családra már nem volt kilátás -, öccsében – aki utolsó férfisarja volt a családnak – látta a Károlyi név megörökít jét, s meg kellett szegénynek élnie, hogy a viharok ellen megedzettnek látszó ezt az ifjú életet oly hamar derékba törte a kegyetlen halál.

Pár évvel az els ajnácsk i látogatásaink után, fiatal emberek voltunk már akkor mindhárman, napsütéssel, égi háborúval váltakozó nyári napon, Károlynak csinos, két lovas hajtó kocsija állt meg a pinci kastély el tt. Károly azzal lépett be: „Hála a gondviselésnek, csakhogy szerencsésen itt vagyok!” Elmondta aztán, hogy Fülek el tt óriási zivatar, s valóságos felh szakadás érte utol. A patakzó ár csaknem elsodorta már a töltést a füleki sz l k alatt, s alig volt túl ezen, mid n a sz l nek az út-

test jobb oldalán emelked k garádja nagy zuhanással összeomlott, magas k torlással zárva el kocsija mögött az utat. Pár pillanattal késve, sírját találta volna az alatt.

De szerencséjének jó angyala nem hártotta el mégsem a sötét végzetet, mely pár rövid évvel ezután tönkre tette alig megalapított családi fészkeinek boldogságát. Unokahúgát vette el, de Sarolta leányuk születésével feleségét kellett elvesztenie. Alig egy évre rá felette is bezárult a családnak gesztetei sírboltja.

Ily korán apátlan, anyátlan árvaságra jutott leányuknak, Saroltának házassága új köteléssel f zött a Károlyi családhoz; áldott emlék feleségem unokaöccse, Putnoki Móric vette n ül.

KÁROLYI LÁSZLÓ

Károlyi Miksának másik, nála szintén id sebb testvérbátyja Károlyi László volt, a kés bbi alkancellár.

Rendesen Pincen töltötte szabadságának egy részét. Károlyi László állandóan vidám, örökké ifjú szív és kedély agglagény. Sohasem bántott senkit, mindig el zékeny, udvarias, típusa a csiszolt, el kel világfinak, ki diszkréten tompított hangon beszél, diszkréten nevet, s helyt tud állni a legmagasabb körök társaságában is. Bécsben kezdte hivatali pályáját, s ugyancsak a hivatali kancelláriánál. Akkor is már az el kel köröket kereste. Járt a színházakat, estélyeket. De a fizetés nem sok volt, az apanázs is kevés. Takarékoskodnia kellett, hogy a szereplésének megfelelő társadalmi igényeknek megfelelhessen. Megtörtént, hogy a színházból vagy társaságból haza siet gavallér beírte egy útközben vett, s az elegáns frakk zsebébe csúsztatott fekete retekkel vacsorára, mint ezt többször hallottam t le.

Nyugalomba vonulása után Sáros megyei, szentimrei kis birtokán telepedett meg, s annak régi nemesi kúriáját jó ízléssel széppé, lakályossá alakította át; az si fában gazdag parkot gondozott sétautakkal, virágágyakkal tette változatossá. Szép kilátás nyílt abból, olyan „vue échappée”*-féle nyíláson át a mélyebben fekv kis tót falu egy részére, csinos stílusban épült templomával.

Nála húzódtak meg, s éltek le életük utolsó éveit anyagi romlásuk után n vére, Károlyi Paulina férjével, szendr i Török Adolffal, s onnan tértek rövid egymás utánban örök nyugovóra annak a falunak csendes temet jében, amely falura Török Adolf azt a megjegyzést tette, mikor még boldogabb id ben el ször látogatta meg ott sógorát: „no, ebben a tót Patagóniában még eltemetve sem szeretnék lenni!” Ilyen a sors iróniája!

A másik n vér, Mária, a régi stíl jó táblabírák egy rokonszenves alakjának, bocsári Mocsáry Daninak volt felesége.

N véremnek Pincre került idejében már magas korban volt mind a kett . Dani bácsinak csak egy látogatására emlékszem Pincen, s arra, hogy a latin klasszikusokból nagy párosszal citált versekkel gyötört mint afféle kis diákok. Felesége áldott jó lélek volt, s témái már inkább érdekelték – az orosz betörés idején Losoncon lakott anyjával –, s a muszkáknak losonci garázdálkodásáról, kegyetlenségeir l mesélt borzasztó részleteket, amelyek még akkor is élénk emlékezetében éltek.

Két fiuk, Béla és Miksa a katonaságnál szolgált, de már korán mint f hadnagyok megválva pályájuktól, megházasodtak. Miksa feleségének alföldi birtokán, Béla az öregek halála után az atyai részr l maradt Nagyfalun, Losonc közelében gazdálkodott, idehozta feleségét, Fáy Máriát, akinek érdekes egyéniségér l alább lesz szó.

Pinc egy rövid órára van Nagyfalutól, s a két ház között mindvégig s r és bens séges volt az érintkezés.

PINCI NAPOK FOLYTATÁSA

Jószomszédi és szoros baráti viszony f zte Károlyi Miksáékat az alig egy félóránnyira fekv Szalatnya pusztán lakó gróf Cebrian, s Losonc–Tugáron a Szilassy családhoz.

Özv. Szilassy Ferencné a régi matrónák tiszteletre méltó tipikus alakja – akinek nyílt, jóságos arca még megtartotta a leánykorában ünnepelt szépségnek nemes vonásait – szeretettel, szinte anyai jóindulattal karolta fel n véremet, aki a Szilassy család intim körében, s különösen a két alig felserdült, vidám kedély leánynak társaságában, saját temperamentumának megfelelő kellemes társadalmi érintkezést talált.

GR. CEBRIAN LÁSZLÓ

Gr. Cebrian László, a kés bb honosított Cebrian de Fignerollas spanyol grófi családnak ivadéka, kevéssel n vérem férjhez menetele el tt hozta Szalatnyára fiatal feleségét, Révay Róza bárón t.

Sógorom már el zetesen jó baráti viszonyban állott Cebriannal, aki mint kapitány szolgált a hadseregben, a dzsidásoknál, s kevéssel n sülése el tt hagyta ott a katonaságot. N véremnek házuknál történt bemutatása után is megmaradt a két ház baráti viszonya, és s r , fesztelen érintkezésre vezetett a szomszédok között.

Cebrian László inkább alacsony termet , szikár, mozgékony, lobbanékony vérmérséklet , de meleg szív , ötletes ember volt. Er sen kidülledt, élénk szemének átható tekintete nem mindennapi szellemre, éles megfigyel képességre vall; sziporkázó, találó megjegyzései, meglep ötletei f szerezik déli származására valló gyors beszédét. Jó partnere volt ebben n vérem, aki nem maradt adós a kell riposttal, ha néha kissé csíp sebb éle volt az élcnek, s ilyenkor egész t zjátéka a szellem röppenty inek mindkét részr l, der s hangulatba hozta az egész társaságot.

Cebrian humoros ötleteinek példájául legyen elég e kett , amely még megmaradt emlékemben.

Rossz, de vakmer kocsis hírében álló fiatal ember sétakocsikázásra hívja „Lató” bácsit. „Köszönöm barátom” – evvel hártja el Cebrian a meghívást – „nem tartok igényt a Mária Terézira rendre”. Más alkalommal a szalatnyai hegy lejt jén találkozik sógorommal, aki Losoncról jövet útban volt hazafelé. Ez megállítja fogatát, s pár szót vált a vadászni induló Cebriannal. Valami katasztrófális balesetr l beszéltek akkor sokat, szóba kerül közöttük is, és sógoromnak arra vonatkozóan tett megjegyzésére: „Es steh en einem dabei* die Haaren zu Berg!” – „Wollte Gott” feleli Cebrian, s lekapva fejér l vadászsapkáját, végig simít tenyerével koponyáján.

Ötletessége közéleti szereplésében is megnyilatkozott. Nógrád megye egyik közgy lésén a költségel irányzatot tárgyalták. Ennek egyik tétele az útszéli kerékvet kre szánt összeg volt. Cebrian túlzottan magasnak találta az összeget, s különben sem látta célravezet nek a tervbe vett kerékvet ket; igaza is volt, rendszerint oly ritkán állottak azok, hogy köze-

ikben három szekér is átférhetett, s különös véletlen kellett hozzá, hogy egy éppen a cölöpnek nekihajtó szekeret megóvjanak a balesettől, a francia ezért „garde-fou”-nak nevezi azokat.

Cebrian tiltakozott a tétel beállítása ellen, s érvelését a francia elnevezésre való célzással ekképp végezte: „Az utakat végre is épész embereknek, s nem bolondoknak csinálják!”

Hosszú sora múlt el az éveknek, s eljött az az idő, hogy én jutottam családommal a Cebrian pinci szomszédainak örökébe – az öregúr tőlünk sem vonta meg azt a meleget, baráti jóindulatot, amely től az elköltözöttekhez fűzte.

Idő közben is özvegyül maradt, reményteljes huszár fiát elvesztette, leányai férjhez mentek; a fiatalabbikat, Rózát, Hubay Jenő nagynevű hegedőművészünk vette el – jól esett neki is egy-egy pinci látogatásával felidézni lelkében a régi idők emlékeit, többnyire lóháton jött. Kis mokány, bosnyák lova volt, direkt Szarajevóból hozatta. Egy ilyen alkalommal történt, hogy udvarunkba fordulva a lovacska megbokrosodott, s levetette gazdáját. Nagy riadalom lett erre az udvarban, mire odaértem, Cebrian teljesen sértetlenül már talpon volt, s nevetve azzal üdvözölt: „Barátom, ledobott magáról, mint a köstét”.

Nemsokára aztán a kertben tett rövid sétánkon szokott kedvességével s bizonyos önérzettel jegyezte meg: „No, a mai nappal belelovagoltam én is a hetvenedik esztendőbe!”*

Még egy búcsúlátogatás részemről, s többé nem is láttam azután. Halála sem volt sablonos, annak is volt valami ötletszerű sége. Talán két héttel utolsó látogatásunk után színházba menet érte tőle utol Budapesten, ahol akkor a teleket töltötte.

A jószomszédi viszonyoknak a fentebbiekben ismertetett szűkebb körén túl széles rokoni és ismerős összeköttetésben állottak sógoroméék a távolabbi vidékekkel is.

A vasúti hálózat még nem volt annyira kiterjedt abban az időben; jobbra kocsin történtek az utazások, s bizony, mikor megcserdült a négylovas ostor Gidramnak, az ostorhegyesnek fülei felett, nem sejthette, hol kötik estére jászolhoz, az alföldi róna valamelyik úri házában-e, Szajolban, Alattyánban?* – vagy valahol Gömör, Borsod vagy Abaúj megyének hegyei között.

A pinci boldog családi fészeknek csak egy hiánya volt. Az egymást annyira megértő, az egymással jellemében annyira egyező házaspárnak nem voltak gyermekei. Pedig én vérem rajongón szerette a gyermekeket. Mindig volt neki egy-egy kedvence.

„Ez az én Jóskám” vagy „Miskám” vagy „Juliskám” – így mutatta be nekünk, ezeket a kis szurtos, szöszhajú pártfogoltjait a cseléd udvarból, s pár jó cukros falattal kedveskedett nekik.

S mikor aztán az évek hosszú sorának múltával beállítottam Pincen feleséggel, s az apróságokkal, mint dédelgette, becézgette, de ha kellett, meg is korholta ezeket.

Marianne lányom volt mégis közöttük a kedvence. Nagybacska is volt már, 8. évében. Pár hétre magához kérte. Ez volt én vérem utolsó esztendője.

Tovaröppent hamar a pár hét, s szegény betegen ismét egyedül maradt. Már alig volt jártányi ereje. Nagy karosszékekben üldögélt a kertnek lombos fáin alatt, s beteg szívének fokozott érzékenységgel azoknak a napoknak emlékére merengett, mikor a kis „Manka” az leánya volt.

Elvitette magát az Ipolynak a kert alatt csörgedező vizéhez, hallgatta annak csobogását, s mondogatta: „itt játszadozott, itt horgászott az én kis angyalom”, könnybe lábadt szemekkel hallgatott tovább.

Hallgatása talán el sejtelve volt annak a némaságnak, mely rövid két hó múlva örökre lezárta ajkait.

MOCSÁRY BÉLÁNÉ, A NAGY UTAZÓ

Pincze fűzde emlékeim sorában nem hagyhatom említés nélkül rokoni körünk egy tipikus alakját. Sógorom egyik unokaöccsének, a már említett Mocsáry Bélának az élet delén egyedül maradt feleségét, Fáy Máriát.*

Mocsáry Béla én véremnek férjhez menetele után rövid idővel hozta fiatal feleségét a Pinc közelében fekvő Nagyfaluba. Tapasztalatlan, vidám kedélyű, ötletes asszonyka volt akkor, szép nem volt, külső megjelenésére sem sokat tartott, de nyílt, derűs acélszürke szeméiből lélek, ér-

telem és erély sugárzott, s ezek a tulajdonságok jellemezték egész életében.

Férfjének szék lelki világában nem találta meg azt, ami életközösségüket harmonikussá, bensőséggé tette volna, családjuk nem volt; Mocsáryné természetének impulzív ereje teret keresett magának, amelyen érvényesüljön.

Ezt nem találta meg sem házi tiszthelyén, sem az olvasásban, sem a zenében; külső produktív tevékenység volt életszükséglete.

Kertészkedni kezdett, nagy és komoly tanulmányt szentelt e nemes foglalkozásnak, s pár év alatt az egyszerű falusi kúriának meglehetősen elhanyagolt belső területét nem közönséges ízlésre, esztétikai érzékre valló parkká alakította át, különböző színárnyalatokban váltakozó facsoportokkal, különlegesebb virágokból alakított virágágyakkal stb.

Azután méhészkedett a modern méhészet legújabb vívmányainak gyakorlati alkalmazásával.

Mindeme foglalkozásai mellett sikerült neki a természetének nyíltságánál és közvetlenségénél fogva lelki igényévé vált intim társadalmi érintkezés alkalmát is megtalálnia abban a szívélyes, meleg és szinte viszonyban, melytől csakhamar a barátság, bensőségszenvennek állandó kötelékével Anna n véremhez fűzte.

Anna n vérem meghalt, Mocsáryné nemsokára ezután özvegyül maradt, s egyedüliségének érzete olyt hagyott lelkében, melyet nagyfalusi magányában végletekre hajló természete elviselhetetlennek talált.

Örökre megvált az otthonától, s Budapestre költözött, hol az évek hosszú során át a Pannónia szálló egyik emeleti szobájának lett lakója.

Olyan, mint Cesztvin* találóan kifejezi: „sur la branche” életet folytatótt ebben a hotelszobában. Elelröppent onnan, hol rövidebb, hol hosszabb időre, megvisszatért oda megpihenni, elhelyezni, rendezni az útról hozott érdekes emléktárgyakat, képeit, növényeit s kovácsolni új úti terveket.

Lelkének egész szenvedélyével az utazásra adta magát. Kezdte hazánkban, bejárta a Tátrát, a nevezetesebb fürdőhelyeket; sor került azután Európa világvárosaira, felkereste annak legszebb vidékeit, járt Olaszországban, a Rivierának dersege alatt, és gyönyörködött az éjjeli nap hideg sugarainak ragyogásában – utóbb már szék volt neki Európa.

Felkereste Egyiptomnak évezredekre visszanyúló csodás világát, a piramisoktól Karnak és Luxor templomainak a homokba sülyedő oszlopsoráig; a szentföldnek kegyeletes emlékeit.

Majd a Cook vállalat kényelmes hajóján Indiának vette útját, bejárta annak nevezetességeit a Himalája tövétől, Darjeelingtől a Ceylon szigetéig, meglátogatta ez útjában még Kínát is, s nemsokára, hogy e hónapokra terjedő utazásából szerencsésen visszatért, már ismét úton találjuk t, ez alkalommal egy közeli rokonát vive magával* útitársul Észak-Amerikába.

Megismerkedett ezzel is alaposan; szította útjának legészakibb pontján Alaszka jégmezinek hideg leheletét, megbámulta a Yellowstone park természetadta csodáit, New York felhőkarcolóit, és izzadt Mexikónak kaktuszokat érlelő trópusi forróságában.

Utolsó útja a szibériai vasúton Japánba vitte.

Mindezen utazásainak emlékét sok, és nagyrésztben saját felvétel fénykép reprodukcióval díszített, laikus tollal megírt, de élénk megfigyelésről tanúskodó néhány könyvben örökítette meg, s azután elindult arra a nagy útra, ahonnan nincs többé visszatérés – kissé excentrikus, de érdekes és alapjában nemes lényének emlékét hagyva mindazok szívében, kik t ismerték.

AZ ÖREG KOVAJ

Volt még a pinci háznak reánk nézve egy különös attrakciója, az öreg Kovaj, mondjuk az udvari bolond.

Honnan került oda, nem tudom. Hány éves volt, senki sem tudta. Különben süketnéma. Csak valami érthetetlen állati hangokat hallatott, s jelekkel adott kifejezést indulatainak, érzelmeinek. Cifra rongyokból tápkolt, csörgős ruhákban járt, s erre büszke volt. Tetszését avval fejezte ki, hogy kezével simogató, dédelgető mozdulatot tett, s mondogatta hozzá: „Pepe, pepe!”; felháborodásában ingerülten kiáltotta: „Tyapa!” Különösen mérgesen hangoztatta ezt akkor, ha haranghúzás után a halállal ijesztgették. Éktelen dühbe jött ilyenkor, végre megfordult, s leírhatatlan mozdulattal mutatta megvetését.

De csakhamar jó kedve kerekedett ismét, ha pohárka pálinkát kapott, s furcsa táncot lejtett az udvaron, és tapsolt hozzá. Ház körüli foglalkozása a favágás volt.

N VÉREM

Boldog napjai az esztendőnek voltak azok is, mikor Anna névérem nálunk volt Sztregován. Már ismertük hintójuk tompán bűgő robogását, mikor a hidakon keresztül befordultak a faluba.

N vérem, férjének gazdasági elfoglaltsága miatt, gyakrabban egyedül jött; harmadfél órai út volt Pinctől. Ha jönni akart, nem tartotta t vissza semmi, sem forróság, sem fagy, sem rossz út, vihar vagy sár.

Volt kit névérem megbízható kocsisa is, az öreg Jóska, akiről kocsis társai is azt mondták: „Szörnyőkos az kérem”. Okos Jóska volt aztán a neve közöttünk.

Pedig szörnyen félt az égiháborútól; ha otthon érte, selyemkendőt öltött magára, szentelt viaszgyertyát gyújtott, s imádkozott. Ez volt gyengesége.

Mint mikor a tavaszi nap sugarai virágot fakasztanak, úgy csalt vidám mosolyt névérem jövele mindnyájunk ajkára. A sztregovai háznak egyes már avultabb szokásaiba valami új, üdőbb légáramot, szellemet hozott annak a társadalmi körnek életébe, szokásaiból, amelyben mozgott.

Kit névérem eladásának közvetlenségével, ritka utánzó tehetségével lekötötte mindnyájunk figyelmét, igazi élvezet volt hallgatni elbeszéléseit új viszonyokról, új emberekről, egy-egy mulatságos, de s epizódjáról életének.

Mennyire meg tudta figyelni, s mily élethez adta vissza az kedves falubelieinek, a jó palócoknak szólásmondásait, beszédmodorát, kiejtését; akárcsak ket hallottad volna, kedvence is volt a falu egész népének. Énekelte nótáikat. Mindenkor hozott egy-egy újat magával.

*Fé ment a kis kecske a fára,
Zel ágat szakított szájába,
Így is jaó, úgy is jaó, így is jaó!
Másnak a raózsája vaóna jaó!*

Egész sorozatot tudott ezekből. Vidáman, üdén csengett kellemes, bár iskolázatlan hangja, mikor zongorán kísérve önmagát ezeket énekelte.

Mikor még a 60-as években pár hetet töltött Ischlben férjével, onnan azokat a joviális Almliedeket hozta magával. Legkedvesebb dala volt ezek között az, amelynek ezek voltak végső sorai:

Die lustige Leut' kommen
Alle in den Himmel!*

Igaza van a dalnak, s ezt érezte meg benne: a kedélynek vidám derje megóvja nemcsak a testet, a lelket is a kórterem mikrobáinak tenyésztésétől.

De kedélyének, temperamentumának gazdag kincse mellett meg kell, hogy emlékezzem névérem erős gyakorlati érzékéről is az élet követelményeivel szemben.

Háztartásának minden részlete érdeklődésének tárgya volt, de értette is minden csínját-bínját mindazoknak a teendőinek, amelyeknek pontos teljesítését szigorúan megkívánta cselédségétől.

Odaállott maga a gyúróteknő vagy vasalódeszka mellé, ha kellett, hogy megmutassa, mi a helyes módja a kenyérdagasztásnak, a finom vasalásnak.

Első rend francia divatlapokat tartott, de ruháit maga varrta szobalánya segítségével, csínt, ízlést, találékonyságot vive alkotásaiba. Különösen szerette a fehér ruhát, nyáron állandóan ilyet viselt – az is volt az egész lényének megfelelő.

Ha mesterembernek akadt dolga a háznál, annak munkája is felköltötte érdeklődését. Megfigyelte minden fogását, fortélyát, szóba állt véle, elsajátította a megfelelő elnevezéseket, kifejezéseket, s ha más alkalommal lakatossal, asztalossal, kováccsal, gépésszel volt dolga, meglepte ezeket szakszerű ismereteivel, útmutatásaival, kifogásaival.

Az lelki világának súlypontja mégis a jellem volt. Jellemének férfias ereje, rendületlen szilárdsága ott fejlett ki, ott izmosodott meg lovagias férje oldalán. Egyikük sem ismert e téren megalkuvást, elnézést vagy enyhe ítéletet.

Ebben volt lelkeiknek az a nemes harmóniája, mely vérmérsékleteik különböző sége és az éveiket elválasztó nagy korkülönbség mellett is egygyé forrasztotta lelkeiket mindhalálig.

A POLITIKAI FORDULAT

Nagy eseménye volt politikai életünknek ebben az időben az 1860. évi október 20-án kelt császári pátens, az októberi diploma. Első derengése alkotmányos életünk visszaálltának, hosszú elnyomatás után.

Eljutott a nagy fordulat híre a nagyvilág forgatagától oly messze es falunkba is. Jó Ité Ninának francia vérenek, de emellett lelkes magyar érzületének felpeszsdülésével magasan lobogtatva kezében a Henriciéktől átküldött Pester Lloydot, szinte röpiült a Noé bárkájából Madách Imre szobájá felé, kitör örömmel kiáltva már messziről: „Herr von Madách, wir haben die Constitution!”

No hiszen, az októberi diploma rendelkezései messze voltak még a „Constitutio” helyreállításától. De legalább annak szele fújdogált már belé, az alkotmányos élet külső formáinak életbe léptetésével.

Megkezdtek a vármegyei tisztikar megválasztásával járó restacionális izgalmak. Hangzott a balassagyarmati megyeház nagyterme az „Éljen!”-ektől, s a „Meghalt! meghalt!” kiáltások mennydörgésétől, amelyek a bizottsági tagok, a tisztviselői kar megválasztásánál azoknak neveit hurrogták le, akiket az abszolút érá idejében legkisebb mértékben is „kompromittáltak”-nak ítélték meg, sokszor csak gyanítottak is.

A Bach-korszaknak cs. kir. hivatalaiban alkalmazott, s leginkább Csehországból beözönlött megyei tisztviselői kezükbe vehették ismét a vándorbotot, s indulhattak hazafelé. Az akkori élclapok, Jókai „Üstökös”-e, Tóth Kálmán „Bolond Miská”-ja szebbnél szebb karikatúrákban örökítették meg a felkapott magyar viselet mellett nevetségessé vált cilinderes, kalucsnis, paraplés alakokat, ezer élcs és adoma kíséretében, amely magyarországi szereplésükhöz füz dött. Az útjelző tábláknak fekete-sárgára festett oszlopai csakhamar nemzeti színékké vedlettek át, s végre 1861. ápr. 2-án összeült Pesten az országgyűlés.

Madách Imrét a balassagyarmati kerület választotta meg egyhangú lelkesedéssel követvé, s Pestre kellett mennie. Nagy mévét akkor már késszen vitte magával, hogy megmutassa Arany Jánosnak.

Pár héttel elutazása előtt történt, hogy egy negyedréti alakú füzetet adott át Borsodynak. Vastagon írt betűkkel állt a címlapon a felirat: „Az ember tragédiája”.

Néhány év múlva a dicsőség sugarai áradtak a vastag betűkkel, nemcsak azok írójára, hanem hazai irodalmunkra is.

Erre a mévére célozva mondotta egyszer tréfásan, mikor annak megírásához fogott hozzá, Madách Imre Ninának, persze németül: „No, Nina kisasszony, most írok ám valamit, az furcsa lesz; Ádám frakkban fog szerepelni benne.”

Később értettük meg a célzást, mikor a kilencedik színben találkoztunk Párizsban, a Gróve piacon Ádámmal, Danton szerepében – frakkban.

Madách Imre politikai szereplése is feltűnést keltett mindjárt első, nagyszabású és szónoki lendületű nagy beszédével. az országgyűlésen a határozati párt táboraéhoz, az ún. tigrisekhez csatlakozott a felirati párttal szemben.

Egy levele maradt ebből az időből birtokomban, melyet névéremhez intézett, s melyben jóízű humorral oly kedvesen nyilatkozik meg, s annyira jellemző, bár a levél tartalma maga semmi különösebb jelentéssel nem bír. Íme, a levél:

Buda, 1861. július 23.

Kedves Annám!

Ide zárok egy darab levelet Károlytól (öccsétől: Madách Károlytól), melyben rajtad valami Kosetzkynek valami reparálni küldött szalmakalapját keresik. Ki légyen az a Kosetzky? A Károlynak talán valami titkos flamméja, akit egy öreg kalappal akar megvesztegetni? ezt jó volna te eltanulni, – vagy valami jó szolgálatnak legyen jutalma ez az öreg kalap, valószínűs potenciális elismerés, ordó? Annyira töröm rajta a fejemet, hogy majd megbolondulok. Mindig öreg kalap, szalma, Kosetzkyné, pátens, marchande de modes jár az eszemben össze-vissza; saját kalapom az öreg kalapra emlékeztet, valami vénasszony az öreget hozza eszembe, valami fiatal a marchande de modes-et. Valami asszony meg, kiről nem tudom, Venus-e vagy bába, fiatal-e vagy öreg – Kosetzkyt, a szalma a porízetlenségét, a pátens végre azt, hogy az országgyűlés-

nek, mindennek, még a levélnek is végének kell lenni. Azért zárom levelemet és kívánva minden jót, s az öreg kalap feltalálását, hozzá vagyok

igazán szeret bátyád
Imre

A BORSODY ÉRA VÉGE

Reánk, fiúkra nézve annyiban volt nagy jelentősége nagybátyám hosszas távollétének, hogy az alatt érték el a Borsody éra gyötrelmei a tetőpontot.

Történt, hogy egy alkalommal vacsora, s a nagymama szobájában eltöltött kedélyes félóra után szobánkba tértünk, s meggyújtva gyertyánkat, nyugodtan hozzáfogtunk a vetkőzéshez; már majdnem készen voltunk véle, mikor rémületünkre megjelenik a középső ajtó küszöbén Banquo szellemkép, éjjeli pongyolában Borsody fehér alakja.

„Önök vacsora előtt – így szól – nem jelentették, hogy készen vannak leckéikkel; most majd kikérdezem önöket.” Ezzel elveszi könyveink közül Ovidiust, s felém fordulva felhív, hogy mondjam el egyik episztolájának a feladott részét. Félig már levetkezetten, nyekeregve rákezek:

*„Vade salutatum... *
Perillam... Perillam... ”*

„Elég, nem tudja!” förmed rám Borsody. Aztán Aladár felé fordulva: „Folytassa ön!”

Aladár: „perarata, Perillam, Littera sermonis... sermonis...”

Borsody: „Elég! Ön sem tudja! Most öltözzenek fel rögtön, s tanuljanak tovább!” Ezzel eltűnt a másik szoba sötétében.

Ott kuporogtunk ismét könyveink felett, s ismételve félhangon és félálomban a feladott verssorokat, emellett szórakozásul kis tunneleket vájtunk a koppantónak tüzesített hegyével faggyúgyertyánkba, s vártuk a pillanatot, amikor Borsody egyetlen szuszogásából meggyötűnk

róla, hogy elaludt; ekkor aztán hamar, óvatosan és nesztelenül bebújtunk takaróink alá.

Akkor volt még csak haddelhadd, amikor más alkalommal egész hosszú sorozata a latin igéknek volt feladva, amelyek rendellenesen képezik a múlt időt, s a hanyatlót (a supinumot), avagy egyikét vagy mindkettőjét nélkülözik ezeknek az igealakoknak.

Belekábultan daráltuk ezt a rengeteg igét felül járva a szobában. Már a vége felé tartottunk éneklő hangon, szinte gépiesen recitálva a hosszú sorozatot, végre következett a végzetes stingno, stingnere, de múlt ideje, de hanyatlója, de szórakozottan hozzátettük, a múlt ideje: stinxi, hanyatlója stinctum.

Dühbe gurultan ront be ennek hallatára szobájából Borsody: „Önöknek pokolban jár vagy elaludt az eszük! Sem múlt ideje, sem hanyatlója – stinxi, stinctum! Majd adok én stinxi, stinctum!”

Erre aztán egy kis agyvelő frissítőt ül a nád-pálcának is akadt dolga.

Ha a délelőtti folyamán nem ment jól valami az iskolában, az ebédhez hívó csengettyű szóra, mi rosszat sem sejtetve velünk, együtt indultunk az ebédhez. Mikor aztán a harmadik fogásnál tartottunk, Borsody elvéve a szobakulcsot zsebéből, letette az asztalra e szókkal: „Önök eleget ettek, keljenek fel az asztaltól” – sztoikus nyugalommal küldött vissza szobánkba.

Egyik drámai jelenete ennek az időszaknak az volt, amely felejthetetlen emléke maradt lelkünkben annak a mindennel szembezállni kész, semmitől vissza nem rettentő szeretetnek, amilyennel az édesanyán kívül csak szegény jó öreg Ninám tudott szeretni.

Éppen öltözni készült szobájában a délelőtti óráiban, mikor kitört a vihar a folyosón túli iskolában. Hallja annak bőszerű tombolását, csattanásait –, de felsír mindezen keresztül a hangskála legmagasabb régióiban a violin – ez voltam én –, s követi azt a nagybátyó nek mélységesen mély felbuzdulása – ez volt Aladár.

Nem bírja szegény tovább, s egy pillanat alatt ott terem közöttünk. Halvány arccal, dúlt vonásokkal, remegő ajakkal, barna haja kuszáltan bújik el a fejére kapott kendőtől. Heves szavak fokozták a jelenet drámai hatását, a vége az volt, hogy Borsody becsapva maga után az ajtót, kiosont a szobából.

Egy fellobbanása volt még a Borsody éra keserveinek, az indulatnak az a váratlan, indokolatlan kitörése Borsody részér l, amely a der s ég- b l lecikázó villámként sújtott le szép nyári vasárnap délutánján reánk.

Hasznos foglalkozásul erre a tanulástól ment pár óránkra az volt feladatunk, hogy ezt az id t természettani könyvünk néhány ábrájának le- rajzolásával töltsük el.

Szinte örömmel fogtunk hozzá, s elég sikerülten készültek sorjában a rajzok: légszivattyú, Papin bögréje, kétkarú mérleg stb. Nem tulajdonítottunk ennek az inkább hasznos szórakozás számba men foglalkozásnak annyira komoly fontosságot, hogy közben-közben kis beszélgetéssel ne kárpótolhattuk volna magunkat a megvont szabadságért, melyet százszor kellemesebben éreztünk volna a kitért ablakon át annyira hívogató nap- sugaras szobában.

Borsody meghallja beszélgetésünket, s pálcával kezében tör reánk az udvarról, s korholó szavak özönével b szülten suhogtatja a pálcát felénk. Erre a jó Aladár, szakítva a passzív rezisztencia türelmi politikájával, felpattan székér l, s vad üvöltéssel a közeli ágy alá menekülve, abban a biztosított védelmi helyzetében kicsavarja Borsody kezéb l az ágy alatt feléje suhogtatott pálcát, s mérgesen darabokra töri azt. Erre Borsody maga is meghökken, s „most takarodjanak innen!” szókkal maga is tá- vozik a szobából.

Hogyan tértünk napirendre az eset után, nem tudom. Valami állandó hidegség állt be ezután tanító és tanítványok között; de nagyobb volt a csend.

Végre aztán megjött a 3. gimnaziális évünket záró vizsga letételének ideje is. Le is tettük azt sikeresen, Vácon.

Az 1860-i országgy lés* még mindig ülésezett, s mi vizsgánk után leruccantunk Borsodyval Pestre is, s meglátogattuk ott nagybátyámat, Madách Imrét, aki aztán vizsgánk sikere jutalmául – no, hisz rá is szol- gáltunk arra az távolléte alatt keservesen – egy napon a Margitszigetre vitt.

Komplikált kirándulás volt ez akkor, s mi volt maga a sziget is kés b- bi fénykorához képest József f herceg alatt; akkor még a budai irgalmas barátoknak volt tulajdona, s bizony meglátszott rajta a barátgazdálkodás indolenciája. A sziget csak a budai oldalról volt megközelíthet .

Mi tehát Buda piszkos Dunapartján haladtunk jó darabon felfelé, ahol még a dereglyék vontató gebéinek patái alatt kavargott a partszéli útnak pora. Innen szálltunk aztán csónakba, s azon keltünk át a szigetre.

Az óriási f zek, hatalmas fehér törzs nyárfák h s árnyékában jól esett a kövér, magas f ben kis heverés. A sziget legnagyobb részét kuko- ricás borította, s csak az érdekes romok körül volt kisebb parkszer terü- let, amelynek legnagyobb attrakciója néhány tulipánfa volt. Itt állott a szerény kis vendégl is, ahol a látogató ebédre kaphatott gulyáshúst, pör- költet, túrós metéltet vagy haluskát, ha idejében megrendelte.

Ezekkel a napokkal aztán vége lett a Borsody éranak is, hat hosszú esztend után.

Azt írta nekem egyszer kés bb, mikor besoroztak katonának a jó öreg Matolcsy, aki akkor már valahol Mez nyáradon élvezte munkás életének jól megérdemelt jutalmát (bal kézzel írta szegény a levelet, jobb karja megbénult utolsó találkozásunk óta), megnyugvás és béket rés legyen a jelszó! Azt mondja egy angol példabeszéd (restellte németet írni): „Alles hat ein Ende, nur die Bewusst hat zwei.”* Igaza volt!

F vágya volt Borsodynak tanári állás elnyerése valahol. N vérem az- tán közbenjárt érdekében (és a miénkben) sógoránál, Károlyi Lászlónál – aki abban az id ben a helytartótanácsnak volt alelnöke, s alkalmazást ta- lált ott a mi Herkovicsunknak is –, és rövid id n belül kinevezték, a taná- ri vizsga utólagos letételének feltétele mellett az l-i gimnáziumban tanár- rá.*

Fényesen ragyogtak még a csillagok a hajnali égen, mikor a púposan megpakolt, s ponyvával letakart szekér elindult a hosszú útra Borsodyval. Dideregve álltunk még egy ideig az udvaron, s néztünk a kocsi után, míg elt nt a sötétben.

Harmincöt esztend telt el a megválás óta,* mikor Károly, Aladár és István fiammal 1895. szeptemberében Murány várának sziklaormán töl- töttünk egy felejthetetlenül szép, holdas éjszakát; sokáig elmerengtünk a barátságos erd ri lak el tt; körülöttünk az éjnek mélységes csöndje hall- gatott a feny k sötét koronái között.

Másnap a verandán reggelizve átlapoztuk a vendégkönyvet. A sok név és aláírás között ott volt 1893. szept. 3-ról Ferdinánd bolgár királyé is (akkor még fejedelem). Szívesen id zött a murányi várban, amely

Gömör megyei uradalomához tartozott, s ahol zavartalanul zhetett foglalkozását: a rovargy jtést.

S íme egy lapon megakadnak szemeim. Hosszabb költemény, ismer s írással, alatta Borsody Miklós neve 1891. szept. 3. kelettel.* Meglátszik a költeményen, hogy rögtönözötteen foglalta versbe a romok között merített benyomásait, melyek Széchy Mária árulását juttatták eszébe. Em-lékeim teljessége végett ide iktatom:

Murány

*Gracchus felemelé Carthago falait,
Ámbár reájok átok nehezült;
Herceg! Te omlani hagyod romjait
Muránynak, hol Mária szerelemre hevült.
Murány! egekbe mered szirteid
Felköltik bennem a multnak
– Oh minden nagynak, bármilyen lenne
Csak mulandóság a jelleme.
Romok, romok! lábam le miért kötitek?
Hah! árulás- én innen elsietek!
Csak hagyd enyészni Herceg
E gyász romokat,
Miért riasztanád fel
A nyugvó holtakat...*

Ez volt utolsó találkozásom Borsody nevével, s mikor a vendégkönyv-be írt ezeket a sorokat olvastam, s visszagondoltam a Borsody érára, a közben elmúlt 35 év tapasztalataival, úgy éreztem, hogy megvoltak életem ama korszakának a maga kínjai, gyötrelmei; de voltak annak gyümölcssei is, melyek gazdagították lelki világomat. Legyen érte hála Borsodynak!

Abból a néhány levélb l, melyet Borsodyval Sztregováról távozta után váltottam, befejezésül ide iktatom egyik levelének mulatságos, s írójára nézve is jellemz részletét. A levél L csén kelt 1863. október 19-én.

A levél elején értékes és megszívlelend jó tanácsokkal látja el az egykori tanítványt az élet útjára, s szerevve azokat szép idézetekkel szeretett klasszikusaiból, s különösen legkedveltebbjéb l, Horácóból.

Azután a lublóí fürd ben töltött nyaralásról ír le mulatságos részleteket. Különösen valami Erasmus nev csuklyás baráttal való találkozását, ki különös ferde szokásai, komikus külseje és különcködései által nevet-ség tárgyává vált a fürd közönsége el tt. Barátunk ezt észrevette, s Borsody el tt e miatti neheztelésének is kifejezést adott. Borsody aztán azzal vigasztalta, hogy emiatt nincsen mit neheztelnie, miután „minden nagy embernek voltak, vannak és lesznek különös sajátságai”, egész sorozatát mondja el aztán az ilyeneknek levelében: „Így Corneille bezárá ablakait, s szobáját elhomályosítá, mid n szomorú játékot ír; Descartes a bölcsező ágyban fekvé ír legjelesebb m veit, II. Fridrik elméjét a burnót bírta gondolkozásra; Cujacius jogtudós mindig hason fekvé tanult; Mazeray nappal is gyertyánál dolgozott, s vendégeit gyertyával kísérté le a lépcs n, Richelieu testmozgás kedvéért a falra ugrált; Octavius bal lábát sohasem f zte be el bb a jobbnál; Erasmust a halak szagától kilelte a hideg; Cabanis tudósna eleredt az orra vére, ha színig töltött tintatartót látott”. Elmondja aztán, hogy „Rendkívül tetszett az ünnevelt atyusna ez az összeállítás; meg volt magával elégedve, s nem adhatta el magát semmi többé, ami t felingerelhette volna”.

III. RÉSZ

JANCSÓ, AZ ÚJ NEVEL

Megjött Jancsó Sándor, az új nevel . Vizsga szemekkel fürkésztük, kuttattuk, mi lakhatik benne. Tudnak-e villámokat szórni szemei? Mennydöröghet-e az pelyhes ajkairól is majd a keményen dorgáló szavak özöne?

Középtermet , nyulánk 21–22 év körüli fiatalember,* dús, barna hullámos hajjal, szürke szemekkel, gyengén sarjadó bajússzal, kis körszakállal.

Nem volt rajta semmi imponáló. Inkább bizalmat kelt volt egész egyénisége, szerény megjelenése. Nyájasak, barátságosak voltak els szavai, s mi is mindjárt otthonosan éreztük magunkat az els pillanattól kezdve az körében.

Ment is minden szépen a gondosan megszerkesztett s a falra szögezett tanrend szerint. Nem is voltak iskolai életünknek eseményei.

Újság volt, hogy a tanrendszer ismét változott; az újat már a helytartótanács írta el. A görög nyelv egyel re elmaradt, s csak az ötödik osztályban került sorra. De behozták új tárgyat az „Osztrák birodalom” történetét. Unalmas, lelket öl, gy lölt tárgy volt ez. Még most is valami csömrőfélét érzek, ha arra a dohányszín barna könyvre gondolok.

Tanultuk még abban az id ben a latin prozódia szabályait, pár száz hexameter sorban. Ennek és ennek a szónak ez és ez a szótagja rövid-e vagy hosszú? Jó volt ezt megtanulni, hogy tudjunk verset írni – latinul. Két sor máig is megmaradt emlékemben. Az els nél a nehéz, a másodiknál a könny lovasság jutott mindenkor eszembe.

Et dropax, antrat, attrax im smilnx climax. (Ezek a vasas németek.)
His atacen, panacem, cotacem stimpa. (Ezek a huszárok.)

A Noé bárkájában meghonosodott a nyugalom. És sajátságos, hogy mint a molnárt az költi fel álmából, ha megáll a malom kereke, s megsz nik zuhanása – nagybátyámat e szokatlan csend nyugtalanította. Többszörönként bejött az órák alatt iskolánkba, s mikor eldicsekedtünk véle, milyen jól megy most a dolog, az volt megjegyzése: majd a végén csattan az ostor.

S az ostor nagyot csattant: meghoztuk a bizonyítványt. Csak egy osztályzata volt annak mindenben l: kit n !

S így ment ez három éven át, lárma, könnyek ontása nélkül. Kétszer vizsgáztunk évenként, február és július végén.

Az utat rendesen két nap alatt tettük meg Vácig. Els napi stációnk Csesztve volt.

CSESZTVE

Kedves emlékeknek vidám képeit váltod ki mindenkor lelkemben, ha rád gondolok, te barátságos kis tanya! Hivatva vagy arra, hogy meleg

fészke légy a béke, a nyugalom, a szeretet idilljének abban a környezetben, melyet a természet annyi bájjal, a jó ízlés annyi keresetlen csinnal ruházott fel.

Egyszer kis falusi lak a falu feletti magaslaton. Talán nyolc ablakos homlokzattal a kert, s két végén két szárnyal az udvar felé. Az oszlopos tornáctól jobbra és balra üvegezett folyosó. Állványokon elhelyezett virágok különös vidámságot kölcsönöznek annak, s töltik be édes illattal.

A házat és udvart gondozott árnyas kert veszi körül. Gazdag szín-pompájú virágágyak ékítik ennek a homlokzat eltti részét. Jobbra fordulva a lugasszer en összeboruló fák koronái alatt mohos talapzaton nagy k medence áll. Virágtartóul szolgál ez, s virágok és levelek fürtjei gazdag tarkaságban omlanak alá bel le; körülötte nagy level növények, callák, aspidistrák, drac nák csoportjai.

E térr l gyepes oldal lejt a kert alsó része felé, fehér törzs, szomorú nyírfák között kanyargó szerpentin utacska jutunk le.

Csesztve volt tanyája Madách Imre boldogságának is házassága els éveiben. De amily gyorsan tovat ntek ezek, oly állandóan ragyogott a boldogság zavartalan der je Madách Károly házas életének egész 35 évén át.*

Ennek a boldogságnak emlékét suttoják ma is a virágok, melyekkel özvegyének kegyelele férje sírját díszítette, ott a csesztvei temet vén hársfái alatt.

VÁCI FIÁKEREK

Az útnak második felét Csesztvét l rendszerint az ún. váci fiákeren tettük meg. Ezek közvetítették abban az id ben a személyforgalmat Balasagyarmat és Vác között.

Rugók nélküli, könny szekerek voltak ezek. A kocsi négy sarkára er sített négy vasrúd tartja a b rfedelet, az ún. echót. A lovakon (kocsisuk b regereknek nevezi) cseng. A poggász a kocsi saroglyájába kerül, reá a széna porciók, és az abrakos zsák.

No, mikor aztán megindul a járm a csörömpölést l, zörgést l, recsegést l, a sárhányók kattogásától saját szavát se hallja az ember, hozzá

még a csengettyűk csilingelése – igazi görög motolla ez. Mindenki ordítva igyekszik a pokoli lármát túlkiáltani.

Az ülések huzatait rendszerint az idők patinája borítja. A kocsi nyitott elején beáradó levegő fokhagyma, pálinka és kapadohányból z keverékét sodorja a kocsis felé a bennülük felé.

Szegény kocsis; nyomorúságos volt annak az élete. Viharedzettek kellett lennie, ki ezt kibírta. Éjjel-nappal a bakon, jó időben, rossz időben. Szembenézni a borszült viharral, az észak fagyos szelével, hóval, jéges vel. Indulni korán, későn, amint utasa kívánta. Mi tarthatta benne más a lelket, mint az a jó kis bundapálinka; ez melegítette télen, ez hűtötte nyáron.

Csin, csin, csingiling – ez volt sokszor az altató dala; és a kocsi csak ment szépen hegyen-völgyön tovább. Ha nagy volt a kapaszkodó, mint a lókosi pusztánál, hol vak koldus ült az út mellett, cincogó hegedő kísérvé szomorú énekét, évről évre szomorú egyformaságban – leszáll a bakról, s biztatóul maga is ott ballag nehéz csizmáiban hű párái mellett, s kergeti róluk a legyeket.

Rétság a rendszerinti állomás. Ott állanak a nagy vendéglátóság állásának árnyékában a váci fiákerek ötével, hatával; ott ropogtatják a verejtéktől párolgó elcsigázott párák a rendszeren kijáró zabporciót; mint gazdájukban a pálinka, bennük ez tartja a lelket.

De megfordulnak itt négyes fogatú hintók, magas bakú fényes hajtó kocsik, landauerek is. Ennek megfelelően egyes társaság gyülekezik a vendéglátó étkezéjében is, egyik oldalán egy hosszú, a másik oldalán három kisebb kerek asztallal. Arrább az omnibusz, csak a szeparék. Ezekben telepednek le az intimebb társaságok.

A lovak megették a porció szénát, s a kis abrakot. Jelentkezik jó boríz, rekedt hangon egyik kocsis a másik után. Ki-ki kocsijához siet. Megindul a verkle, s egy huppanással átzökkenve a kapubejárat bukkanóján, künn vagyunk ismét a szabadban.

Hej be sokat is jártam én ezt az utat véletek, ti felejthetetlen váci fiákerek! Olykor a nyárnak virágdíszében pompázó mezők között, olykor kínosan vergődve a hófuvatok torlaszain keresztül; néha megderült, holdfényes éjszakában, sötét, s rekedt mélységes csendjében. Odafelé drukkától, visszafelé örömtől dobogó szívvel, alig várva a pillanatot, mi-

kor ölel karjai között leszek azoknak, akiknek öröme volt az én sikereimnek legédesebb jutalma.

Váci fiákerek, ti is a múltnak lomtárába kerülnétek azóta, s véletek ezeknek az utazásoknak minden idillje! Legyen itt megörökítve a ti emléketek.

NAGYBÁTYÁM ÉS JANCSÓ

Új tanítónknak a tanítás mellett még saját tanulmányaival is kellett vésznie. Jogi vizsgáit a kassai jogakadémián tette le. A hosszú utat Kassára az egy lámpájáról „egyszer postának” nevezett fekete-sárga „delizsánsz”-on tette meg. Sokszor még útközben, éjjel a kocsilámpa világa mellett is kellett tanulnia, hogy tárgyaival elkészüljön.

Szabad óráiban költeményeket írogatott, vadászni járt. Erre aztán Aladár is kedvet kapott. Csináltatott magának nyilaspuskát, szöges nyilavesszét; ezekkel eleinte az ajtóra papírcéltáblába lövöldözött, s alaposan összeyuggatta az ajtót; aztán pinty kék, sármányok után járt, s nagy hóban összebarangolta a vidéket, ezekért aztán kikapott. Mint nagyanyám írja egyik levelében névéremnek: „Aladár térdig való hóban járkal egy nyállal, de én atyját figyelmissé tettem és most utána néz, a sok experimentumjait kihányta.”

Madách Imre megszerette a mindig vidám, naív kedély Jancsót; szinte bizalmas, meghitt viszony fejlődött közöttük. Órák hosszáig el-el-sétáltak olykor kedélyes beszélgetés, vagy irodalmi tárgyú vitatkozások között a kapu alatt vagy az udvaron. Hallottuk közben-közben jóízű nevetéseiket.

1862. január havában jelent meg Madách Imre nagy műve, *Az ember tragédiája* a Kisfaludy társaság kiadásában.

1862. január 20-án kelt levelemben így tudatom a nagy eseményt gyermeki látókörom mécsesének világításában névéremmel: „Az Emi bácsi munkája, *Az ember tragédiája* már megjelent. 20 példányt kaptam és vitt beléle Sréternek is egyet – szánon.”

Két évvel a mű megjelenése után, egy este Jancsó szobájában olvasta fel Madách utolsó, nagyra tervezett művének, a „Tündérialom”-nak egy

töredékét. Azon a bels meghatottságtól és átérzést l vibráló hangon, melyen költ i alkotásait rendszerint felolvasni szokta.

Szobánknak betett ajtaján keresztül nem vehettük ki tisztán a költemény egész szövegét; de kivettünk bel le annyit, hogy a természet er i nek nemt i felpanaszolják, mennyire kiszorították ket tündérbirodalmukból a haladó kornak a gépek, gyárok zakatolásával, k szénfüstjével járó vívmányai, s ennek a kornak a minden illúziót, minden költészetet elfojtó rideg, önz szelleme.

A nagy koncepciójú költemény folytatását a költ már csak kora sírjának éjjelén álmodta tán tovább.

A KÉT VERES CSALÁD

Szoros baráti viszony f zte Az ember tragédiájának íróját a Vanyarcon lakó Veres Pálhoz, és ennek családjához.

Veres Pál maga komoly gondolkodású, megyszerte tiszteletben álló férfiú volt, utóbb Nógrád megyének alispánja, neje, Beniczky Hermin széles látókör , nagy m veltség , fennkölt szellem , nemes lelkület hölgy. Ezeket a tulajdonságokat örökölte egyetlen leányuk, Szilárda, utóbb Rudnay Józsefné is.

Ezt a termékenyít , galvanizáló, éltet hatást, amit férfira szellemes hölgyek társasága gyakorolni képes, megtalálta költ nk a vanyarci házban. Szellemében, kedélyében szinte megifjodottan tért meg mindenkor egy-egy Vanyarcon tett látogatásából.

Produktivitása ösztönt, buzdítást, képet nyert a kedves és meghitt körben, hová talán a fesi bimbó korban lév leány küls bájai is vonzották t.*

Farádi Veres Pálnak öccse, Gyula is ebben az id tájban tette át lakását Szarvasgedér l Szakal* községbe, amely községben visszaemlékezéseim során Szentiványi Bogomér agglégényi hajlékában tettünk már látogatást.

Egyszer kis falusi kúrián, melyhez jelentékenyebb jól m velt és gondozott birtok is tartozott, élte itt boldog, csendes családi életét Veres Gyula feleségével, Kheberich Etelkával, s gyermekeivel, akik közül a

legid sebbel, a vélünk egykorú Ern vel jópajtási viszonyban állottunk, s együtt barangoltuk be Szakalnak kövületekben gazdag vízmosásait.

Veres Gyula annak az egyensúlyozott, flegmatikusan csibukozó régi jó táblabíró fajta embernek igazi típusa volt. Ritka jóság és vidám der sugárzott ki a s r szemöldök alá rejtett szemekből. Jóíz humorának hatását fokozta az a komolyság, mellyel egy-egy adomáját, rögtönzött él-cét el adni, alkalmazni tudta. Maga már csak a hatásban gyönyörködött, s akkor nevetett aztán maga is jóíz en.

Kifogyhatatlan volt ilyenekben. Egy-egy adomájának csattanója közmondássá vált a családban. Íme, mutatványul:

A nagyani akaró tót atyafi rászól fiára a lakodalmas ház vendégei el tt, miért nem vette fel a pitykés dolmányát? (piketerny lajblík).

„De mikor nincs!” – feleli az.

„Ale budes mat!” De majd lesz! – mondja rá nyomatékkal az apa.

Különösen a cigányos adomákat szerette, s cigányos kiejtéssel adta el .

Álmodja a cigány, hogy kávéházban ül, s kávé rendel. Hozza a pincér a kávé, de hidegen.

„Még kell mélégtíteni!” – parancsolja hetykén a cigány. Közben felébred, s töpreng magában: „Ej, ej, minek is melegítettem meg!”

Pesten járva a paraszt nagy ház földszinti ablakában tarkatollú papagájt pillant meg; megáll, csodálja. „Mit bámulsz?” – szól rá a papagáj. Ijedten kapja le süvegét a paraszt e szókkal: „Dicsértessék a Jézus Krisztus! Azt hittem madár a tekintetes úr!”

A jó Gyula bácsi felesége vérmérséklet dolgában férjének épp ellenkezője. Ideges, nyughatatlan. Egyre zörög a kulcsos kosár kezében. Tesz-vesz, j -megy; a háztartás ezer gondja még ebéd közben sem hagyja nyugodni. Csodálatos volt temperamentumaiknak emez ellentétessége mellett családi életüknek boldog harmóniája.

Nem volt névnap vagy más összejövetel házunknál, melyr l Veres Gyula hiányozhatott volna. Rajongó szeretettel és nagyrabecsül tisztelettel csüngött barátján, Madách Imrén.

Abban az id ben, mikor Az ember tragédiája forgalomba került, Veres Pálék látogatóban voltak egy napra Szakalban. Küldönc jött onnan

Sztrégovára, áthítták nagybátyámat ebédre. Fogatott is azonnal, s átvitt minket is magával.

Alig történt meg a szívélyes fogadás,* Veres Pálné sajtáságos, fátylozott hangján kérde vonta Madáchnak a nének egy passzusa miatt a Fáraó-jelenetb I (negyedik szín) ez a munkásnak sorából trónjára emelt Évának a szavaira:

*Ah, fáraó, tán már untatlak is
E hasztalan, e balga fecsegéssel?
Hiába, ha okosabb nem vagyok.*

E szókkal felel:

*Ne is kívánd, hogy légy, én kedvesem.
[...] Te csak
Beszélj, beszélj, hogy halljam hangodat.
Rezgése sz mön végigjárjadjozzon.
Akármit mondasz, mindégy; óh, ki kérdi
Mit énekel a kis madár (...)
Te csak virág légy, drága csecsebecs,
Haszontalan, de szép, s ez érdeme.*

A n i nemnek a sorokból kiolvasott lekicsinylése bántotta a n nevelés, n képzés ügyének lelkes apostolát. S erre az oly nemes t zzel vállalt szerepére impulzust tán Madáchnak a n i nem szellemi inferioritásáról kialakult s kés bbi akadémiai székfoglalójában is megnyilatkozó ez a felfogása is adott.*

Nagybátyámnak a Veres Gyulával való meleg baráti viszonya nem csökkent, s t, er södött az annak életéb l még hátra volt pár év alatt, s halálos ágyán nem tehetett volna helyesebb választást, mint mikor fia gyámjával h barátját, Veres Gyultá rendelte.

Madáchnak anyagi viszonyai bizony rosszul állottak balvégzet házassága óta. Düledez rossz karban az épületek, elhanyagolva a küls gazdaság, rosszul tartva az állatok. Pusztulóban minden, s ehhez az adósságok tömege.

Küls okok és tényez k, rossz gazdasági évek behatásán kívül ki tagadhatná, hogy a vagyoni helyzet romlásának egyik oka az is volt, hogy nagybátyám szellemi tevékenységét majdnem teljesen igénybe vette, leköttötte irodalmi m ködése. Hiányzott az 5–6000 holdas birtok kezelésében az az intéz szellem, mely azt gazdaságilag kihasználni, értékesíteni tudta volna. Madáchnak a részben tett kísérletei, s az ezekkel járó költséges építkezések, tégláéget , f részmalom, szeszgyár stb. sikertelenek maradván, inkább rontották mint javították a helyzetet.

Ilyen körülmények között érte a halál, s ezért volt családjára nézve gondviselészser a gyám megválasztására vonatkozó végrendeleti intézkedése.

Aladár, édesatyjának halála idejében 16 éves volt. A teljeskorúságnak elértéig letelt 8 év alatt Veres Gyula buzgó és lelkiismeretes gondoskodásával az adósságok el nyös konvertálásával, s a gazdaság minden ágának szakavatott és körültekint vezetésével annyira megjavította a helyzetet, hogy mikor Aladár teljeskorúságának elértével átvette Sztrégovát, Veres Gyula, felejthetetlen barátjának szellemét aposztrofálva mély meghatottsággal, ünnepélyesen megvált gyámi tisztét l; jelentékenyebb összeg készpénzt adott át volt gyámjának, Aladárnak, mely összeget sikerült gyámságának ideje alatt a bevételekb l megtakarítania, s átadta neki a rendbe hozott, jól instruált gazdaságot.

MADÁCH JOLÁN

Ködösen, cseperg sen köszöntött be Imre napjának el estéje 1862. év novemberében. Ezen a napon az esztendő rendes folyásának egyhangúságából kiemelked esemény hozta izgalomba Sztrégován az egész családot.

N vérem, Madách Károly és Szontagh már megjöttek* Imre napjára, s várták nagybátyámat, ki id sebb leányát, Jolánt volt hozandó.

A házaselek válása óta anyja tartotta t, egyezségük értelmében magánál. Atyja sem, mi sem láttuk azóta. Akkor pedig még oly kicsiny volt, hogy emléke, vállaira omló gazdag sz ke haját kivéve, csaknem elmosódott emlékemben.

A kocsi halkan, zajtalanul gördült be a sáros udvaron, megállt a kapu alatt, s nagybátyám Jolán unokahúgommal leszállt róla.

Láttatok-e már a meleg fészékben a kivett kis madarat, amint ijedten tekint maga körül, kis hangot hallat olykor, melyet csak anyja értett meg, s most oly idegenül, bátortalanul hangzik a szokatlan környezetben.

Úgy állott szegény, anyjavesztett 12–13 éves kisleány „Mignon” alakja* elfogultan a körülálló vizsga szeméi előtt. Könnyek fátyolától homályosult nagy barna szemeit tétován járva az idegen arcokon, kikről tudta bár, de érzése nem sugallta, hogy szíveik a rokoni kötelék kapcsán együtt dobognak az övével.

A meghatottság rezeg ki hangjából, mikor a hozzá intézett kérdésekre válaszol, hanglejtése, szólásmódja, még ajkainak mozgása is szokatlan, idegenszerű. Egészen más, a mi felvidéki szövejtésünkkel különböz, kissé éneklő magyarság az, melyen ejti szavait.

Pár rövid órának benyomásai után, már kialakult az ítélet felette, s az a szegény kisleányra nem volt kedvező. Elárulta az magát csakhamar egyből, másból külső megjelenésében, egy-egy feleletében, melyek némileg bevilágítottak lelki világába, hogy a lélek és test fejlődését helyesen irányító nevelés hiányzott nagyváradi otthonában, s hiányzott az a megfelelő környezet is, melynek egészséges, üde légkörében fakadnak a gyermeklélek illatos virágai.

De volt emellett a kis Jolán lelke mélyén egy rejtett erő, mely nem árulja el magát egyszerre, s a kutató szem sem ismeri fel az első látás benyomásainak hatása alatt. Ez az erő ennek a gyermekléleknek nem közös energiája volt.

Az új talajba átültetett csemetének finom gyökérszállai hamar megtalálták ebben is az élet erő forrását. Levél levél után sarjadt az alsó rügyekből; szépen fejlett és erősbödött a talaj, s bimbó gazdag virágzatot ígértek.

Jolán lelkének különös fogékonysága, az a belső ösztön, amely az új környezetben kínosan érezte véle elmaradottságát, de ösztönözte is, hogy fokozott erővel kell elre törtetnie, hogy kipótolja az elmulasztottakat – bámulatos eredményt mutatott rövid idő alatt, s vitte a haladás útján előre.

Nagyanyánknak eleinte zárkózott szívét is nemsokára a szeretet melege hatotta át, s most már csak legkedvesebb fiának gyermekét látta és szerette ebben az unokájában is. A jó Nina meg első perctől azzal az odaadó, nyílt és szinte melegséggel ölelte keblére a kis jövővényt, amely az egyéniségének megfelelt, s a kis Jolánnak minden gyermeki bizalma, ragaszkodása is Ninában összpontosult.

Ninának oldalán, és az szeretet vezetése mellett hamar utolérte Árné vérének a németben, franciában. A helybeli kántor mindkettőjüket az írás, olvasás, számolás elemi ismereteiben oktatta; Jolán még mindezekben igen gyakorlatlan volt. S mégis, mikor atyjuk halála után nevelés jött a házba, már vezetett kettejük közül.

A novemberi első hét borongását derűs, szép napoknak hosszú sora követte. A két név bebarangolva a park minden részét, boldog együtt-létben, vidáman töltötte azokat.

A gyermekkedély hamar hozzásimult az új környezethez. Könnyen szokik, könnyen felejt. Pár hónap múlva Jolán nem volt már többé idegen a mi körünkben; a mi Jolánunk volt már egészen.

Nyulánk növése, fejlődési formái kiemelték tőle a gyermekorsóból rövid idő alatt, s egyszerre minden bájával a serdülő leányka állott előttem. Jóformán eladó leány sorban volt akkor, mikor bevégeztem iskoláimat, s jogi tanulmányaim közben szünidőmet Sztregován töltöttem.

Ott, hol bimbó fakad, hol ifjúság van – ott van a tavasz. S mint mikor a tavasz enyhe fuvalma átsuhan a halmok felett, s megpendíti az eol húrjainak egy lágyan csendülő akkordját – az én ifjúságom tavaszán is megpendült halkan a szív húrjainak egy ilyen lágy zengés akkordja.

Régen volt ez – a „sóhajok alé”-jának vén fája sem élnek már, hogy elmondják azoknak a boldog időknek ártatlan titkait; új nemzedék nőtt fel azok helyén is, az veti itt már az új porondjára rezgő árnyékát.

S amint hamar eltűnnek, szétfoszlanak a hajnal rózsaszín felhőpelyhei – továbbra nincsen nyomtalanul az ifjúság derengő hajnalával a serdülő kor ábrándjai.

KEDVTELÉSEINK

Tanóráinknak, beosztásunknak szabályozott rendje engedett időt az üdülésre is; ezt aztán saját kedvteléseinkre fordíthattuk.

Voltak ugyan hasonló korú fiúk, akikkel baráti, rokoni viszonyban állottunk, de ezek távolabb lakván, csak ritkán találkozhattunk velük.

Magunkra voltunk hát utalva, és a magunk lelki- és kedélyvilágában kellett örömeink és szórakozásaink forrását megtalálnunk.

Nem volt senki, aki a falusi élet sokoldalú foglalkozásainak valamelyikére terelte volna figyelmünket, érdeklődésünket, gyakorlati irányban fejlesztette volna hajlamainkat.

Madách Imre nem tördött különösebben a külső gazdasági tevékenység részleteivel. Szántottak, vetettek, arattak; behordták és kicsépelelték a termést; kaszáltak, gyűjtöttek, nyírtak – mindezzel nem sokat tördött, ritkán nézett feléje.

A vadászatnak csak Jancsó szentelte egy-egy kis szabad idejét, de ennek a szép, férfias sportnak kultusza nem volt otthonos Sztregován ebben az időben.

A gyermek természetében van, hogy simul környezetéhez, a környezetét uraló szellem árama viszi, sodorja magával, s adja meg az első impulzust fejlődése további irányának.

Az emberi lélek intellektuális értékeinek az a kultusza, melyet már Borsody belénk csepegtetett, amelynek mélyét láttuk Madách Imrében is, s mely a Sztregován megfordult férfiak (Arany János, Rómer Flóris, Ipolyi Arnold, Pulszky, Szontagh) társalgásában, vitatkozásában is megnyilatkozott előttünk – ebbe az irányba terelte a mi érdeklődésünket is, ez adott irányt olvasmányainkban, melyeket nem a regényirodalomból választottunk, s ez ösztönzött a mi gyarló, bátortalanul tapogató próbálkozásainkra is ezen a téren.

Madách Imrének a dolgok mélyére ható gondolkodását örökölte fia, Aladár. Érdeklődését különösen a fizika és a vegytan kötötték le, s a gyakorlati alkalmazásban is megpróbálkozott ezekkel.

Sok szó esett abban az időben az örökmozdonyról, a perpetuum mobilról. Aladár addig-addig gondolkodott felette, rajzolgatott, számolga-

tott, míg végre megoldottnak vélte a kérdést, s hozzáfogott a gépezet megszerkesztéséhez. Eleinte így, aztán amúgy.

Egyre komplikáltabb lett a szerkezet. Volt azon fogaskerék, csiga, palack, emeltyű, egész szövevényes hálózata a cérnaszálaknak, de hát mozogni nem tudott. De mennyi tanulság rejtett ezekben a sikertelen kísérletekben! Atyja mosolyogva nézte, s hallgatta fia okoskodásait, s hagyta, hogy maga jöjjön rá a dönthetetlen igazságra, amely alapján kizárja az örökmozdony megszerkesztésének lehetőséget. A súrlódás, a közegegellentállás, s ezáltal felemészített erő önmagát reprodukálni képtelen.

Több sikere volt Aladárnak ólom ágyúival. Kártyapapírból készült az első forma. Ebből alakult ki a második, ebbe öntötte aztán az ólomot. Többszöri próba után végre sikerült. Megcsinálta hozzá ként, salétromot és szenet keverve megfelelő mennyiségben a puskaport is maga, s nagy érdeklődéssel mellett eldördült az ágyú az udvaron, gyönyörű bukfcenet vetve a lövés után.

Kísérletei felköltötték benne azután a vágyat a vegytan alaposabb ismeretére. Megszerezte Nendtwichnek szerves vegytanát, s alaposan megtanulta a terjedelmes mélyét szabad óráiban.

Reám Dr. Taschenberg wittenbergi egyetemi tanárnak népszerű mélyét a rovarok életéről volt nagy hatással. Érdekesen, lebilincselő közvetlenséggel mondja el itt az író megfigyeléseit, az egyes rovarfajok átalakulásait, élet- és fajfenntartási ösztönöknek a létért való küzdelmét.

Csodálatos dolgok ezek. Nézzük pl. a puha testének érintésére, annak minden ízében a olajat bocsátó nünükét (*Meloë proscarab us*).

Kinek ne tennet volna már fel erre kis rovar, amint petével teli potrohát nehezen vonszolva igyekszik a pázsitszélen ismeretlen céljai felé. Talán maga sem tudja, hová? – De vezérli ezt az a legmagasabb értelem, mely bekapcsolja ennek a parányi rovarnak létét is a mindenségnek abba a csodálatos láncolatába, amelynek minden létező csak egy-egy láncszeme.

Vajon ki hozná viszonylatba a rétek tavaszi zöldjét tarkító sárga gyermekláncfűnek (*Leontodon taraxacum*) a szellőben himbálódó sárga virágait – a potrohát kínosan vonszoló nünükével?

S a kis rovarnak sürg s útja íme e sárga virágokhoz vezet. Azoknak egyikében helyezi el petéit. A nap melege csakhamar apró férgeket költ ki azokból. Alig várják ezek, hogy jöjjön ki a mézet gy jt méh, s hogy annak bundájába kapaszkodva tova vigye ket magával lépes otthonába. Elhelyezkednek itt egy-egy sejtben, s tápláltatják magukat; n nek, fejl d nek, s egy szép napon otthagyja mindegyik sejtjét, s megy köszönet nélkül a maga útjára; nünüke lett bel le.

Egy kép ez a sokból. A kicsi teremtményeknek ez a nagy világa vonzott engem ki a szabadba. Felkutattam mindent; néztem, kerestem, megfigyeltem, mint nyüzsög ezernyi apró élet fenn a légben, lenn a fák korhadó odvaiban, kövek alatt s a lehullott lomb között.

Gondosan elnaplóztam a tapasztaltakat, rajzoltam, s lehet leg híven színeznem is próbáltam napról napra gy jtött, s gy jteményemben elhelyezett kis rovaraimat.

Ma is megvan még naplóm az 1864. évr l, melynek „Állattani, különösen rovászati bűvárkodásaim foglalata. Kezdve 1864. március 3-án VI. gimn. oszt. tanuló koromból” címet adtam. Érdekes majdnem egy fél-század múltával lapozni abban.

Nem kevesebb, mint 188 rovarfaj rajzának, megnevezésének és leírásának „foglalata” e kis füzet; az akkori er lletett tudományos magyarsággal: változékony bűjkár (*Callidium variabile*), borboly erdenyész (Hylotoma berberidés), holdas saroly (Lepris lemaris), lovagi Bodobács (*Lygus equestris*), kétszín Badacs (*Cydnius bicolor*): ilyen volt az akkori magyar nómenklatúra. Aladár is tudott volna idézni hasonló furcsaságokat vegytanából.

Méltó paródiája ennek az akkor dívott tudományos magyar szógyártásnak a kolbász és a töltött káposzta ilynem definíciója, mint azt Szontaghtól tanultam annak idején: a kolbász: „Hengerdedes nyulánk disznótetem vagdaltványú tolondék”. A töltött káposzta: „Rizzsel elegy vagdalt-hús bennék káposztalevél gy remlény”.

Kincses bányája volt „rovarászati bűvárkodásaimnak” különösen a kis kerti ház, az ermitage. Ott tanultam többször leckéimet, s pompás alkalom volt arra, megfigyeléseket tenni az ott s r n megforduló rovarok életéb l. A kis ház falainak, oszlopainak fakéreg burkolata kedvenc tartózkodási helyük volt. Abba helyezte el petéit egy tojó csöv darázsfa,

a *sirex spectrum*. Érdekes volt azt megfigyelni, mint sürgött, forgott, idegesen tapogatva fonálszer csápjaival, míg megtalálta az alkalmas helyet, hol berakhatta a petéket.

S örültem volna-e kincseknek jobban, mint mikor a kis ház lépcs zetének egyik laza köve alatt megtaláltam azt a rózsalevél darabokból csavart gy sz forma kis hengert, melyet egy másik kisebb fajta darázsféle készített, hogy abban nevelje fel ivadékát. Mikor elkészült a henger első szakaszával, apró kerek darabkát ollóz ki rózsalevélből l rákonyaival, s azzal elzárja végeit; így készül rekesz rekesz után, s mindegyikbe 1–2 pete kerül, a szükséges eledellel a kikelendő kis lárva számára. Err l az érdekes leletr l szól naplómnak egyik feljegyzése.

Ezek voltak az én entomológikus kutatásaim, s ami különös varázst adott azoknak, az azokkal járó barangolásaim voltak künn, a szabad természet ölében, az erd magányában, madárdal és lombsuttogás között. „Kru-kukuru” – hallatta lágy bűgását a vadgalamb; „Hup-hup-hup!” kiáltotta ki vígan az erd csendjében a bűbos banka; innen is, onnan is hangzott a piros sapkás fekete, zöld és tarka harkályoknak, az erd szorgalmas ácsmestereinek ütemes kopácsolása; rovarásztak k is velem együtt.

Óh, mennyire igaza van Szt. Bernátnak: „Aliquid amplius* invenies in silvis, quam in libris” – de át tudtam én ezt érezni! Rég leáldozott sokszor a nap, mire megjöttem vándorlásaimból.

Nagybátyám szerette ily irányú foglalkozásainkat, s nem egyszer egy-egy érdekesebb rovarra hívta fel figyelmemet. Kedves emléke marad utolsó napjai egyikének, mikor a kert fel l jövet betért szobánkba. „Károly – így szólt hozzám –, ott a kiskertben, a lépcs mellett...”, de mielőtt bevégezte volna, közbeszóltam: „egy éjjeli pillangó ül a falon”. Elmosolyodott, így volt valóban, arra a pillangóra (amilyen különben már volt a gy jteményemben) akart figyelmeztetni.

De akinél az én rovarászati bűvárkodásaim nagy megbecsülésre találtak, az Frivaldszky Imre volt, a mi hírneves természettudósunk, aki maga is éjszakákat töltött a Gellérthegyben, hogy kis tolvajlámpa világánál megfigyelje egyes érdekes rovarfajoknak éjjeli életét, s aki életének, jó egészségének kockáztatásával tanulmányozta a Balkán rovarfaunáját, s értékes m ben írta le kutatásainak eredményét.

Egyszerre itt volt az indulás ideje hazafelé.

Divald, a pap, Philipp s én maradtunk utoljára.

Hosszúra nyúlt a Szt. János áldása, nehezen tudták végét szakítani. Meglehet s jókedvben szálltak végre kocsira, valamelyiküknek valami útrövidítés jutott eszébe, s Závoda községnek vettük utunkat.

Ezt a községet prot. papjának költ i lelk felesége meg is énekelte:

*Závoda, Závoda prekraszna zahrada!
(Závoda, te gyönyör séges kert!)*

Ez volt a vers kezdete. Lehet, hogy az igen tisztelt papné maga beillett virágnak, s költ i fantáziája megalkotta magának a kis kertet is; el ttem azonban nem a kis tót falunak szépsége, hanem a minket ért kis baleset tette Závodát emlékezetessé.

A mezei út, amelyen haladtunk, közel a községhez, jókora vízmosáson vezet keresztül. Meglehet s gyors hajtással ennek partjára érve, meglepetten látjuk magunk el tt a mély szakadékot. Hirtelen kanyarulattal csavarodik az út az árkon keresztül a túlsó oldalra.

„Na, jetzt geht's in die Hölle!”* kiáltja Divald, de ebben a pillanatban már fel is borultunk. Divald is, Philipp is a kocsi alatt; a kocsis a lovak közé bukott; én egy lendülettel jó messzire repültem a kocsitól. A lovak nehezen feltápáskodva, szerencsére megálltak helyükön, a hám azonban szerte szakadt, a rúd eltörött.

Neki feküdtünk ketten a kocsissal a szekérnek; Philipp is el búvik csakhamar alóla, s ekkor már hármuknak sikerült azt ismét felállítanunk.

Divald még mindig nem mozdul helyéb l, vér szivárog arccal a föld felé fordult feje alól.

„Gott im Himmel! Gott im Himmel!” – kiáltja Philipp ijedten, s emelgetni siet Divaldot. Végre emeli fejét, bágyadtan körültekint, vérz ajkai megnyílnak: „So leb'den wohl, du altes Parasol!”* – ezek els szavai. Humora akkor sem hagyta cserben.

Annyira komikusan hatott ez ebben a pillanatban, hogy kis der t hozott közénk a kritikus percek komolysága után.

De azért meg voltunk viselve mindannyian, ki ezt, ki azt a részét fájalta testének. Divaldnak pár foga is kitört. Az imredombi jókedv elpárolgott egyszerre.

Szomorú karaván volt az, amint ballagtunk sántikálva az est óráiban hazafelé. Jó két óráig tartott az önkénytelen séta, teljesen besötétült az alatt. Szegény Divald vígasztalhatatlan maradt az egész úton, azt hajtotta egyre, hogy megérdemelt büntetésül érte a baleset. Meg is változott az eset után kedélyében, természetében teljesen. Régi, mókás jókedvének ezentúl vége volt. Töpreng , magába szállt ember benyomását tette mindvégig.

NINCSI NAGYNÉNÉM

Édesanyámnak nála fiatalabb n vére, Anna Huszár Sándor hontmegyei földbirtokosnak volt felesége. Valami régebbi feszültség* volt egy ideig a két család között.

1862 nyarán történt el ször, hogy szünid nk egyik napján nagybátyám elvitt minket, fiúkat is magával Barátiba. Itt, a Huszár család si kastélyában lakott Huszár Sándor feleségével és négy szép leányával, fiúgyermekük nem volt soha.

Baráti Huszár Sándor a magyar földesurak tipikus alakja. Köpcös, izmos, er teljes, akkor 50 év körüli férfiú kopasz fejjel, kis vágott bajúszszal, beretvált arccal, élénk, fürkész szemekkel. Mozdulatai er sen accentuáltak; szilárd lépés , kemény járású. Szóval, mint mondani szokták, mokány kis ember. Állandó kísér je a hímzett dohányzacskó, megtömve illatos sz z dohánnyal, s az öblös tajtékpipa.

Huszár Sándor egyéniségének eredetisége már fiatal korában is megnyilatkozott az élet praktikus felfogásában.

Madách Károly nagybátyám leendő sógorának Sztregován, a Madách háznál tett látogatását viszonzandó, Barátiba ment; Huszár Sándor ott ült tényleg a fedélen, és dolgozott versenyt a zsindeleyz ácslegényekkel.

Egyéniségének ilyen különiségei,* cinizmusa mellett lágy szív , segíteni mindenkor kész barátnak és rokonnak bizonyult minden alkalommal.

A fentiekben jellemzett férj oldala mellett Nincsi nagynéném a magát mindenben megadó, kevés erély , áldott jó szív , szeretni és megbocsájtani tudó h feleség és gondos anya.

Mindkettőjük szeretete és gyengédsége dédelgetett négy leányukban összpontosult. Ezek közül minket a két legkisebb, Anna és Gizella érdekeltek a leginkább; abban az időben 13–14 évesek lehettek – tehát hozzánk illtek.

A dúszke hajfonatos, nyulánk-növésű Anna, szelíd-lelkű, kissé szentimentalizmusra hajló; a fekete Gizella tiszta pattant, eleven teremtés, inkább tömzsi alak. Anna már akkor ügyesen kezelte a zongorát, Gizella hegedőlt, s puha kis kezeivel beléhegedőlte magát Aladár barátom szívébe, s egy időre ifjúkori ábrándjainak bálványa volt.

A baráti kis kastély amolyan egyszeri, bár emeletes falusi kúria, fasorvezet a kastély bejáratához. Ódon falépcsőzetén jutunk az emeletre. A lépcsőházban nagy olajfestmény függ, a család egyik séneke képe, barátcsuhában, a karjára erősített láncon függ nagy vasgolyóval.

Az a legenda róla a családban, hogy ez a nagy golyó tartotta ébren ajátatoskodásának késő óráiban.

Csinos park is tartozott a kastélyhoz, sfákkal, sétautakkal, árnyékos ülőhelyekkel, ez volt kedvenc tartózkodási helyünk, a „zöld szoba”.

Vidám párnap emléke fűződik Barátihoz, hol meleg rokoni szeretettel fogadtak, s hol az eddig nem ismert szép és kedves unokahúgaink körében oly otthonosan éreztük magunkat az első perctől fogva.

Meglátogattuk onnan a drégelyi vár romjait, bokrétát szedtünk az Ipoly rétvének virágaiból, víg kacaj, dal, tréfa, játék között; sétáltunk andalogva holdvilágos estén a hatalmas jegenyefák alatt, és meghatottan vettünk egymástól búcsút, mikor megjött a válás utolsó reggele.

SIPOS ANTAL ÉS A CSODADOKTOR

Huszár Sándorban sok zenei érzék volt. Eredeti felfogással, cigányakcentussal játszotta zongorán a magyar nótákat.

Másik szenvedélye a homeopátia volt. Nagyon fel volt az kapva abban az időben. Alig volt háziorvos. Argentí könyve,* s kis házi gyógyszerár nélkül.

Egyetlen csálhatatlan gyógyítási módja volt ez a szenvedélynek Huszár Sándor szerint. Örült, ha propagandát csinálhatott mellette, ha híveket szerezhetett Hahnemann tanának.

Boldognak, boldogtalannak osztotta az apró cukorgolyócskákat, az aconitumot, a nuxvomícát, a bryoniát, a sulphurt, s kérkedve dicsekedett sikeres gyógyításaival.

A zene iránti érdeklődése a baráti kántor fiának nem közönséges tehetségére terelte figyelmét. Kiképezte őt, s nem is csalódott reményeiben. Pártfogoltja a zongorának nagy mestere lett idővel; melyik magyar zenebarát ne ismerné Sipos Antal nevét?

Doktorkodási szenvedélye meg egy, akkor feltűnt keltett csodadoktorral hozta ismeretségbe. Pécely Ignác volt ez, aki a hozzá fordult betegek szemébe olvasta ki a diagnózist. Eddig csak a szerelmesekről szólt a nóta:

*Nézz rózsám a szemembe,
Mit olvasol hát benne?*

Kiolvasta a szemcsillag foltjaiból a betegnek minden baját, s annak elzményeit. Persze nagy része volt ebben a beteg autoszugesztíójának is. Híre járt, hogy egész gyűjteménye van mankókból, melyeket a szerencsésen gyógyult betegek hagytak emlékül nála.

A kúra különben rendszerint hosszadalmas volt. Eleinte progresszíve 2–3–4 golyócska, naponként háromszor, akkor aztán visszafelé 3, 3, 2. Eleinte súlyosbodni fognak a tünetek, de fokozatosan majd a javulás is. Türelem kellett ehhez, de hát megmaradt végig a reménység.

Így folytatta Pécely a mesterségét egy darabig; de aztán vétót mondtak a hivatásos doktorok, s meg kellett a diplomát szereznie. Pénze azonban nem volt. De volt Huszár Sándornak, s volt jó szíve is hozzá.

Megvolt a diploma is, a szemdiagnózis azonban nem csinált iskolát. Nem is beszélt most már a csodadoktorról senki.

Egyik buboréka volt az egész csoda annak a soknak, mely időnként felmerül, s boldogítja a hívő emberiséget, s nyom nélkül szétpuffan aztán a semmiségbe.*

De hát Huszár Sándor rendületlenül híve maradt Pécelynek, s mikor szegény Imre nagybátyámra már 1861-ben kimondották a pesti professzorok a reménytelenül sújtó ítéletet, s elrehaladt szívujának tünetei

mind er sebben kezdtek jelentkezni, sógorának, Huszár Sándornak rábeszélésére megpróbálkozott Pécelyvel.

A hatalmas nagy, mély tekintetű, fekete, próféta szakállú Pécely új reményt csepegtetett a betegbe, s véle anyjának bánatos szívébe is; egyszerűsmind felköltötte ebben az anyai hála érzetét a v iránt, kinek résztvev és sikerrel biztató közbelépése oly meleg, rokoni szeretetr l tanúskodott.

Ezt az alkalmat használta fel nagybátyám arra, hogy közvetítse a kiengesztel dést anyja és testvére között.

Az Imre fiát imádásig szeret , s most féltve félt anya nem zárkózott el fiának óhajtása el l. Egy napon Huszár Sándor megjött Sztregovára Nincsi nénémme, s két kisebb leányukkal, s a válás hosszú évei után egymás karjai között zokogtak a múltat felejtve, kiengesztelten anya és leány.

SZOMORÚ ID K, MEGVÁLÁS SZTREGOVÁTÓL

Imre dombján ezalatt, amelyen parasztk m vesi flegmával folyt az építkezés, nyugtalanul, türelmetlenül várta, leste nagybátyám, mint emelkedik ki lassan az alapból, s kezd formát nyerni a falazat.

Magasra bizony nem is emelkedett soha, mint egy élet letört küzdelmének, mint egy megzavart álomképnek, mint egy dugába d lt tervnek szomorú jelképe, ott maradt befejezetlenül. Vakolatát kimosta az es , kövei széthullottak, s romhalmaz jelzi a kéjlek helyét, mely csak a költ ál-mában nyert megvalósulást.

A döcög szekérúton nehéz és hosszadalmas volt az odajutás. Hosszú fej , kis szürke ló került ismét az istállóba a Gyilkos helyébe; azon járta most nagybátyám a nyár folyamán többszörönként az utat Imre dombja és Sztregova között.

A beteg szívnek nem vált javára – nehéz volt sokszor kivárni hazajöttét, s régen leszállt az est, mire fáradtan, kimerülten leszállt lováról.

Nem bírta tovább. Szeptember els napjainak egyikén volt utoljára nyeregben. Napjait azután már jóformán nyugágyban töltötte el; olvasgatva, jegyezgetve.

Sztregovai emlékeimnek legszomorúbbjai ezek. Mindenre, ami oly napsugaras der ben ragyogott egykor, egyszerre nehéz felh nek sötét árnyéka nehezült; mint mikor távoli dörgésnek morajával borulat kél a lát-határon, s alig, hogy észrevettük – zord, foszlányos, ijeszt kárpítja máris fejünk felett van.

S lehetett volna-e viharfelh nek villáma sújtóbb, mint a nagybátyám betegágyához hívott Pécelynek nagyanyám kérdésére adott rideg válasza: „Csak napok kérdése már.”

Mialatt oly válságosra fordult a helyzet, megjött az a nap, amelyen Aladárral el kellett hagynunk Sztregovát. Magántanulásunk id szaka a VI. gimn. osztály befejeztével letelt, s az akkori rendszer szerint október 1-vel megnyílt az iskola. Ekkorra már Pesten kellett lennünk.

Anna n véremmel utaztunk Pestre; a kora gyermekéveink óta megszokott otthonból az idegenbe.

Az sznek melankóliája borult a parkra, amelynek fái s r n hullatták lombjaikat, s az egész tájra, amelyen tekintetem elkalandozott, amikor utolsó sétámon fájó érzéssel mondtam búcsút az annyi kedves emlékből gazdag, az annyira szeretett, az annyira szívemhez n tt helynek.

S mint sajgott a szívemben az a másik fájdalom, megválni mindazoktól, kiknek szívéb l mindenkor a szeretet melege sugárzott felém, megválni örökre attól, kihez annyi szála f zött a gyermeki hálának, ragaszkodásnak, bizalomnak.

A haldoklónak óhajtása volt, hogy betegsége egy nappal se késleltesse tanulmányaink megkezdését, történjék meg temetése is fiának el zetes értesítése nélkül.

Reá adta utolsó áldását fiára, s egy végbúcsú után kocsira ültünk.

Következ nap elfoglaltuk Pesten új otthonunkat, de alig alkonyult le a nap néhányszor felettünk, megjött a fekete pecsétes levél – nagybátyám 1864. okt. 4-én,* 42 éves korában kiszenvedett.

N vérem visszatérve Sztregovára, már halálos ágyán találta t. Az es-tét oldalánál töltötte, ott volt Szontagh Pál is. – „Jó éjt Annácskám!” – „servus Pálom!” – ezek voltak hozzájuk intézett utolsó szavai, mikor az éj kés i óráiban aludni tértek. Anyja, leányai, s h inasa tovább virrasztottak ágya mellett. Két óra múlt éjfél után, mikor anyjának karjai közé hanyatlott, s elszállt nagy lelke egy utolsó fohással – elszállt ahhoz az örök forráshoz, amelyb l fakadt.

NAGYANYÁM BÚCSÚIRATA

Sárgult lap fekszik el ttem, nagyanyám sajátkez búcsúirata gyermekeihez, unokáihoz. Fiókjában rejtegetve tartotta azt. Kezdette kelet nélkül, életének hanyatló korában, de még Imre fiának életében, hozzá intézve kezdte a „Testamentum” feliratú búcsúsorai megírását.

„A minden hatonak úgy tetszet* engem oly soká életben hagyni, legyen az sz. akarhatja. – Adja az Ur Isten az szent áldását reátok szeretett gyermekeim, és onokáim a kik oly jó voltak irányomban, a Mindenható vezéreljen mindég a legjobb úton, soha el ne felejtétek a magatok betsületére, és a hitben legyen mindenkor vigasztalástok. – Én soká éltem, de mindenben az Isten gondviselését látam feletem.

Köszönöm kedves jó Fiam Imre tiszta szivemből köszönöm, 's légy áldot minden gondoságodért, meljel gyenge anyád iránt oly készséggel, és gyöngéden viseltetél – és még egy hálás köszönetemet mondom néked szeretett jó Emim, kedves onokám Anna, és Károly iránt való jószágodért és nagy lelki ségedért a miért az Ur Isten jutalmaz meg; ez után is légy atyai gondal szeretett Károly iránt, igazgasd jó utra, légy atya és vezet je...”

S feljajdul szívének minden fájdalma a további sorokból, melyekben már Imre fiának halála után, 75 éves korában így folytatja búcsúiratát, intelmeit: „– Eddig irtam 1864be az én betegségem augusztus szeptember közepéig, az után gyászba borított a betegsége, és a halála annak a kit legjobban szerettem, el felejthetlen Fiam el válása – „Istenem! hogy éltem én azt tud, az valami ki mondhatatlan [...] – Szeretet jó Aladárom szeretetemet öröklöted, el felejthetetlen szeretett Atyád után, arra kérek meny azon a pályán mint édes Atyád, és nagy Bátyád Károly mentek rossz társaságtól orizkedj, a mely mind egészséged mind financiádat tenkre tenné ez kedves Károly néked is szol néha jusson eszetedbe miképp szeretelek mind a ketőket”.

ALADÁR

Gyermekkori emlékeimnek befejezéséhez jutottam; eljutottam oda, mikor a meghitt családi körben kizártam az élet tengerére.

Célom volt e lapok megírásánál, hogy felidézzem annak a körnek emlékét, melynek középpontjában a matróna áll, aki nemcsak test, de lélek szerint is anyja volt a halhatatlanaink egyik legnagyobbikának –, hogy életre keljen ebben a körben el ttünk Madách Imre alakja is, leszállva a dicsőség hideg piedesztáljáról a meleg élet lüktető árjába; úgy, ahogy mint ember, szeret fiú és jó apa, melegen érz rokon és odaadó barát élt és mozgott közöttünk –, s hogy lerőjam az árvának örök hálóját mindazokkal szemben, akiknek karjai közé t a kegyes Gondviselés helyezte.

S most, mikor már eddig jutottam, mikor már befejezettnek láthatnám a magam elé t zött feladatot, nem tudok megválni alakjaimtól, kiket az ismeretlen országból „amelyben l nem tér meg utazó” – életre hívott s körém gy jtött az emlékezet.

Egyike vagy Te azoknak, Aladár barátom!

Aminthogy egy t nek ketté ágazó sudarát együtt lengeti a szell árja, egyszerre éri mindkett jüket a napsugár, s egyszerre fakaszt mindkett - jükön rügyet a kikelet – ily párhuzamban haladtak a mi életünk útjai a gyermek- és ifjúkor tavaszi virányán – közös örömben, közös búban, bánatban, közös küzdelemben a közös cél felé.

Együtt voltunk mesterei gyermekcsínjeinknek, együtt lakoltunk miattuk.

Mi voltunk elválaszthatatlan Castor és Pollux a tanároknak és a társaknak az iskolában, s később a jogakadémián. S mennyi közös emlékünkhöz kötött ezekhez az időkhez is. Ahhoz a Kishíd utcai kis udvari lakáshoz pesti diák korunkban, amelyben l a jó Schneiderné házi asszonyunk legjobb szobáját adta át részünkre, ellátással együtt fejenként havi 40 Ft-ért. Pácz Flórián* kikent-fent pomádézott fiatal ember, és az öblöshangú, kopasz, nagy darab ember, Darabonth Péter, hivatali irodaigazgató voltak délben és vacsorán kosztos társaink.

Mily érdekesekek voltak a lábfürdők, amelyeknek legalkalmasabb időpontjául háziasszonyunk a vacsora idejét találta, s amelynek titkát csak egy-egy loccsanás árulta el az asztal alatt. Szobánkba visszavonulva mennyit neveltünk ezen, s háziasszonyunk egyik megjegyzésén, mikor Mari szakácsnénk a Scheiterhaufen nevére tésztát adta fel. „Furcsa neve

van ennek az ételnek, úgy hívják, hogy okos rakás.” persze a „g'scheiter Haufen”-b l fordította.*

Jött aztán a próbabálszer kis estély a Bérczy családnál, a kis házi kisasszonynak, a 10–12 éves Battha Mariska és Bérczy Margit tánckurzusának befejezéséül. Megfelel szalonöltöny hiányában s tapasztalatlanságunkkal nagy gondot adott már az öltözék összeállítása is erre az alkalomra, no meg aztán a tánclépések!

A Sz Il sy–Weinberger-féle tánctanulás reminiscenciái bizony nagyon fogyatékosak voltak már.

A megjelenés helyes id pontját illet en sem voltunk teljesen tisztában; annyi bizonyos, hogy mi voltunk az els k, a két leányka fehér pillangók módjára libegett, a fényesre kefélt parketteken próbálgatva a táncfordulatokat; mi szegény jó házigazdáinkat, Bérczy Károlyt untattuk szorongó szívvel az alatt, míg végre mind s r bben jöttek a vendégek, közöttük a Sz nyi intézetnek irigy szemmel megbámult fess táncosai – s végül megkezd dött a tánc. Mi azonban inkább a vacsora ízletes falataitól, s az életünkben még alig ízlelt pezsg t l is nekibátorodva, a bájos szomszédn k mulattatásából,* mint a polkák- és mazurkákból vettük ki részünket.

Felejthetetlen vidám emlékei ezek akkori pesti életünknek; de hiszen vannak szomorúak is abból az id b l, mikor Aladár cousin súlyosan megbetegedett, amely id nek reminiscenciáit már egy el z fejezetben mondtam el.

Jöttek azután a pozsonyi jogászévek. Az érdekes mili ben Laurentynek, az epés megyei levéltárnoknak lakásán a megyeházában, ahol két szobát laktunk a börtön udvarára nyíló ablakokkal, de kilátással a pozsonyi várra is, ketten-ketten, két kosztos társunkkal, az országnak két nemzetiségét tipikusan képvisel Krszán Dániel és Mintovics Milos jogásztársakkal, ezekkel együtt lejtettük a valcert Szilveszter estéjén – molett kis háziasszonyunk, és annál soványabb n vére voltak a táncosnék. Zene-szünk egy szegény, fagyás folytán térden felül amputált citerás.

Belejöttünk így lassankint mi is a táncba, s a további két év folyamán már s r n látogattuk a Szentiványi, Udvarnok, Csehfalvay, Reviczky stb. családok el kel estélyeit.

De mindezeknél több élvezetet és gyönyört nyújtottak a felséges kirándulások Pozsonynak változatos tájszépsegekben oly gazdag vidékén nappal, és éjszakának idején. Különösen az utóbbiakban találtunk különös gyönyör séget.

Chalupka Géza jogásztársunkkal, ki jónev pozsonyi ügyvédnek volt minden sportért lelkesül , s utóbb amerikai párbaj áldozatául esett fia, s aki bohókás jókedvével f szerezte azokat, tettük hármásban érdekes éjjeli kirándulásainkat, hol kis kézilámpa mellett, hol meg a hold világánál; keresztül a nagy erd k rengetegén, amelyek ünnepélyes csendjének titokzatosságát még növelte, ha közben távoli fülesbagoly huhogása szakította meg. Aladárnál revolver, Chalupkánál boxer, nálam valami rozsdás vívó t r szolgált biztosítékul esetleges támadás ellen; szerencsére, már ti. a támadókéra, nem került sor ezekre.

Kalandos útjainkon a hajnal pirkadása már rendszerint célnál talált, valahol a dévényi várromoknál, vagy a Zerge hegy csúcsán, vagy a kis Kárpátok valamelyik más, szép kilátású pontján.

Megtörtént, hogy a borostyánk i vár felé tett kirándulásunkon az erd sötétb l felénk hangzó erélyes „Halt!” kiáltásra rezzentünk meg, s ragadtuk meg „fegyvereinket”. A sötétb l kibontakozott alak az erd egyike erd re volt, aki éppen alkalmas pillanatban találkozott velünk, amikor hosszú menetelés után meglepetésünkre ugyanazon a ponton találtuk magunkat, ahol háromnegyed órával azel tt voltunk – s aki aztán szíves készséggel igazított útba; hosszú út volt még el ttünk, s mi az erd facsoportjainak a reggeli szürkület félhomályában fantasztikusan alakuló sziluettjében már minduntalan a borostyánk i vár romjait véltük felismerni – mikor végre a kel nap bíboros ragyogásában felt nt el ttünk a kis falu, s fölötte az erd övezte várórom, a gróf Pálffy család egykori sasfészke.

Magunkkal vitt kis elemózsiás enivalónkat rendszerint a mindenféle csörgedez hegyi források mellé telepedve költöttük el, s ezek h s vizéb l merítettük az üdít italt.

Egy alkalommal a XIV. századbéli gótikus templomcskájáról híres Németóváron (Deutsch-Altenburg) keresztül Hainburgnak vettük utunkat; a délel tt óráiban bejártuk magas várhegyét, megtekintettük érdekes t gyárat, s az esti hajóval tértünk onnan vissza.

Végre aztán a három jogász évnek s egyévi önkénytesi szolgálatnak leteltével nagy útra indultunk Aladárral, hideg tél idején Olaszországnak napsugaras ege alá, s lelkeinknek egyforma fogékonyásával a szép iránt, mennyire élveztük azt.

Els tengeri utazásunk után Anconában tettük el szőr olasz földre lábainkat; onnan vettük utunkat Rómának, megtekintve útközben az örökzöld tölgyerd övezte Spoletónak hatalmas vízvezetékét, Terni mellett meg a Velina folyónak esését, végigfürkésztük Róma összes főbb nevezetességeit, m kincseit, templomait. Nápolyban jutottunk aztán útjaink válpontjára.

A Santa Lucia rakparton mondtunk meghatottan búcsút egymásnak. Néked, Aladár barátom, még távolabbi terveid voltak, s maradtál; nekem pénzem s id m fogytával indulnom kellett visszafelé. Nehéz szívvel szálltam csónakomba, amely a távolabb horgonyzó s Livorno felé indulandó g zöshöz vitt.

Ezután a válás után életünk hajói is más-más tengereken jártak.

A tiéd, korábban mint gondoltuk, elérte azt a csendes kiköt t, amely felé vitorlázunk mindannyian.

Hogyan is tanultuk Horatiusban:

„Omnes eodem cogimur, omnium
versatur urna serius ocius
sors exitura et nos in ternum
exilium impositura cymbae.”*

BÉRCZY MARGIT

Ott ül az élet szöv széke mellett annak öreg nagymestere, az id – zif zi azokat a szálakat, amelyek keresztez dnek, bogozódnak, f z dnek, kapcsolódnak, s alkotják azt a nagy hálózatot, amelyben életünk útjai oly csodálatosan találkoznak.

1866. február 6-án tartotta Bérczy Károly, Puskin Anyegin Eugénjének halhatatlan fordítója remek emlékbeszédét a Kisfaludy Társaság ülésén Madách Imre felett.

Szép és igaz világitásba helyezi ebben „Az ember tragédiája” írójának életét és írói m ködését. Szeretett l áthatott melegséggel emlékezve meg „a dics ült pályatársról”, akinek „kora ifjúságától utolsó percéig” barátja volt.

Ott voltunk ezen az emlékezes napon, Szontagh közvetítésével mi is, Aladárral, s mély megillet déssel hallgattuk az emlékbeszédet.

Nemes lélek! Hamar követted Te is a pályatársat a dics ültek honába, s én hálával és kegyelettel rzöm emlékedet. Te voltál az, aki szeretettel karoltad fel a falu csendes és egyszer életéb l a f városi élet forgatagába szakadt két tapasztalatlan, bátortalan diákot, s bevezetted ket boldog, meleg családi otthonodba, hol fennkölt szellem hitvesed oldalán ismertem meg, s láttam virulni, akkor még gyermek leányodat, Margitot.

Boldog ember az, akinek életében megj az a pillanat, amikor egy találkozásnál azt súgja szíve mélyén egy érzelem: Íme, megtaláltam azt, akinek képét álmaimnak vágyó sejtése el re megalkotta, aki nélkül hiányzott volna lelkem harmóniájából valami, aki h társa lesz életemnek, mert nagy barna szemeknek csillagpárjában ott ragyog nemes lelkének tiszta tükre, aki jó lesz, mert ezekben l a szemekben l a szívnek melegsége árad, aki okos lesz, mert ezeknek a szemeknek mélyén ott van az értelem.

S a n , aki h , jó, okos – azzal bátran indulhatunk az élet tengerére; mert kitart híven oldalánál és szembenéz annak viharáival, s hajókat nem fenyegeti vész, mert három er s ága van biztos horgonyának: a hit, a bizalom és a szeretet.

S hála a Gondviselésnek, hogy megadta nekem ezt a boldogságot is, megadta nekem abban a pillanatban, amikor szép, der s nap alkonyán, lefelé hajózva az aranyfényben tündökl Dunán Visegrádtól Budapest felé, kérdésemre halkán „igen”-t suttoztak ajkaid.

Óh, szép volt az a Visegrádon töltött nap! Most is el ttem napsugaras der ben királyi várának romjai, ahol oly boldog együttlétben újtottuk fel a köveihez f z d történelmi múltunk emlékeit, s örültünk a jelen perceinek, amelyeket oly ígézetessé tett valami édes sejtetem, amely csak az alkalmas pillanatot várta, hogy megnyilatkozhassék az ajkakon;

aztán a kedves kör a Görgey családnál, amelynek vendégei voltunk vi-segrádi barátságos nyaralójukban ezen a napon.

Most is szemem el tt szabadságharcunk h sének: Görgey Artúrnak hatalmas alakja, aki a sebhely forradásával érdekes fején, a zongora föl é hajolva komoly elmélyedésben hallgatta játékodat, amikor Chopinnek, Schumannak néhány darabját játszottad el tte, s a végén udvarias kéz-csókkal, s e szókkal méltatta játékodat: „Igazán elb völt játékával, keze alatt énekelt a zongora”.

1875. október 12-ének kora reggelén a belvárosi plébánia templomá-nak oltárához vezettem Bérczy Margitot.

Három jó Annámat már együtt kísértük az örök pihenés kapujához. Elmentek rövid id közben egymás után, nem egészen két év alatt.

Közel húsz év telt el azóta, hogy Sztregováról elszakadtam, addig míg elvesztettem ket.

Ez alatt a húsz év alatt is örömnapjaim voltak azok, mikor s r levél-váltásunkban olvashattam áldott kezeik írását; hát még mikor a bizalmas együttlét óráiban újra átéltem vélök a távolban töltött id nek eseményeit, feltártam el ttük ifjú koromnak terveit, álmait, reményeit – ami ezekb l valóra vált, és amiben csalódtam.

Buzdító szavaik edzettek az élet küzdelmei, bátorítottak annak csüg-gedései között; az helyeslésük, az rosszallásuk irányította, igazította lépteimet életem ösvényein, s utóbb az szeretetük melege fokozta csalá-di t zhelyem csendes boldogságát.

TESTVÉR ÉS FELESÉG

Ennek a szeretetnek egyik megnyilatkozása, két szívnek harmonikus összedobbanása a hitben, a szeretetben legyen záróakkordja feljegyzése-imnek. Egy emléket idézem fel annak a nehéz id nek, mikor megválva feleségem- s gyermekemt l, szembe kellett néznem egy hadjáratnak min-den esélyével.

Igaz volt Wenkheim Bélának, mid n katona sorsom felett aggódó fe-leségemet e szókkal bátorította: a férj kötelessége, hogy helyt álljon, ha kell a golyók el tt, a feleségé, hogy imádkozzék uráért.

S a jó feleség megszívlelte a jó és szép tanácsot. Imádkozott. H osz-tályosa volt ebben életemnek az a másik jó angyala, Anna n vérem.

S ha szeret szívek rendületlen hite, bizalma és forró esdeklése meg tudja nyitni az Egek kapuját, s eljuthat az Úr trónjának zsámolyához – nem nyújt-e vigaszt lelkünknek, hogy ott meghallgatást is talál.

S az imájukat meghallgatta az Ég.

T zparázzsal izzott a leveg 1878. szeptember 21-ének ködös regge-lén a glasinaci dombok felett. Dörögtek az ágyúk, ropogott a puska, sü-völtöttek a golyók, s nyomukban száguldott a halál. Az ellenségnek meg-er sített hadállásával szemben felfelé nyomuló csatárlánc sorában tör-tettem én is el re.

Távol a csatatérnek l porfüstbe borult mezejét l – feleség és n vér bo-rultak a tömjénfüstt l illatos oltár elé. És szent harmóniában szállott az orgona hangjai mellett buzgó imájuk az Ég felé.

Ebben a pillanatban éri oldalamat egy ellenséges golyó ütése – de fel-fogják azt a vállamon átvett gumi köpönyegnek ruganyos rétegei, s megmenekültem a haláltól. S most beszéljenek a levelek.

A n véremé:

Pinc, 878. sept. 21.

Kedves Károlyom!

Ma egy hónapja éppen, hogy elváltunk, s anélkül, hogy erre gondol-tam volna, a viszonyok úgy hozták magukkal, hogy a mai napot Szent-kútnál, Terenye mellett töltöttem Margitkáddal.

is készült, én is, és véletlenül éppen erre a napra tettük a menetelt – s nem tehetek róla, oly jól esett ez mindkett nknek, s jó ómennek vettük. – Adja a mindenható kegyelme, hogy buzgó, forró s lelkünk mélyéb l fakadó imádságunkat meghallgassa az Isten, s téged, kedves Károlyom megoltalmazzon borzasztó helyzetemben.

Oly szép volt az id . Reggel az öt órai vonathoz menve, egészen el-képzelttem, hogy Te kedvesem, szinte a szabad ég alatt nézed a csillagos eget és holdat – a gulya melletti t z is tábori tüzetekre emlékeztetett – s ilyenkor úgy fájtszívem. [...]

Margitkával mamája és Géza öccse is oly jók voltak oda jönni, hová $1/2$ 9-kor értünk, ott voltunk háromnegyed tizenegyig, mialatt nemcsak ájtatosságunkat végeztük, hanem szabad ég alatt a magunkkal hozott kis ebédet is elfogyasztottuk. Képzelheted, hogy Te is ott voltál mindig közöttünk, s minden falatnál elgondoltuk, mily szívesen osztanánk azt meg veled.

[...] oly jól esett Margitkát látnom, s mily sok kedves dolgot mondott el kis leányotokról. Mily megható lehet, mikor mondogatja este: Szegény Apa szalmán fekszik Bródban, s kész lenne ágyát neked átadni. Kedves gyermek! bár meghallgatná Isten mindennapi ártatlan könyörgését [...]

Az Ég Ura oltalmazzon nehéz útjaidon, s áldása kísérje minden lépésedet! [...]

Annád

Az ütközet lezajlása után az annak színhelyén ütött táborunkból adtam fel még aznap a tábori távíró hivatalban sürgönyömet:

Glasinac 21. Sept. 1878.

Gott sei* gelobt. Gefechte bei Bendin-Ogiak glücklich Überstanden. Karl.

Erre válaszul kaptam napok múlva Margitom levelét:

Jobbágyi, 1878. szept. 22.

Ma délben kaptam sürgönyödet. Nem kell mondanom, min érzések közt olvastam azt. Óh hála az Egek urának, hogy megoltalmazott! Én reszkettem és sírtam keservesen csupa hálából a Mindenhatóhoz, ki meghallgatta imánkat. [...] Éppen ma egy hónapja, hogy elhagytál, s talán egész életem nem látszik oly hosszúnak! [...] Összebeszélésünk Annával sikerült, s Terenyén találkozáva együtt mentünk Szt. Kútra. Talán éppen abban az órában voltál te az ütközetben, mikor mi szívünket az Éghez emelve, Téged, szeretett kedves jó férjem a szent Sz z oltalmába ajánlottunk. [...]

Mi már fél ötkor indultunk Jobbágyiból; még sötét és ködös volt. Mindig és mindig Te reád gondoltam, mint nézed talán Te is most a lassankint megvilágosodó hegyek ormait, a szétfosló ködöt, a felkel napot. Talán éppen akkor készültél az ütközetre! [...]

Margitod

Az ütközet lefolyásáról, még e levelek vétele előtt Bogaticáról szept. 23-án feleségemnek írt levelemben írtam aztán többek között:

„Engem az Ég kegye, szinte csodálatosan mentett meg a haláltól; egy golyó összezsavart gumiköpenyem ráncai között akadt meg, csak ütését éreztem oldalamon...”

A véletlennek tulajdonítja-e valaki az események sokszor oly csodálatos találkozását, avagy egy magasabb hatalom intéz kezének – ez minden egyes ember érzelmi- és hitvilágának a dolga.

Azt mondja Hamlet:

*„There are more things in heaven and earth, Horatio,
Than are dreamt of in your philosophy”.*

Ezt írtam 1913 márciusában. Érdekes találkozása a gondolatoknak, hogy Péchy-Horváth Rezs „Az 52-esek frontján” című, 1916-ban megjelent füzetében egyik elbeszélését, melyben elmondja, mint mentette meg életét egy bronzkeresztcske, felfogva egy ellenséges golyót – ugyancsak Hamlet e mondásának idézetével fejezi be.

* * *

Ezzel zárom feljegyzéseimet régi idők, régi emberekről, lezárom ott, hol új szereplők, új viszonyok kapcsolódnak életem történetébe a régiek helyett.

Gyermekkorom, ifjúságom emlékeinek voltak szánva e lapok – igaz, csak olyanok ezek már most, mint az őszi szélben kavargó száraz levelek; ki érzi rajtuk a rég elmúlt tavasznak édes illatát!

Pécs, 1913. március

JEGYZETEK

13. old. *Gaál bácsi..* Gaál Ignác plébános. Az alsósztrégovai katolikus anyakönyvben az 1850 és 1854 közötti időszakban találjuk meg a bejegyzések mellett az aláírását.
14. old. *már más messze vidékre vitt..* Az emlékirat későbbi részében kitér arra, hogy Deresken folytatta Gaál Ignác a hivatását, ahol fel is kereste a Madách családot.
14. old. *Der Himmel..* Első ifjúkorunk a földre szállt menny, s a paradicsom a hazánk.
14. old. *ún. öreg kastélynak..* Azóta a régi kastélyt lebontották. Rajzát több más is közli, így pl. Radó György: *Madách Imre. Életrajzi krónika.* Salgótarján, 1987. M. mellékletek III.
15. old. *a család omladozó sírkápolnájával..* Rajzát közli többek között Radó György: i. m. III. Azóta a síremléket felszámolták; Madách Imre és más családtagok koporsóit a kastély parkjában lévő emlékmű alatt helyezték el, bár ezt a helyszínen nem jelzi semmi (lásd: Radó György: i. m. XII.). Maga a temető, igen elhanyagolt állapotban, még megvan, napjainkban azonban már egy másik helyen temetkeznek.
16. old. *a jó Ité Nina..* Eredetileg: „a jó öreg Nina”. A visszaemlékezés általában inkább személyként jellemzik, Balogh Károly is alkalmazza vele kapcsolatban az „öreg” jelzőt. Itt azonban áthúzza. Pedig jóval fiatalabb volt, mint mondjuk Majthényi Anna. Budapest–Terézváros halotti anyakönyve szerint 1884. február 20-án, 76 éves korában halt meg végelgyengülésben Ité Anna hajadon, magánzó. Az anyakönyv szerint Tápiószentgyörgyről származott, bár a vonatkozó anyakönyvben a keresztnév adatait nem sikerült megtalálnom. Ez azt jelenti, hogy 1808 körül született. Mivel 1881 tavaszán Madách Aladár megnősült volna, Majthényi Annát Madách Károly vette magához Csesztvére, míg Ité Ninát az emlékiró vette magához, aki ezidőtájt Pesten élt.

17. old. *Huszár Pepit..* ifj. Huszár József (Alsósztrégova, 1834. okt. 5. – Marosszlátina, 1849. aug. 15–16.), a szerző féltestvére.
17. old. *a 12 éves Anna..* Károlyi Miksáné Huszár Anna (Keszeg, 1839. márc. 30. – Pinc, 1884. nov. 30.), a szerző féltestvére.
18. old. *Egyszerre ott állt..* A szerző nyilván mások elbeszéléséből hallotta, hogyan szerzett tudomást a családjáról a tragédiáról. Mint a későbbiekben (név említése nélkül) utal rá, a tragédia egyetlen túlélő szemtanújától, Paulik Páltól szerezte értesüléseit. Egy, az emlékiró hagyatékában fennmaradt levél szerint az Aradi Bíróságról is igyekezett megtudni adatokat, de az elítéltek névsorán az ítéleten kívül nem sikerült többet megtudnia.
20. old. *csakhamar mindnyájan elhaltak..* Eddig ismeretlen adat, amelyhez a szerző saját kutatásai nyomán juthatott. Az esetleges (s a szerző – személyes okokkal is magyarázható – felfogásától eltérően, egyáltalán nem kedvező) fényt vet a korabeli „igazságszolgáltatásra”, amely (a megdöbbentő adatok legalábbis erre engednek következtetni) nem mindig törvényes eszközökkel kívánta a törvényeknek érvényt szerezni: a *de facto* büntetés csaknem olyan alantas, mint maga a büntetés.
20. old. *Az elrablott és visszakerült ékszerek..* 1850 február végén Madách Imre és Madách Károly Pesten át Szegedre utaztak meggyilkolt nővérük hagyatékáért. A hagyatékot időközben Pestre küldték, s valószínűleg ott vették át.
20. old. *Egy éve lehet annak..* Egy keltezetlen, ám szeptember 26-i postai körbélyegzőt tartalmazó levél szerint Fráter Erzsébet és gyermekei az utolsó „transzport”-tal aznap (vagyis 1853. szeptember 26-án, vagy közvetlenül előtte) költöztek át Csesztvére felől Alsósztrégovára, az új kastélyba. Bár Fráter Erzsébet távozásával kapcsolatban pillanatnyilag nincsenek hasonlóan pontos adataink, az biztos, hogy egy évvel később már rég nem tartózkodott ott. Legifj. Balogh Károly könyve (*Madách az ember és a költő.* Bp., 1934. 70–71.) szerint Madách Károly házasságkötése idején (1854. máj. 31.) sem volt már Alsósztrégován, tehát legfeljebb csak nyolc hónapot tölthetett ott. Becker Hugó is így tudta: „Fogsága után még körül-belül nyolc-kilenc hónapig lakott

nejével Alsósztrégován”. (*Madách Imre életrajza*. Magyar Szemle 1899/31. 363.) Az említett osztályegyezségre nézve lásd: Kerényi Ferenc: *A Madách család osztályegyezsége*. Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve 1979. Salgótarján 1979. 181–198.

21. old. *csak pár hónapja szabadult...* Érdekes ellentmondás: Madách csak pár hónapja szabadult, de már egy éve átköltöztek Csesztvér 1 Alsósztrégovára. Az agárverseny, ha valóban pár hónappal Madách szabadulása után került rá sor, s ha valóban ködös szí reggelen kezd dött, mint ahogy a kés bbiekben leírja Balogh Károly, akkor 1853 októberében-novemberében lehetett, tehát a Sztregovára való átköltözés után nem sokkal.
22. old. *érintkezéseik, levelezéseik folyamán...* Csak közvetett forrásból tudjuk, hogy Majthényi Anna is írt Fráter Erzsébetnek (menyasszony korában) levelet. Levelezésük 1 azonban csupán Fráter Erzsébetnek a válasz utáni „Egyedül anyai lelke elejébe...” kezdet (ismertsége folytán a pápai enciklikákhoz hasonlóan csak kezd szavaival fémjelzett) levelét ismerjük.
22. old. *megkísérelt békülés után...* Ezek szerint Madách Imre börtönb 1 való szabadulása után, de még a losonci bál el tt megpróbált közvetíteni édesanyja és felesége között, úgy látszik, sikertelenül. A mondat után a kéziratban áthúzott szövegrészek: <a különös gy lölet>, <S ennek a gy löletnek tükrében jelent meg most is a> bűgő kürt szavára... Az áthúzott szövegrészek megér sítik, hogy 1853 szén, a Sztregovára való visszaköltözés idején, vagyis nem sokkal Madách szabadulása után kerülhetett sor a békítésre, amit éppen a Sztregovára való visszaköltözés tett halaszthatatlanná. Mire az szí agárversenyre sor került, már végleg elmérgesedett anyós és meny kapcsolata. A kezdet 1 fogva feszült „együttélés” (amelyet azért kell idéz jelbe tennünk, mert hiszen Majthényi Anna a régi, Fráter Erzsébet pedig az új kastélyban lakott) magyarázhatja, hogy az emlékez igen hosszúnak ítélte meg a valójában egy évnél lényegesen rövidebb id szakot. (De életkora miatt is hosszúnak t nhetett.)

23. old. *Felporzott az út...* Fráter Erzsébet 1854 els felében hagyhatta el Alsósztrégovát, s valószínű leg nagybátyjához, Fráter Pálhoz költözött a Heves megyei Ecsédre, ahol júl. 25-én írta alá férjével a válási egyezséget. Az egyezség értelmében Jolán lányát 10 éves koráig maga nevelhette, s ez adhatott okot arra, hogy a gyermekéért visszatérjen Alsósztrégovára. Ekkor már azonban nem mehetett be a kastélyba; vagy annak bejárata el tt, vagy a kocsmánál várta meg, amíg Jolánt kivezették hozzá. Balogh Károly leírása (enyhe szí nap, naperny) alapján 1854 szeptemberét kell az esemény legvalószínű bb id pontjának tartanunk. Arra, hogy viszonylag sok id telt el az egyezség megszületése és annak „foganatosítása” között, magyarázatot ad Fráter Erzsébetnek anyósához írt keltezetlen levele, amelyb 1 kit nik, hogy kísérletet tett az egyezség érvénytelenítésére, majd pedig a házastársi kapcsolat helyreállításához anyósa segítségét kérte. Csak miután minden kísérlete elutasításra talált, tért vissza a gyermekéért, s ekkor már valószínű leg édesapjához, Fráter Józsefhez utazott Cséhtelekre.
23. old. *Az évek hosszú sorának...* Más források is megegyeznek abban, hogy Fráter Erzsébet Madách Imre halála után egy alkalommal még kísérletet tett arra, hogy meglátogassa Alsósztrégován a gyermekeit, de nem engedték be t a kastélyba. Mivel 1872 márciusa és 1873 decembere között Balassagyarmaton, a Zöldfa fogadóban lakott (Balogh Károly: *Madách az ember és a költ*. Bp., 1934. 244–245.), ezért valószínű leg ebben az id szakban látogatott el Alsósztrégovára is. A hagyomány szerint (Makovnyík Márton közlése, Alsósztrégova, 1992) az anyós elutasító magatartását követ en a kastély szomszédságában 1992-ben még álló (1871-ben épült, id közben lebontották) házba tért be, ahol Králik Pál családja látta t vendégül, s ott átkozta meg a kastélyt és úrn jét, Majthényi Annát. (Majthényi Anna 1881-ben kénytelen volt elhagyni Alsósztrégovát, a kastély „romlása” azonban csak Aladár halála után, a huszadik században következett be.) De nem kizárt az sem, hogy már korábban (Makovnyík Márton szerint nem sokkal Madách halála után) el-

látogatott Sztregovára. Az 1872–73-as balassagyarmati tartózkodás magyarázata az, hogy Aladár 1872. jan. 1-én lett nagykorú, így édesanyjának a továbbiakban már vele kellett az anyagi kérdéseket tisztáznia. Minden jel szerint az egyezkedés eredménytelen volt.

25. old. *A fenti beosztással..* A kastély beosztását a jelen emlékirat alapján közli Kerényi Ferenc: *Madách Imre: „...írtam egy költeményt..”* Bp., 1983. 39.
26. old. *Ezek a képek..* A képek megtalálhatók pl. Radó György: i. m. II. (Az ott közölt két kép közül csak Balogh Károlyé fénykép, Madách Máriaé miniatura.)
27. old. *míg a festmény amott..* Majthényi Anna fiatalkori képét közli: Radó György: i. m. I.
27. old. *Ezeket nagynénje, özv. Marczibányiné..* Marczibányi István 1810. dec. 21-én halt meg Budán (Nagy Iván: *Magyarország családai címerekkel és nemzékrendi táblákkal.* VII. Pest, 1860. 209.), vagyis Majthényi Anna házasságkötése után. Így tehát mindvégig és felesége, Majthényi Mária (Majthényi Anna nagynénje) voltak a nagymama nevel szülei. Nagyon valószínű, hogy a gyermek Majthényi Anna, szülei halála után elbocsátva rokonokhoz került, majd pedig onnan a gyermektelen Marczibányi házaspárhoz Budára, a Dísz tér 8-ba.
27. old. *Korán ment férjhez..* Majthényi Anna (Majthényi Jónás és Zoltán Eszter leánya) 1789. okt. 18-án született Mezőnyáradon. Az esküvőt 1810. jan. 23-án tartották meg Budán. Természetesen idősebb Madách Imre csak jóval később (1819. jan. 29.) lett cs. k. kamarás. A bekezdés a megjelölt bekezdéssel együtt némileg eltérő formában a következő (az eredeti lapszámozás szerint valószínűleg a megjelölt kéziraton is megtalálható, ott azonban át van húzva. Forrásérték információja miatt itt közöljük: „Korán ment férjhez. De öt gyermekével korán is jutott özvegyesre. Házaséletében meglehetősen férjének, Madách Imre kamarásnak zsarnoki hatalma alatt állott, s teljesen visszavonultan élt.”

28. old. *Nagyanyámnak ilyen erős volt..* Valójában élete során többször voltak különböző jellegű panaszai, betegségei, mint arra a visszaemlékezés is utalt már korábban, a régi kastélyból az újba történő 1854-es visszaköltözéssel kapcsolatban. Úgy látszik azonban, hogy idős korára ezek a (részben talán pszichés jellegű) betegségek elmúltak. Mindazonáltal idős korában az agyér-elmészedés egyre súlyosabb tüneteit mutatta, legalábbis másik unokájának, Madách Aladárnak a visszaemlékezése szerint. Ez azonban paradox módon inkább megerősíti Balogh Károly leírásának hitelességét.
31. old. *Napi rend.* Mások a menyasszonynak, Madách Máriaé tulajdonítják a kéziratot, s így van nyilvántartva eredetije az OSzK Kézirattárában is (Madách Mária: *Napirend.* Analekta 3857.) A menyasszony (első) esküvője egyébként 1833. aug. 1-én volt, Alsósztrégován. A szöveget nem az emlékirat, hanem az eredeti alapján közöljük, betűhíven, s a kézírásban akkortájt ritkán használt bekezdések helyett, a kéziratnak megfelelően, a szöveget tipográfiaiailag is kikezdésekbe tagoltuk.
33. old. *falain az esztendő 12 hónapját..* Más leírások szerint az akvarelleket Majthényi Anna festette; mai helyük nem ismert.
33. old. *kimerít katalógussal ellátása..* Valószínűleg: Madách Károly – Gaál Ignác: *A szegővári (!) Madách könyvtár lajstroma* OSzK Kézirattára Fol. Hung. 1404.) c. katalógusáról van szó (mai példánya, amely Madách Aladár 1884-es válogatása, hiányos; az utólagos megjegyzés szerint a katalógus 1850 körül keletkezett).
34. old. *nagybátyám ifjúkori olajfestményei..* Madách Imrének három tájképéről tudunk. Az egyik Alsósztrégovát ábrázolja (diapozitív után közli: Balogh Károly: *Madách az ember és a költő.* Bp., 1934. a 40. oldalt követő számozatlan lapon), két másik, föltehetően gyógyfürdő helyen készült olajfestmény a Magyar Nemzeti Múzeum tulajdonában volt, de 1945-ben, a bombázások során, annak egyik raktárában megsemmisült.
35. old. *melotten..* A szerző által említett kozmetikumok és gyógyszerek kevés kivétellel megtalálhatók Kazay Endre: *Gyógyszeré-*

- szeti lexikon*ban (I-IV., Nagybánya 1900.). A lexikon azonban nem tartalmazza a korábban említett agancsszeszt (Hirschhorngeist), s a melotten nev készítményt sem. Utóbbi nyilván a Melilotus officinalishoz vagy a Mellitumhoz hasonló, fölfehet en melolonthint (C₅H₁₂N₂O₃S) tartalmazó hólyaghúzó szer lehetett.
37. old. *nehány n i fej – Madách Imre festményei...* Két festmény ismerünk, amely n i fejet ábrázol: Fráter Erzsébet arcképét (Pálóc Múzeum, Balassagyarmat), s egy 1851-ben készült, sz ke n i portrét (Magyar Nemzeti Múzeum).
37. old. *Minden háznál megvolt...* A Madách rajzaival ellátott Haubensstock az Oroszlánbarlang és a biliárdszoba számos más tárgyával együtt a Magyar Nemzeti Múzeum tulajdonában volt, s az 1945-ös bombázás során (két festmény, egy íróasztal és Madách hintaszékének vasváza kivételével) megsemmisült.
39. old. *Arról szól, hogy mid n Pythagoras...* Madách jegyzetei között a *Vegyes jegyzetek* (OSzK Kézirattára Quart. Hung. 2076.) 48. lapján található a német nyelven lejegyzett történet, Lichtenbergnek tulajdonítva. Lásd még: Halász Gábor (szerk.): *Madách Imre összes m veí*. Bp., 1942. II. 779.
39. old. *Hogyan került a családhoz...* Pass Andrásról ma is keveset tudunk. Az alsósztrégovai katolikus anyakönyvben azonban megtalálhatók a házasságkötésével kapcsolatos adatok (maga az anyakönyv jelenleg a Besztercebányai Levéltárban található). Eszerint 1856. okt. 27-én vette n ül Kupecz Máriát, s ekkor 28, menyasszonya 24 éves volt; mindketten Alsósztrégova 1. alatti lakosok. A két tanú egyike Brenner Károly; talán azonos a rövidesen említésre kerül sokgyermekes szíjgyártóval.
40. old. *Tessék csak már felkelni...* A legismertebb mondás, amelyet Szontagh Pállal kapcsolatban idézni szokás.
40. old. *Brenner...* Talán azonos azzal a Brenner Károllyal, aki Pass András esküv jén volt tanú (lásd a 39. oldalhoz f zött megjegyzést).
41. old. *Zsoko...* Más leírásokban Dzsokó, Gioco stb. formában szerepel a neve.
51. old. *Bory Miklós...* A kéziratban Borhy. Annak a Bory Istvánnak a fia, aki 1858-ig a Madách család tisztartója volt. Bory Miklós-nak, mint az emlékirat kés bbi részében lesz róla szó, állítólag része volt abban a gerillaakcióban, amelyet okozati kapcsolatba szokás hozni Losonc felgyújtásával. Ami azonban a fegyverek elrejtését illeti, más források szerint Madách Imrének volt része abban, de legalábbis tudomása lehetett róla.
51. old. *Volyava patak...* A Sztregova patakon kívül Alsósztrégován még két kisebb patakocskát találunk. Az egyik a Kakatka, amelyet a nagyfelbontású térképek is feltüntetnek, a másik a sztrégovai kastély parkján átfolyó (a kastélytól a Madách emlékm -ig megtett utat keresztez) Volyava, amely ismereteink szerint egyetlen térképen sem szerepel. Ezúton mondok köszönetet Urbán Aladárnak (Ipolyvarbó), aki segített Alsósztrégova „vízrajzát” tisztázni.
52. old. *családias jelleg volt* Plichta Soma 1911-es visszaemlékezése szerint az 1859-es és 1860-as szüreten több barát is jelen volt (rajta kívül Jeszenszky Danó, Szontagh Pál, Veres Gyula), s az is biztos, hogy az 1861-es szüretre Madách Imre meghívót küldött Veres Gyulának.
52. old. *felt zve viselte haját...* Ezután áthúzott mellékmondat: „És valahonnan Szt. Endre vidékére l szakadt ide.”
53. old. *„So leb'iden wohl du stilles Haus!”* (Hát) Isten hozzád, te csendes ház!
56. old. *„Tout est bon...”* Minden jó, minden szép, minden a maga helyén van.
56. old. *Kindernaynak...* Kindernay Mihály sztrégovai éjjeli r neve a Rákóczy János bűjtetésével kapcsolatos iratokban is szerepel, Kindetney alakban. (Leblancné Kelemen Mária: *Madách Imre dokumentumok a Nógrád megyei Levéltárban*. Salgótarján, 1984. 199.)
57. old. *Melicher...* Melicher Mihály (Leblancné Kelemen Mária: i. m. 325.).
57. old. *a Baross családnak egy kisebb kúriája...* Ezt követ en áthúzott szövegrész: „s Ordódynak, a falu kovácsának kormos m helye.”

60. old. *zsendicével...* Az *Ipoly menti palóc tájszótár* szerint: „beoltott juhtej forralástól megtúrósodott édes savója”.
64. old. *16 éves Anna testvérem...* Mivel Huszár Annát 1839. márc. 31-én keresztelték, így eszerint 1855 tavaszán, ill. a virágzó hársfákból ítélve nyár elején érkezhettek Alsósztrégovára. Más források 1856 nyarát tartják valószínűbbnek. Az emlékiró, bár sehol nem ír évszámot, következetesen olyan indirekt utalásokat tesz, amelyek mind arra vallanak, hogy 1855-ben tért vissza Huszár Anna Sztrégovára. Így a későbbiekben szó lesz róla, hogy három évet töltött Pesten (valójában négyet). Mivel nagymamája, Majthényi Anna hozzá írt levelei között az első 1851. máj. 10-i keltezés, az utolsó Pestre küldött levél pedig 1854. augusztusi, ez is arra enged következtetni, hogy 1851 és 1855 között tartózkodott Pesten. Végül a későbbiekben azt írja Balogh Károly, hogy Madách még alig múlt 32 éves, vagyis félreérthetetlenül 1855-re utal leírásában.
64. old. *Pass András, az öreg inas...* A történet idején, 1853 körül kb. 25 éves volt!
66. old. *még Madách Imre lakott...* A virágzó pipacsok, s más természeti képek alapján nyár elején kerülhetett sor az utazásra. Ha az emlékezés valóban öt éves volt, úgy 1853 nyarán. Ekkor azonban Madách Imre még Pesten tartózkodik, csak aug. 20-án térhet vissza Csesztvére (amikor már rég nincsenek pipacsok). Egy évvel később viszont nem lakik Csesztvén. Elvileg szóba jöhet még, hogy egy évvel korábban, 1852 nyarán került sor az első pesti utazásra, s közben Csesztve útba ejtésére. Valóban: ezt a lehetőséget kell a legvalószínűbbnek tartanunk, mivel Majthényi Anna 1852. jún. 30-án Huszár Annának írt levelében jelzi, hogy júl. 16-án érkezik majd Pestre, hogy unokája júl. 17-i vizsgáján jelen lehessen.
68. old. *Machen wir den...* Ámítsuk el a fiatal urat, nagyságos asszonyom? [Visszaadhatatlan szójáték, amely a kék szín szövetnek, s az ámításnak a nyelvi hasonlóságán (szó szerint: „kék párát tenni valaki elé”) alapul.]

68. old. *s már 1841. VII. 7. meghalt...* Az időpont valójában a gyászjelentés kelte; Huszár József az anyakönyv s a gyászjelentés szerint is az elzárnapon, júl. 6-án halt meg. A halál oka: gégesorvadás.
69. old. *s rövid idő alatt házasságra vezettek...* Más forrás tudni véli, hogy a Vác és Pest közötti hajóúton, az özvegyet ért inzultusnál avatkozott közbe Balogh Károly, s így ismerkedtek meg.
70. old. *Multum mihi placet...* Nagyon tetszik nekem az a Huszárné, igen nemes úrhölgy.
71. old. *mely reám maradt.* Valójában fennmaradt Balogh Károlynak egy anyósához írt levele is, amelyben éppen a szerző (gyermek) születéséről számolt be! Lel hely: OSzK Kézirattára. Levelestár: [Madách?] Károly – id. Madách Imrénéhez. A feladóval kapcsolatos téves feltételezés miatt (s talán mert német nyelvű) nem vált ismertté.
72. old. *Éltem boldogsága...* Károlyi Miksáné Huszár Anna 1884. nov. 30-án halt meg Pincen, s ott is temették el. Férje 1890. nov. 25-én halt meg ugyanott.
72. old. *Madách Aladár egy szép költeményéből...* Madách Aladár *Szezelem könyve* címen megjelent verskötetében (Bp., 1880.), az LXVIII. versben (92. old.) olvashatók hasonló sorok:

*T zhelyemnek lángja, a lángnak melege,
Lelkemnek mindene,
Szívem egyetlené! Ó miért hagytál el!*

A házaspár sírkövét a jobbra található Huszár Annának talán még férje halála előtt készült sírköve, amelynek bal szélére ugyan letöredezett, de ettől eltekintve ma (1992) is jól olvashatók rajta a szerző által említett verssorok.

73. old. *A körülölnés nem volt akkora...* Mint egy korábbi jegyzetben volt róla szó, 1855 késő tavaszán vagy nyár elején térhetett vissza Huszár Anna Alsósztrégovára. Ekkor 16 éves volt, míg Madách Imre 32.

74. old. *Sokszor merítette rajzainak tárgyát...* A leírás alapján nem könnyű eldönteni, hogy Madách fennmaradt vagy elveszett rajzainak valamelyikére gondolt-e a szerző. Huszár Annát két fennmaradt rajzán örökítette meg (OSzK Kézirattára. Analekta 3847.), t magát egy rajzán azonosította Madách Aladár; Balogh Károly és Madách Aladár szintén egy ismert rajzon szerepelnek, végül a boszorkányos ill. temetőt ábrázoló rajzok leírásai elég pontosak ahhoz, hogy azokat Madách fennmaradt rajzai közül egy-egyvel azonosítani tudjuk.
74. old. *a múzeumba került...* 1913. augusztusában, tehát az emlékirat munkálatai után, özv. Madách Aladárné Fekete Mária a teljes Madách-hagyatékot eladta a Magyar Nemzeti Múzeumnak. Madách rajzai azonban csak 1930-ban kerültek a Kézirattárba, Lisznyai Kálmán hagyatékának részeként.
74. old. *k r ász...* Ez a rajz *Matolcsi szívét hozza Ité Ninának* címen vált ismertté.
75. old. *csalomjai kirándulások...* Föltehetően Nagycsalomjáról (Vel'ká lomija) van szó, ahol Majthényi-birtokok voltak. Bár a leírás nem szól erről, föltehetően Madách Imre társaságában kereshették fel a fiúk Nagycsalomján Matolcsyt. Egy Szontagh Pálnak szóló Madách-levél minden esetre csalomjai keltezés, s Matolcsyval való mulatozásra enged következtetni.
75. old. *J a másik rajz...* Madách Imrének ezt a rajzát nem ismerjük.
77. old. *Servus Colléga!...* Ismert rajza Madáchnak.
77. old. *Amaz Divald Gusztáv...* Divald Gusztáv életrajzi adatait nem ismerjük; anyakönyvi bejegyzéseit 1854 és 1865 között találjuk az alsósztrégovai anyakönyvben (előtte a már említett Gaál Ignác volt, t pedig 1865-től Hayden Salamon követte, legalábbis az anyakönyvi bejegyzések tanúsága szerint). Henrici Ágoston (Necpál, 1825. okt. 20. – Poltár, 1909) 1852 júniusától 1908-ig (nyugdíjazásáig) volt Alsósztrégova evangélikus lelkésze.
78. old. *C'est un acteur!* Ez színész!
78. old. *Sréter Horác házában nevel sködött...* Önéletrajza szerint a (sűrű) nevel sködés után fejezte be teológiai tanulmányait, s

- közvetlenül annak befejezése (1852. június eleje) után került Alsósztrégovára.
78. old. *Bukva utódául...* Bukva György evangélikus lelkész, Madách Imrének s több testvérének is keresztapja, aki meghalás (tüdőgyulladás?) következtében váratlanul elhunyt.
78. old. *a kényelmes sztrégovai paplakot lakta...* Henrici Ágostonnak, n vérének s édesanyjának (özv. Henrici Mihálynénak) első sztrégovai lakhelyét nem ismerjük. Az 1899-es *visitatio canonica* szerint az akkori (s egyúttal mai) épület 1860 körül épült. (Az említett *visitatio canonica* az Evangélikus Országos Levéltárban található, s ugyancsak ott találjuk Henrici Ágoston felszentelésekor írt önéletrajzát is, utóbbit a Bányai Evangélikus Egyházkerület ordinációs anyakönyvében találjuk, a 400. lapon.) Az említett dokumentumok megtalálásáért köszönet illeti Vet Bélát és Terray Barnabást szíves segítségükért.
78. old. *Henrici házasságának kérdése...* Majthényi Anna Huszár Annának írt levelében (1859. febr. 10.) említi, hogy Henrici éppen szakított, Csaborcsa (Chaborcha) Máriával.
79. old. *részánta magát, s megházasodott.* Hrisovényi Henrici Ágoston tiszaburai Burray Ottiliát (1847 – Poltár, 1911) vette nőül, aki 1872. márc. 15-én fia, Henriczy Béla született. (Az apa, Ágoston, még „Henrici”-ként írta alá nevét a kevés számú fennmaradt dokumentumon, fia a „Henriczy” írásmódot használta.) Obeliszkjeik közvetlenül leszármazottjaik (köztük az 1951-ben elhunyt Henriczy Béla) sírja mögött, két oldalt elhelyezve, a poltári temetőben találhatóak.
79. old. *Furcsa kis karaván vonul...* Ismert rajza Madáchnak.
82. old. *warum muss mann...* Miért kell azzal az ostoba lefekvéssel elvesztegetnünk az időt?
82. old. *Szt. Péter...* Nógrádszentpéter (Poltár).
84. old. *benne hisz...* Madách Imre összes műveinek I. kötet 355. old. Emma sógornő műve emlékkönyvébe (Balogh Károly jegyzete).
84. old. *Szakal...* Nógrádszakál.
87. old. *Braunschmidt...* A név olvasata bizonytalan.

88. old. *Bory László agyának szüleménye...* Bory László ügyvédi vizsgáira készítette fel Madách Imrét 1841–42-ben, de később kapcsolatban állt vele. 1856 karácsonyán „A bolhák eredete” c. mitológiai költeményét (természetesen a kéziratot; ismereteink szerint soha egyetlen műve sem jelent meg nyomtatásban) ajándékozta Madách Imrének, s ez vált a huszadik században is élő „Bory mítosz” alapjává. A kézirat a Madách család levéltárában ma is megtalálható (OL P 481. Fasc. LXXIV.), s annak alapján nyugodtan állíthatjuk, hogy a műnek nincs köze a Tragédiához. Ami a színvonalát illeti, az a kimondottan gyenge Madách-versekhez (pl. *Rikmusok*) hasonlítható. Palágyi megállapítása szerint a századforduló idején maga Mikszáth Kálmán is terjesztte a Bory mítosznak (a Palágyi könyvének megjelenésekor még élő Mikszáth ismereteink szerint nem tiltakozott ez ellen), amelynek 1932-ben Harsányi Zsolt levelezésében is megtalálhatók a nyomai.
88. old. *Bory Miklós fegyveréből...* Bár más források szerint is résztvett az akcióban, azt, hogy éppen az lövése okozta volna az orosz tiszt halálát, mások nem erősítik meg, de nem is cáfolják, kivéve Brankovics Györgyöt, aki szerint Gracza Antal adta le a lövést (*A mi hárszék*. Bp., 1883.).
90. old. *Gellén családnak voltunk vendégei...* Föltehetően Gellén József I. van szó, aki jó viszonyban volt a Madách családdal (Imre nem vére, Annának pl. a keresztapja volt).
90. old. *Az öreg hajdú...* A szügyi evangélikus anyakönyv szerint az alsósztrigovai urasági hajdú neve: Tucsek János, aki 1840. aug. 2-án mint 30 éves özvegy ember, nőtül vette Bagyinszky Borbálát (Magyar Országos Levéltár. Mikrofilmtár A 2717.). Mindkettőjük neve megtalálható Madách kézírataiban is (*Költemények* OSZK Kézirattára. Fol. Hung. 1397. 99. fólió verző). Madách életrajzírói „Jancsi huszár”-nak nevezték t.
91. old. *csak egy I nem esett még szó...* Valójában jóval több barátról vagy közeli ismerősről nem esett szó, akiknél pedig minden jel szerint megfordult Madách Imre 1854 és 1864 között (meglehet, nem gyermekével és unokaöccsével, hanem egyedül vagy barátaival): pl. Veres Pál és családja (Vanyarc), Veres Gyula (Nógrádszakál), Forgách Jenő és Forgách József (Gács), Csemiczky Ede (Nagysztrácin), Frenyó Nándor (Nógrádszentpéter). Az emlékirat későbbi helyein még többen fognak közülük szerepelni.
92. old. *munkájában...* Madách Imre élete és költészete. Írta Palágyi Menyhért, Budapest 1900. (Balogh Károly jegyzete.)
93. old. *„Saphire sind die Augen dein...”* „A szemed zafír, / az a kedves, az az édes.” Heine: *Buch der Lieder* (Dalok könyve) c. műve *Die Heimkehr* (Hazatérés) c. ciklusának 56. sz., cím nélküli darabja.
93. old. *Valami politikai röpiratáért...* Saját levele szerint el is bűnbán a bécsi forradalomban való részvétellel gyanúsították, s 1848. nov. 13-tól (!) tizenegy hónapot börtönben töltött, majd röviddel kiszabadulása után Bem elrejtéséért és Bécsből való menekülésének segítéséért börtönözték be t. [Praznovszky Mihály (szerk.): *Szontagh Pál válogatott írásai*. Salgótarján, 1985. 14.]
94. old. *„Arany Sas”...* Madách Imre is sorsra szállt meg ott, pl. 1861-ben országgyűlési képviselőként is.
94. old. *Verona...* Jarabák Veron egy elesett honvéd menyasszonya volt, akit szabadulása után Szontagh Pál magához vett, s aki a végrendeletében is szerepel. (T. Pataki László: *Útonjáró*. Salgótarján, 1985. 76–77.)
95. old. *30–32 év körül lehetett akkor...* Bár Szinnyei ezt a tényt nem említi, a *Magyar írók élete és munkái* c. kézikönyv I. kötetének 1266. hasábján szerepel Borsody Miklós azonos a Madách család nevelőjével. (Az azonosságra abból következtethetünk, hogy a lexikonban szerepel Borsody Miklós L. csén volt tanár, s a sztrigovai nevelő is a későbbiekben a l. csei gimnáziumban tanított.) 1817-ben született (Vernán), vagyis 1855-ben 38 éves volt.
96. old. *Scogli di Ciclopsi...* Aci Castello Cataniától 9 km-re fekvő kiközség, amely egy 1076-ban épült várkastély romjairól nevezetes, a Scogli di Ciclopsi néven említett sziklacsoport föltehetően Scogli, amely Szicília északnyugati partjainál, az Etna lábá-

nál a tengerb l kiálló t szer sziklacsopot. Ezúton mondok köszönetet Prof.ssa Giovanna Grubernek, a Magyarországi Olasz Kultúrintézet ügyviv igazgatójának, valamint az ELTE TTK Regionális Földrajzi Tanszékének szíves segítségükért.

100. old. *friszi...* A német Friesel (hólyagos himl) szóból.
100. old. „*Häutige Bräune*”... Roncsoló torokgyík.
100. old. *szenvedélyes korcsolyázó volt...* Palágyi szerint az evangélikus lelkész 1852 nyarán üres b rönddel s egy pár korcsolyával érkezett Alsósztrégovára.
102. old. *az egész család két kocsin Szakalba...* Harsányi Zsolt regénye szerint is (aki nyilvánvalóan ismerte Balogh Károly emlékiratát, de az is nyilvánvaló, hogy személyes közléseket is felhasználott) ott volt Madách Imre Nógrádszakálban. Az esemény időpontját sajnos nem ismerjük. Az bizonyosnak látszik, hogy nem az 1857-es tavaszi útról van szó, mivel a korabeli napilapok sem a nógrádszakáli lóváltásról, sem a losonci útról nem számolnak be.
104. old. *Szárász-brézói...* Kés bb Szárásznyírjes (Suché Brezovo).
104. old. *Majestät, Käse sehr gut...* Felség, a sajt nagyon jó, de a zöldet (grüne) ki kell dobni.
105. old. *Hochlöbliches Stuhlrichteramt!...* Mélyen tisztelt Szolgabíró Hivatal! Amint mi a Legfelségesebb Úr fogadására Szakalba mentünk, és stb. stb. – akkor Brenner Károly csizmás lábával a hasamba belerúgott...
105. old. *Budapest I...* A kéziratban „Bpestr I”. A dunaparti települések közelebb l ekkor még nem definiált csoportját [amelybe azonban a korabeli Pestet, Budát és legalábbis a Margitszigete(ke)t rendszeren beleértették] sokan nevezték Budapestnek, jóval a „hivatalos” névadás előtt. Már 1838-ban vers jelent meg Budapestre l; szerzője, Pongrácz Lajos a korai névajánlók egyike. (A „hivatalos” szót a fogalom tisztázatlansága miatt kell idejelenbe tennünk. Tulajdonképpen már 1851-ben hivatalosan használták az elnevezést, amennyiben hivatali körbélyegzőn már ekkor elterjedt az „Ofen Pesth” felirat.)

106. old. *Karácsony* A leírásból nem derül ki pontosan, hogy melyik évr l van szó. Mivel Huszár Anna Sztregován tartózkodik, 1855, 1856 és 1857 a szóba jöhet évszámok (1858-ban Huszár Anna férjénél van, s így férjénél is megemlékezne az emlékiró).
109. old. *utóbb gróf Mertens altábornagy...* A ghimesi és gácsi gróf Forgách család szóbanforgó gácsi ágának tagjai: Forgách Sándor (1814–1894), Antal (1819–1885), Jen (1823–1866), Emil (1828–?; huszárcapitány), József (1829–1876), Franciska (1830–? [Mertens Vilmosné]).
110. old. *Wenckheim grófn vel kötött házassága...* Kempelen Béla szerint Révay Saroltát vette feleségül Forgách József.
111. old. „*No, Herr Doktor...*” „No, doktor úr, hogy van a felesége?” – „Csak-csak, megint a kellemetlen köhögése van.”
111. old. *hat ihm meine Frau...* Feleségem közben fecsegve rétest készített neki.
111. old. *Natura soll ich...* Tehát a természetet válasszam?
111. old. *Ja, ja hat er g'sagt...* Igen, igen mondta, és azután meghalt.
111. old. *Bissort kann nicht schaden.* Biztosan nem árthat.
111. old. *Schwachutai sammt Familie.* Schwachutai családotul.
112. old. *Nolite timere...* Ne féljete, én vagyok!
114. old. *contortio...* nyakatekertség; itt talán a végtagok er teljes, f képp forgatással járó megmozgatásának értelmében használja a szót a szerző.
117. old. „*Zu Dionys...*” „Dionüszoszhoz, a zsarnokhoz, beosont / Mörösz, t rrel a ruhájában, / A fogdmegek béklyóba verték”.
123. old. *Sz. F.* Harsányi Zsolt regényében, amelyben Balogh Károly emlékiratát is b ségesen felhasználta, Szent-Iványi Farkast nevezte meg Huszár Anna udvarlójaként. Nyilván az 1855-ben Uhorszákn elhunyt Szent-Iványi Farkasnak és Szent-Iványi Antóniának Farkas nev gyermekér l van szó, akinek valóban nem volt fiútestvére. Kés bb Eördögh Amáliát vette feleségül (*Magyar Nemzeti Zsebkönyv II. Nemes családok* Bp., 1905. 469.). De ismerjük egy másik udvarlóját is Huszár Annának: Szontagh Pált. Rokonának, Papp-Szász Lajosné Szontagh Máriának a visszaemlékezése szerint [*Visszaemlékezés iglói Szon-*

- tagh Pálra* (kézirat, Szontagh Tamás, Budapest tulajdonában)] is udvarolt Huszár Annának.
124. old. *Még egy éve sem múlt el annak..* Mivel Huszár Anna 1858 nyarán ment férjhez, Gaál Ignác plébánost talán 1859 nyarán vagy szén látogathatta meg a Madách család, az emlékirat szerint Madách Imre is.
125. old. *1858 nyarának egyik der s napján..* Az alsósztrigovai rk. anyakönyvben a június 1-i dátumot találjuk az anyakönyvi bejegyzés mellett. Ugyanakkor az el z bejegyzés július 19-i, a következő július 29-i. Valószínűleg feledékenységből került be később az egyébként helyes június 1-i dátum, amelyet a fiatalasszonynak Pincr 1 június elején írt levele igazol. A két tanú egyike Madách Imre volt.
127. old. *Wer nicht liebt..* Aki nem szereti a bort, a n t és az éneket, az élethossziglan bolond marad.
127. old. *Madách Imre sem volt..* Nyilván a Borsody-id szak utolsó évéről van szó, vagyis (az évszakknak megfelelően) 1861 elejéről. Ekkoriban Madách Imre a választási kampány miatt ritkán tartózkodott otthon.
128. old. *ne igyatok felhevülten vizet..* A két tanács általános érvényén túl, személyes motívumok is közrejátszhattak abban, hogy Majthényi Anna épp erre helyezte a súlyt. Fia, Madách Pál, egy „megh lést” követően végső soron tüdőgyulladásban halt meg, s több gyermekének (köztük Madách Imrének) keresztapja, Bukva György evangélikus lelkész is hasonló sorsra jutott; Majthényi Anna egy levele szerint felhevülten fogyasztott hideg víz következményeként. Súlyos t zesztről a család életében nincs tudomásunk.
129. old. *contortioja..* nyakatekertsége.
131. old. *A balsiker expedíció után..* Madách Imre egy rajza szerint 1860 telén, tavaszán voltak a táncórák. Eszerint a sikertelen „vizsga” 1859 decemberében volt.
132. old. *Ára unokahúgom..* Madách Imre leánya, Borbála, vagy ahogy a családtagok nevezték: Ára (Csesztve 1853. ápr. 2. – Budapest, 1914. nov. 7–8.). 1878-tól élete végéig (tehát a jelen em-

- lékirat születése idején is) elmeógyógyintézetben élt. (Körtörténetének kivonatát az Országos Ideg- és Elmeógyógyászati Intézet Múzeuma rzi.)
133. old. *A tánckurzust kis próbabál fejezte be..* Madách Imre egyik rajzán megörökítette az eseményt. A rajzra (Madách Aladár kései feljegyzése szerint) Károlyiné Huszár Anna írt dátumot: eszerint 1860. március 29-én volt a próbabál, vagyis az 1839. márc. 30-án született Huszár Annának egy nappal a születésnapja előtt.
133. old. *Kis fiukat, a Lajoskát..* Kubányi Lajos (Alsóesztergály, 1855. máj 5. – Alsóesztergály, 1912. máj. 5.) festményes; Madách Imrét ábrázoló képe az alsósztrigovai Madách-kastély átalakítási munkálatai miatt jelenleg (1992. jún. 27.) más alkotásaival ill. a Madách-kastély más kiállítási tárgyaival együtt Kékként látható.
133. old. *pozabucskit..* A helyes olvasat megállapításáért köszönet illeti Böszörményi Istvánt (Losonc).
133. old. *következett a francia mester..* Ha valóban követte a francia mester, úgy még Borsody tartózkodása idején sor került Jean felfogadására. Konkrét utalást vele kapcsolatban (a sztrigovai nevelés esetében csaknem szokványosnak mondható botránynak, távozásnak az id szakából) csak évekkel később találunk: Majthényi Annának unokájához, Huszár Annához írt 1863. jún. 23-i levelében. Jean nem sokkal a levél írása előtt távozott botrányos körülmények között.
134. old. *Bonjour..* Jónapot, uraim! Keljenek föl! Hogy aludtak?
136. old. *Nyitra* = Ipolynyitra (Nitra nad Ipl'om).
136. old. *örökítette meg emlékét..* Károlyi Ferencné Szentmihály Klára 71 éves korában, 1863-ban halt meg (Nagy Iván: i. m. Pótlék kötet. Pest, 1868. 305.). Mivel nem tudjuk, pontosan melyik hónapban, így a szóbanforgó év vagy 1862 vagy 1863 lehet.
137. old. *Fiúk egy volt: Károly.* Nagy Iván szerint szentimrei Károly János felesége jeszeniczei Jankovich Rozália volt, s valóban nem volt Károlyon kívül fiúgyermekük, így a család minden jel sze-

- rint fiágon kihalt. (Nagy Iván: i. m. Pótlék kötet. Pest, 1868. 305.)
138. old. „*vue échappée*”... Helyesen: *échappée de vue* (kipillantás, keskeny kilátás).
140. old. *Es stehen einem dabei...* Az embernek égnek áll a haja! – Adná Isten!
141. old. *belelovagoltam én is a hetvenedik esztend be...* Cebrián László 1823-ban született Füleken, s 1900. okt. 11-én halt meg.
141. old. *Szajolban, Alattyanban?...* Távolabbi rokonok, családtagok lakhelyei lehetnek. Szajol pl. Madách Imre sógora (Huszár József) n vérének, Fejér Lajosné Huszár Júliának a lakhelye, pontosabban férjének, szajoli Fejér Lajosnak születési és halálozási helye.
142. old. *özvegyül maradt feleségét, Fáy Máriát...* Mocsáry Béla (1835–1890. jan. 2.) felesége, Fáy Mária (Pomáz, 1845. okt. 21.–Bp., 1917. ápr. 8.). Életrajzi adatait lásd: Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái IX*. Bp., 1903. 64–65. és Gulyás Pál: *Magyar írók élete és munkái VIII*. Bp., 1992. 431. Ismét ellentmondó adatok! Ha Balogh Károly valóban a könyv elején és végén közölt évszámok között írta emlékiratait, akkor érthetetlen, miért ír úgy a fejezet végén Fáy Máriáról mint aki már meghalt?
143. old. *Cesztvin...* A név olvasata bizonytalan. Tény, hogy ilyen nevű szerzőt nem ismernek az irodalmi lexikonok.
144. old. *egy közeli rokonát vive magával...* Talán Beniczky Margitra gondol a szerző, aki Mocsáry Bélánét elkísérte Egyiptomba is.
146. old. *Die lustige Leut' kommen...* A víg emberek mind a mennybe térnek.
149. old. *Vade salutatum...* Ovidius: Tristium (3. könyv, 7. rész):

*Vade salutatum, subito perarata, Perillam,
Littera, sermonis fida ministra mei!*

151. old. *1860-i...* Elírás; 1861-i.

152. old. *Alles hat ein Ende...* Mindennek egy a vége, csak a tudatnak kettő.
152. old. *az 1-i gimnáziumban tanárrá...* Borsody Miklós L. csén volt tanár, s a gimnáziumi évkönyvben jelent meg két dolgozata.
152. old. *Harmincöt esztend telt el...* Csak harmincnégy. Más források is megerősítik, hogy 1861 nyarán még Alsósztrégován volt a nevelő, s csak ősszel ment L. csére. Az elírt országgyűlési dátum okozhatta a pontatlanságot.
153. old. *1891. szept. 3. kelettel...* Vagy az emlékiró téved a dátumot illetően, vagy Szinnyei József, aki szerint Borsody Miklós 1885. ápr. 12-én halt meg.
154. old. *21–22 év körüli fiatalember...* A későbbiekben említett költő hajlama alapján talán azonos széplaki Jancsó Sándorral (Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*. V. Bp., 1897. 349.).
156. old. *35 évén át...* Csak 34. Madách Károly esküvője 1854-ben volt, és 1888-ban halt meg.
159. old. *külső bajai is vonzották t...* Palágyi Menyhért is úgy sejtette, hogy Veres Szilárda vonzerővel gyakorolhatott Madáchra, ezirányú kérdésére azonban a hölgy kitérő választ adott. Ma már tudjuk, hogy valójában maga Veres Pálné volt Madách nagy szerelme, akihez számos verset írt (*Ömlengés, Merengés, Atlasz stb.*). Veres Pálnéra is igen nagy hatással volt Madách; leánya, Veres Szilárda interpretációja szerint édesanyja kimondottan Madách akadémiai székfoglalójának hatására (azt megcáfolandó) határozta el a magyar nemzeti mozgalom megindítását.
159. old. *Szakal*= Nógrádszakál.
161. old. *Alig történt meg a szívelyes fogadás...* Veres Pálnét 1862. jan. 24-én meglátogatta Madách Imre Vanyarcon, s akkor adta át neki fivérenek egy dedikált példányát. Az itt leírt nógrádszakáli találkozásra tehát később kerülhetett sor, miután Veres Pálné elolvasta a művet. Nem egészen világos, ennyire figyelmen kívül lett volna Veres Pálné, vagy Madách életírói tévednek, esetleg a visszaemlékezések (Veres Szilárda és Balogh Károly) emlékezetében keverednek az emlékek. Tény, hogy Veres Szilárda szerint Madách Imre felolvasta Vanyarcon a művet, Veres

Pálnének tehát már korábban jeleznie kellett volna aggályait. Veres Szilárda azonban nem Madách f m vét, hanem akadémiai székfoglalóját jelöli meg a nézeteltérés forrásaként.

161. old. *ez a felfogása is adott...* A székfoglalóra Veres Pálné két levélben is reflektált (szövegüket Veres Szilárda és Szigethy Józsefné közli), nem tudjuk azonban, hogy elküldte-e azokat Madách Imrének, vagy – mivel Madách állapota válságosra fordult – csupán fogalmazványként maradtak fenn a hagyatékában. Veres Szilárda szerint nemcsak hogy elküldte, de választ is kapott rá; eszerint Madách másképp írta volna meg a székfoglalót, ha el z leg konzultál Veres Pálnéval.
162. old. *N vérem, Madách Károly és Szontagh már megjöttek...* édekes, hogy a szerz nemcsak nagybátyja, Madách Károly, de saját névnapját sem említi, holott a november 5-i Imre nap el tt 4-én Károly nap volt Sztregován (is). Egyúttal jól mutatja, hogy mennyire Madách Imre körül forgott a világ Sztregován. (Másik családi ünnepnek a júl. 26-i Anna nap számított.)
163. old. *12–13 éves kisleány „Mignon” alakja...* Madách Jolánt 1851. jún. 11-én keresztelték Csesztvén, tehát 11 éves múlt 1862. nov. 4-én, amikor Nagyváradról Alsósztrgovára érkezett. Ma sem tudjuk, miért épp ekkor hozta el apja, hiszen a házaseleki válási egyezsége értelmében a gyermek 10 éves korában, vagyis 1861 nyarán kellett volna dönteni további sorsa fel l, amelyre nézve egyébként az egyezség mindkét lehet séget (az anyánál folytatódják a gyermek nevelése vagy az apánál) megengedte. (Az emlékiró ifjúkori levelei arra engednek következtetni, hogy Madách Jolán fiatalkori, talán els szerelme lehetett.)
168. old. *Aliquid amplius...* Van, ami b vebben található az erd kben, mint a könyvekben.
170. old. *az öreg Philipp vettek részt az ünnepélyen...* A sztrgovai gazdaság gazdatisztje 1858-ig Bory István volt. Az itt említett Philipp talán azonos azzal a Philipp Károllyal, akinek az alsósztrgovai rk. anyakönyv szerint 1860. júl. 14-én gyermeke született

Philipp Máriától; a gyermeket júl. 17-én Anna névre keresztelték, keresztapja pedig Madách Imre volt.

171. old. *Na, jetzt geht's in die Hölle!* Most aztán a pokolba megy!
171. old. *du altes Parasol...* Élj boldogul, vén naperny !
172. old. *Valami régebbi feszültség...* Madách fiatalabb nénjét 1818. ápr. 19-én Alsósztrgován keresztelték az Anna névre, s föltehet en az el z napon született. 1842 ápr. 18-án ment férjhez baráthi Huszár Sándorhoz, s ett l kezdve Barátiban (ma: Bernecebaráti) élt. 1866. okt. 23-án halt meg Budán, de Barátiban temették el okt. 25-én. N vérével és édesanyjával – föltehet en anyagi okok miatt – összeveszett; egy n véréhez intézett levele tanúskodik err l (Országos Széchényi Könyvtár kéziratára. Levelestár: Madách Anna – Madách Marihoz), valamint édesanyja végrendelettröredéke, amelyben lányát minden örökségb l ki akarta zárni. Kés bb elsimult a családi viszály.
172. old. *Egyéniségének ilyen különcségei...* Érdekes és jellemz részlet ez a családi hagyományból. Az igazság az, hogy Huszár Sándor és felesége szerényen éltek, amennyire ez megállapítható, lényegesen rosszabb körülmények között, mint mondjuk Madách Károly vagy Madách Mária (vagy Madách Imre), pedig k is messze voltak az ország vagy akár a megye tehet sebb családjaitól. Huszár Sándor „különcsége” összefügghetett szerény anyagi helyzetével is.
173. old. *Alig volt ház dr. Argenti könyve...* Argenti Döme: *Különféle betegségek hasonszenvi (homeopathiai) gyógyítása Hahnemann életrajzával* [Pest, 1858. (3. kiadás)] c. könyve Madách Imre könyvtárában is megtalálható (Országos Széchényi Könyvtár. Madách Imre Letéti Könyvtár 1025. kötet). Madách a könyv tartalomjegyzékében három helyet talált megjelölésre érdemesnek: „Dohányzástól felfájás 120”, „Korhelység ellen 180”, „Nyelv hólyagocskák 150” (a számok a megfelelő oldalszámot jelölik).
174. old. *s nyom nélkül szétpuffan azután a semmiségbe...* Balogh Károly jóslata nem teljesedett be; az 1980-as évekt l a Szovjetunióban létezett egy orvosdiagnosztikai iskola, amely szemfenékvizsgá-

latból következtetett a legkülönbébb betegségekre, s amely Péczelyt tekintette e módszer felfedez jének. Napjainkban számos országban, így Magyarországon is alkalmazzák az íriszdiagnosztikát.

176. old. *nagybátyám 1864. okt. 4-én...* Madách Imre éjjél után 1 és 2 óra között, tehát már okt. 5-én halt meg.
177. old. *A minden hatonak ugy tetszet...* Az „Id. Madách Imréné végrendelettörredéke” címen számontartott írás itt idézett részeit az eredeti alapján, bet híven közöljük, a szerz kihagyását [...]tal jelöltük (OSzK Kézirattára. Analekta 3853).
178. old. *Pácz Flórián...* Bár semmit sem tudunk róla, tény, hogy neve – Pácz Flóris formában – Madách utolsó m vei egyikének, a *Tündérálmak* utolsó oldalán (a 9. fólió verzőjén) szerepel. Nem tudjuk, milyen kapcsolatban állhatott vele.
179. old. *a „g'scheiter Haufen”-b 1 fordította...* A Scheiterhaufen szó máglyarakást jelent (az ilyen nev édes téztaféleséget is). Az utóbbi kifejezés valóban „okos rakás”-t jelent.
179. old. *a bájos szomszédn k mulattatásából...* A bál 1865. március 15-én szerdán volt, s mint az emlékirónak március 21-én Károlyi Miksáné Huszár Annához írt leveléb l kit nik [Matzon Frigyesné Balogh Anna (Budapest) tulajdonában], érthet okokból (Madách Aladár 17 éves múlt, de az emlékiró is közel járt már 17. születésnapjához) inkább a 14–15 év körülinek becsült László Irma keltette fel a fiatalok érdekl ését.
181. old. „*Omnes eodem...*”

*„Mindnyájan ugyanoda tereltetünk, mindnyájunknak
fordul az urnája, el bb-utóbb
sorsunk beteljesül és bennünket örök
száműzetésbe sodor a csónak.”*

(Ódák II. könyve. III. 25–28.)

185. old. *Gott sei...* Istennek dics ég. A Bendin-Ogiak-i ütközet sikeresen átvészelve.